

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**XV. YÜZYIL DİNLER TARİHÇİSİ OLARAK
MAKRİZÎ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Necattin HANAY

**Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Dinler Tarihi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fuat AYDIN

MAYIS - 2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XV. YÜZYIL DİNLER TARİHÇİSİ OLARAK
MAKRÎZÎ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Necattin HANAY

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Dinler Tarihi

Bu tez 28/05/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali Erbaş
Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Fuat Aydın
Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Halil İbrahim Bulut
Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Necattin Hanay

18.06.2008

ÖNSÖZ

İnsanlıkla birlikte başlayan din, kutsalın tecrübesi olarak her dönemde var olagelmıştır. Dinlerin zuhurunu hazırlayan ve gelişip tekamül devresine ulaşmasını sağlayan çeşitli amiller vardır. Bu amillerden biri de insanın aşkın bir varlığa inanma, sığınma duygusu ve bunun savunulmasıdır. İşte Dinler Tarihi de kendine özgü bir takım metodlarla bu tarihi gerçeği inceleme konusu yapan ve XIX. asırda özel bir alan haline gelen bir disiplindir.

Günümüzde olduğu gibi din, her dönemde güncelliğini korumuştur. Çoğu zaman dinlerin bir arada bulunması günümüzde olduğu gibi tarihi bir vaka olmakla birlikte din, kendi müntesibinin ötekini algılamasında da en belirgin etken olagelmıştır. Bir din hakkında sağlıklı bilgiye, o dinin temel kaynaklarına ulaşmakla mümkündür. Bunun önemi ortadadır. Bunun yanında kendi dışınızdaki kişilerin sizin dininizi algılayış şekilleri de, eserlerinde anlatmaları da ayrıca bir öneme sahiptir.

Ulemâ tarafından İslam dışı dinlerle alakalı müstakil metinler kaleme alınmakla birlikte pek çok Müslüman tarihçi de diğer dinlerle ilgilenmiş ve dinler hakkındaki malumatları eserlerine kaydetmişlerdir. Onlar yazmış oldukları bu eserlerin içinde söz konusu bu bilgileri bir bölüm, bab veya fasıl başlığı altında zikretmişlerdir. İşte çalışma konumuzu oluşturan *el-Hitat* adlı eser de aslında Mısır ve civarının topografyası, tarihî coğrafyası, ekonomik ve kültürel durumu, mahalleleri, bina ve tesisleri hakkında bilgi veren Arapça bir eserdir. Asıl maksadı söz konusu konuları ele almak olan Makrîzî, kendi dönemine kadar Mısır'daki mabetleri ele alırken Yahudi ve Hıristiyan ibadethaneleri ve onların dinleri hakkında da bilgiler vermektedir.

Bu çalışmamızda İslam âleminin yetiştirdiği büyük bir bilgin ve düşünür olan Makrîzî'nin bu eserinde Yahudilik ve Hıristiyanlık dinleri hakkında vermiş olduğu bilgileri ele alarak bunların değerlendirmesini yapmağa çalışacağız.

Çalışmamız, Makrîzî'nin hayatı, eserleri ve yaşadığı devri işleyen I. Bölüm, Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili vermiş olduğu bilgilerin değerlendirildiği II. Bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Müslüman bir devlet adamı, ekonomist, aynı zamanda bir muhaddis ve İbn Haldûn ekolüne mensup bir tarihçi olan Makrîzî, araştırmamızda da

göreceğimiz gibi dinler hakkında bilgiler verirken bu dinleri, müntesibi olduğu İslam dini ile mukayese etmekten kaçınmış ve savunmacı bir tutum sergilememiştir.

Öncelikle, tez konusunun tespitinde ve çalışmanın her safhasında yardım ve tavsiyelerini esirgemeyen, yaptığım tercümelere ve çalışmaları okuma zahmetinde bulunup bana yol gösteren kıymetli hocam Doç. Dr. Fuat Aydın'a teşekkürü borç bilirim.

Ayrıca çalışmalarım esnasında pek çok yardımını gördüğüm ve desteğini her zaman yanımda hissettiğim değerli eşim Nermin Hanay Hanımefendiye de şükranlarımı sunarım.

Necattin Hanay

Sakarya/2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MAKRİZÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI ve ESERLERİ.....	3
1.1. Makrîzî'nin Yaşadığı Dönem	3
1.2. Makrîzî'nin Hayatı.....	6
1.3. Eserleri.....	11
1.3.1. Tarihle İlgili Eserleri:.....	11
1.3.2. İhtisar Ettiği Eserleri:.....	19
1.3.3. Küçük Risaleleri:	20
1.3.4. Kendisine Nispet Edilen Kitaplar:	23
2. BÖLÜM: MAKRİZÎ'YE GÖRE YAHUDİLİK ve HİRİSTİYANLIK	25
2.1. Makrîzî ve Yahudilik	25
2.2. Makrîzî ve Hıristiyanlık.....	31
2.2.1. Hıristiyanlık Tarihi.....	32
2.2.2.Hıristiyanların Uygulamaları	94
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA	100
EKLER.....	105
ÖZGEÇMİŞ	106

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen madde, makale
a.y.	: Aynı yer
b.	: Bin, ibn
bkz.	: Bakınız
CIHC	: <i>Colloque International sur l'Histoire du Caire</i>
çev.	: Çeviren, çeviri
DİA	: <i>Diyanet İslam Ansiklopedisi</i>
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EÜSBED	: <i>Erciyes Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i>
FÜODAM	: Fırat Ünv. Ortadoğu Araştırmalar Merkezi
GAL	: <i>Deschichte der Ababischen Litteratur</i>
h.	: Hicrî
İA	: <i>İslam Ansiklopedisi</i>
JRAS	: <i>Journal of the Royal Asiatic Society</i>
JESHO	: <i>Journal of the Economic and Social History of the Orient</i>
JSS	: <i>Journal of Semitic Studies</i>
m.	: Miladî
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
m.ö.	: Milâttan önce
m.s.	: Milâttan sonra
mhk.	: Tahkik eden, muhakkik.
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
pp.	: Paper
ROC	: <i>Revue de l'orient Chrétien</i>
s.	: Sayfa
Suppl.	: <i>Supplementband</i>
sy.	: Sayı

thk	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme, tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
y.	: Yıl, sene
yay.	: Yayınları

Tezin Başlığı: XV. YÜZYIL DİNLER TARİHÇİSİ OLARAK MAKRİZÎ	
Tezin Yazarı: Necattin HANAY	Danışman: Doç. Dr. Fuat AYDIN
Kabul Tarihi: 28 Mayıs 2008	Sayfa Sayısı: V (ön kısım) + 106 (tez) + 1 (ekler)
Anabilimdalı: Felsefe ve Din Bilimleri Bilimdalı: Dinler Tarihi	
<p>Ülkemizde, Dinler Tarihi'nin çeşitli konuları ve değişik dinler üzerinde yapılan çalışmaların yanında, İslam dünyasında yetişmiş önemli Müslüman bilginler ve bunların eserleri üzerinde birtakım çalışmalar yapılmaktadır.</p> <p>Bu çalışmanın araştırma problemi İslam âleminin yetiştirdiği ve İbn Haldûn ekolüne mensup büyük bir bilgin ve düşünür olan Makrîzî'nin eserlerinde Yahudilik ve özellikle Hıristiyanlık dinleri hakkında verdiği bilgilerin bir değerlendirmesi olarak ifade edilebilir.</p> <p>Bu bağlamda çalışmanın amaçlarını şu şekilde ifade etmemiz mümkündür:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Dinler Tarihi'nin klasikleri diyebileceğimiz bazı kaynaklar incelenmiş ve günümüze taşınmış bulunmaktadır. Bu çalışma da bu yolda atılmış bir adım olmayı hedeflemektedir.2. Bir tarihçi olan Takiyüddin el-Makrîzî'nin dinler hakkında bilgi verirken takip ettiği metodun belirlenmesi.3. Dinlerle ilgili olarak verdiği kayıtların neler olduğu ve bunların değerlendirilmesi. <p>Bu araştırmanın kapsamı Makrîzî'nin özellikle <i>el-Hitat</i> adlı eserinin sonunda Yahudilik ve Hıristiyanlık dinleri ile ilgili verdiği malumatları içermektedir.</p> <p>Çalışmayı yaparken konumuzla alakalı tüm verileri gözden geçirip konumuzla ilgili bölümleri tercüme ettik. Günümüz verileriyle uygunluğunu tespit etmek için de konuyla ilgili kaynaklara başvurmayı ihmal etmedik.</p> <p>Bu çerçevede yapılan çalışmanın sonucunda pek çok kaynağa birinci elden ulaşan Makrîzî'nin dinleri ele alırken mümkün olduğunca objektif olmaya ve doğru bilgiler vermeye çalıştığını görmekteyiz. Verdiği bilgilerin, bir reddiye olmaktan ve savunmacı bir tavır sergilemekten uzak olması da ayrıca vurgulanması gereken bir özelliktir.</p>	
Anahtar kelimeler: Makrîzî, Yahudilik, Hıristiyanlık	

Title of the Thesis: MAQRIZI AS A HISTORIAN OF XV. CENTURY RELIGIONS	
Author: Necattin HANAY	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Fuat AYDIN
Date: 28 May. 2008	Nu. of pages: V(pre text)+106(main body)+1(app.)
Department: Philosophy and Religion Subfield: History of Religions	
<p>In our country, besides the studies about different religions and various subjects of the history of religions field, a number of studies and researches have being done about the important Muslim scholars grown up in the Islamic world and their works.</p> <p>The research problem can be indicated as an evaluation of the information given about Judaism and Christianity in Maqrizi's works, who is one of the most important scholars and philosophers of the Islamic world and who is connected to Ibn Haldun's school.</p> <p>In this context, we can express the objectives of this study as follows;</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Several works and sources, which can be called as the classics of the history of religions field, have been reviewed and reached today. This study aims to be a step forward in this sense. 2. Indicating the method used by the historian Takiyuddin el-Maqrizi while informing about the religions. 3. Indicating the records and sources given by Maqrizi and evaluating them. <p>This study especially includes the information about Judaism and Christianity given by Maqrizi in his book called El-Hitat.</p> <p>While conducting the study, we tried to review and translate all the data and information related to the subject. We didn't ignore referring to the sources related to our subject for indicating the accordance with today's data and information.</p> <p>As a result of this study we have realized that Maqrizi, who had reached most of the sources at first hand, tried to be objective as much as possible and give accurate information while examining and discussing the religions. We have to emphasize especially that the information given by Maqrizi is above being apologetic or judgemental.</p>	
Keywords: Maqrîzî, Judaism, Christianity.	

GİRİŞ

İslam dünyasındaki Dinler Tarihi çalışmaları, hicrî ilk asırlardan günümüze kadar uzanan uzun bir tarihî dönem içerisinde, çok çeşitli ve çok zengin bir tarihî, dinî ve kültürel mirası, bu da Müslümanların en erken devirlerden itibaren diğer dinlere yakından ilgi gösterdiklerini gözler önüne sermektedir.

Müslümanların 8. yüzyıl ile yaklaşık 14. yüzyılın sonlarına kadar sürdürdükleri bu canlı ilgi ve çalışmalar geleneksel olarak konunun amacı, tekniği ve muhtevası açısından bir takım tasniflere tabi tutulmaktaysa da (acaib, el-makâlât, el-fırak, el-milel, reddiye, ad-diyânât, el-edyân v.d.) Dinler Tarihi disiplini açısından ve bir kolaylık sağlaması sebebiyle iki genel gruba ayrılabilir: Reddiye ve el-Milel ve'n-Nihal türü eserler. Reddiyeler başta Yahudi ve Hıristiyanlar olmak üzere Müslümanların diğer dinlere karşı yazdığı eleştiri mahiyetindeki eserlerdir. Milel-Nihal türünden olan eserler ise bir nevi Dinler Tarihidir.¹

İslam bilginlerini İslamdışı dinler hakkında çalışmaya iten en önemli etken İslam'dan başka Yahudilik, Hıristiyanlık, Haniflik, Sâbiîlik, Putperestlik ve Mecusîlik olmak üzere altı dinden söz eden Kur'an-ı Kerim olmuştur. Ancak Müslüman bilginlerin bu çalışmaları büyük kısmı itibariyle müstakil olarak yalnızca Dinler Tarihi'ne ait değildir. Tarih, Din Felsefesi, Kelam, Tasavvuf, Mezhepler Tarihi ve Dinler Tarihi konuları birbirleriyle iç içedir. Bu tür eserlerde Dinler Tarihi'nin bugün kullandığı modern ilmî metodları aramamız elbette doğru değildir. Bununla birlikte Müslümanların karşılaştıkları milletlerin dinleri hakkında değerli bilgiler vermeleri ve birer tarihî kaynak olmaları açısından büyük kıymet ifade etmektedirler.

a. Amacı: Yukarıda da değindiğimiz gibi er-Red, el-Makâlât, el-Fırâq, ed-Diyânât, el-Edyân, el-Ahbâr ve el-Milel ve'n-Nihâl adları altında ortaya konan bu eserler Dinler Tarihi'ne dair bir muhtevaya sahiptirler. Bütün bu eserlere ilaveten bir de birçok ilmî konuyu içeren ve bu arada çeşitli dinlere ve mezheplere yer veren "ansiklopedi" türü

¹ Hicrî altıncı yüzyıla kadar İslam dünyasındaki Dinler Tarihi çalışmalarını konu alan eserler ve yazarları için bkz. Süleyman Sayar, *Makdisi'nin Çeşitli Dinler ve İslâm Hakkında Verdiği Bilgiler Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış doktora tezi, Bursa 1995, Giriş bölümü, s. 1-27; Müslümanların diğer dinlerle ilgili çalışmaları için bkz. Jacques Waardenburg, *Müslümanların Diğer Dinlere Bakışları*, çev. Fuat Aydın, Ensar Yayıncılık.

eserler de yazılmıştır. Üzerinde inceleme yaptığımız Makrîzî'nin *el-Mevâiz ve'l-İ'tibar fi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr* adlı eseri de bu tür ansiklopedik tarzda kaleme alınmış bir çalışmadır. Çalışmanın amacı bu eserde Yahudilik ve Hıristiyanlıkla alakalı bilgileri inceleyip günümüze taşımaktır.

b. Önemi: Ülkemizde Makrîzî'nin dinlerle alakalı verdiği bilgiler üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Makrîzî'nin *el-Hitat* eseri hakkında yaptığımız bu çalışma, İslamî literatürde diğer dinlerle alakalı bilgileri ortaya koymaya yönelik çalışmaların bir devamı niteliğindedir. Mesela konuyla alakalı daha önce yapılmış bu çalışmalar arasında şunlar zikredilebilir: Günay Tümer'in "*Birûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dinî*", DİB Yayınları, Ankara 1991, Ömer Faruk Harman'ın "*Dinler Tarihi Açısından Şehristânî ve el-Milel ve'n-Nihal*", Doktora Tezi, İstanbul 1983, Mehmet Aydın'ın "*Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*", S.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Konya 1989, İbrahim Gürbüz'er'in "*İbn Hazm'a Göre Dinler ve İnanç Sistemleri*", Doktora Tezi, Ankara 1990, değerli tez danışmanım Fuat Aydın'ın "*Ali b. Rabben et-Taberî ve Eseri er-Red 'ale'n-Nasara*", Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1994, Süleyman Sayar'ın "*Makdîsî'nin Çeşitli Dinler ve İslam Hakkında Verdiği Bilgiler Üzerine Bir Araştırma*" Basılmamış doktora tezi, Bursa 1995, Hidayet Işık'ın "*Âmirî'ye Göre İslam ve Öteki Dinler*", İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

c. Yöntemi: Çalışma konusu olarak seçtiğimiz Makrîzî'nin *el-Hitat* adlı eserinde yer verdiği Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili bilgileri aramaya başlamadan önce hangi *Hitat* nüshasından yararlanacağız, karar vermeye çalıştık. Elimizde üç nüshası olan bu eserin Halil Mansur tarafından gözden geçirilmiş ve dört cilt halinde Beyrut'ta 1998'de basılmış olan nüshasını esas aldık.² İlk olarak çalışılacak olan nüshayı tespit ettikten sonra kitapta Yahudilik ve Hıristiyanlıkla ilgili bilgilerin bulunduğu metinleri tercüme ettik. Daha sonra da bu bilgileri belirli başlıklar altında toplayarak sistematize ettik. Son olarak Makrîzî'nin verdiği bu bilgileri günümüz verileriyle karşılaştırdık ve uyuşan noktalarla farklılıklara temas ettik.

² Diğer iki nüsha ise biri 2, diğeri de 3 cilt halinde basılan Bulak nüshalarıdır. I-III, Bulak 1963; I-II, Bulak 1970.

1. BÖLÜM: MAKRİZÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI ve ESERLERİ

1.1. Makrîzî'nin Yaşadığı Dönem

Makrîzî, Mısır'da doğmuş, burada yetişmiş ve hayatının büyük bir bölümünü bu çevrede geçirmiştir. Genel olarak Mısır'ın tarihi ile ilgilenmiş ve "Mısır Tarihçisi" ünvanıyla meşhur olmuştur. Yazdıklarının daha iyi anlaşılması için müellifin yaşadığı dönem hakkında bilgi vermemiz uygun olacaktır.

Siyasî Hayat: Selâhaddin Eyyûbî'nin 27 Safer 589 (4 Mart 1193) tarihinde Dimaşk'ta vefat etmesinin ardından Eyyûbî Devleti bölündü. Bu sırada devletin sınırları Trablusgarp'tan Hemedan ve Ahlat'a, Yemen'den Malatya'ya kadar uzanıyordu. Selâhaddin'in vefat ettiği esnada büyük merkezlerden Dimaşk onun veliahdı ve büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali, Kahire ikinci oğlu el-Melikü'l-Azîz Osman, Halep üçüncü oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî, Yemen kardeşi Tuğtegin, Ürdün ve el-Cezîre kardeşi I. el-Melikü'l-Âdil, Hama Takıyyüddin Ömer'in oğlu el-Melikü'l-Mansûr, Humus II. Şîrkûh, Ba'lebek Ferruh Şah'ın oğlu Behram Şah, Erbil Muzafferüddin Kökböri, Trablusgarp ise Şerefeddin Karakuş'un yönetimi altındaydı. Kendisine tâbi olan bu hükümdarlar arasında en güçlüsü kardeşi el-Melikü'l-Âdil idi.³

Eyyûbî hükümdarları arasında sadece Selâhaddin'e karşı isyan olmamış, bütün Eyyûbîler onu desteklemişlerdir. Bunda onun cihat fikrini daima canlı tutması, hanedanın kurucusu olması, ayrıca örnek şahsiyeti ve cömertliğinin büyük rolü olmuştur. Selâhaddin'den sonra hiçbir kimse üzerinde böyle bir ittifak sağlanamamıştır. Bazı Eyyûbî melikleri I. el-Melikü'l-Âdil'e isyan ederek ona karşı Anadolu Selçuklularıyla iş birliği yapmışlardır. Âdil'den sonra Eyyûbîler arasındaki ittifak ve iş birliği daha da azalmıştır. Son Eyyûbî sultanı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb (647/1249) da Eyyûbîler'in tamamı tarafından büyük sultan tanınmamıştır.⁴

el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un 23 Kasım 1249'da vefatı üzerine karısı Şecerüddür (655/1257) idareyi ele alarak kocasının ölümünü gizledi ve bu sırada Hısnıkeyfâ'da (bugün Hasankeyf) bulunan büyük oğlu ef-Melikü'l-Muazzam Turan

³ Ramazan Şeşen, "Eyyubiler", *DİA*, XII, 21, 29.

⁴ Şeşen, a.g.m., *DİA*, XII, 24.

Şah'ı Mansûre'ye çağırdı. Turan Şah 1 Şubat 1250 tarihinde Mansûre ordugâhına gelerek sultan oldu. Daha sonra muhalifler Baybars'ın etrafında toplanarak 30 Nisan 1250 tarihinde sultanı öldürdüler. Onun öldürülmesiyle Mısır'da Eyyûbîler devri sona erdi.⁵

Turan Şah'tan sonra Şecerüddür'ün sultan olması ve Memlûkler'den İzzeddin Aybek Türkmanî'nin ordu kumandanlığına getirilmesi kararlaştırıldı. Şecerüddür seksen gün sonra Aybek ile evlenip onun lehine saltanattan feragat etti. Böylece 3 Temmuz 1250 tarihinde Mısır'da Memlûkler devri resmen başlamış oldu.

Moğol hükümdarı Hülâgû 1258 yılında Bağdat'ı işgal ettikten sonra ertesi yıl da Meyyâfârikîn'i ve el-Cezîre bölgesini ele geçirmişti. 1260 yılı başlarında da Halep'i zapt etti. Kumandanlarından Ketboğa Noyan Mart 1260'ta Dimaşk'ı teslim aldı. Hülâgû daha sonra Mısır'ı tehdit etmeye başladı. Bu sırada Memlûk sultanı olan Kutuz Moğollar'la savaşmaya karar verdi. Memlûkler'le Moğollar arasında 3 Eylül 1260'ta Ayncâlût'ta, 6 Eylül 1260'ta Beysan yakınlarında yapılan iki savaş Memlûkler'in kesin zaferiyle sonuçlandı.⁶

Mısır, Miladî 1250-1517 yılları arasında 267 yıl süreyle Memlûkler'in idaresinde kalmıştır. Bu devletin tarihi, genellikle, sultanların menşesine göre ikiye ayrılarak işlenmiştir.⁷

Birinci devre, "Bahrî Memlûkler" veya diğer adıyla "Türk Memlûkleri" dönemidir. 1250-1382 yılları arasında devam eden bu dönemde hüküm süren Memlûk sultanlarının neredeyse tamamı Türk asıllıdır. Bu sebeple onlara "el-Memalîkû't-Türkiyye= Türk Memlûkler" denilmiştir. Ayrıca onlara, başlangıçta Nil nehri üzerinde oturdukları için de "el-Memalîkû'l-Bahriyye" adı verilmiştir.

İkinci devre ise, "Burcî Memlûkler" veya diğer adıyla "Çerkes Memlûkleri" dönemidir. 1382-1517 arasındaki bu devrede, Kal'atü'l-Cebel'deki burçlarda ikamet etmeleri sebebiyle "el-Memalîkû'l-Burciyye" lakabını alan Memlûk sultanlarının ikisi hariç tamamı Çerkes asıllıdır. Bu sebeple de onlara "el-Memalîkû'l-Cerakize" adı

⁵ Şeşen, a.g.m., *DİA*, XII, 23.

⁶ Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, mhk. Muhammed Abdulkadir 'Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 366-378, 380-434.

⁷ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *DİA*, XXIX, 93.

verilmiştir.⁸

Bahrî Memlûkler döneminde dünyaya gelen Makrîzî, bu iki döneme de mülâki olmuştur. Memlûk iktidarı, Makrîzî'nin doğumundan vefatına kadar toplam on dokuz defa el değiştirmiştir. Hayatını anlatırken de bahsedeceğimiz gibi Makrîzî, hayatı boyunca devletin çeşitli kademelerinde görevler yapmıştır.

Makrîzî, Batı'da İslam medeniyetinin duraklamaya, gerilemeye, zayıflamaya, daha sonra da yıkılmaya yüz tuttuğu, buna karşı Avrupa medeniyetinin canlanmaya ve kuvvetlenmeye başladığı XIV ve XV. asırda yaşamıştır. XIV. yüzyılda Endülüs'ün az bir kısmı müstesna büyük bölümü Hıristiyanların istilasına uğramıştı. Geriye kalan topraklardaki emirliklerde de fitneler ve ihtilaller eksik olmuyordu.⁹

Müslümanlar Libya'dan Atlas okyanusuna kadar olan İslam ülkelerine Mağrib (Batı), Libya'nın doğusunda kalan ülkelere de Meşrik (Doğu) adını veriyorlardı. Meşrik denilen Mısır, Suriye, Hicaz, Irak, İran, Anadolu, Horasan ve Hindistan gibi yerlerde çeşitli devletler vardı. Bilhassa Mısır'da Memlûklular, Anadolu'da Selçuklu beylikleri ve Osmanlılar hüküm sürüyorlardı. VIII/XIV. asrın sonunda Timur doğu İslam dünyasına tek başına hâkim olarak cihan tarihinin büyük ve en kuvvetli devletlerinden birini kurmuştu.¹⁰

İlim ve Kültür Hayatı: Memlûkler devri, İslamî ilimlerdeki gelişme bakımından İslam tarihinin en parlak dönemlerinden biridir. Doğu İslam dünyasının Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilasına uğradığı bir dönemde kurulan Memlûk devleti ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok âlimin sığındığı yer oldu. Kahire ve Dimaşk, İslam dünyasının en önemli iki ilim merkezi haline geldi. İlmî çalışmaları destekleyen devlet adamları, ülkede Zengîler ve Eyyûbiler zamanından kalan medreselerin sayısını daha da çoğalttılar. Bu medreseler aynı zamanda zengin kütüphanelere sahipti.¹¹

Memlûkler döneminde kıraat, tefsir, hadis, fıkıh ve tarih alanlarında önemli âlimler yetişmiştir. Bazıları birer mürid olan sultanların desteği ile güçlenen tasavvuf hareketi

⁸ İsmail Yiğit, *İslam Tarihi- Memlûkler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, s. 36.

⁹ İsmâil Râci el-Fârûkî, L. Lâmia el-Fârûkî, *İslam Kültür Atlası*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1999, s. 339.

¹⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 1982, I, 18.

¹¹ Yiğit, *a.g.e.* s. 252.

de sosyal hayata damgasını vurmuştur. Memlûkler devrinde Arapça sahasında da pek çok âlim yetişmiştir. Bu dönemde yetişen âlim sayısı diğer dönemlerle mukayese edilemeyecek kadar fazladır.¹²

Nüveyrî, İbn Fazlullah el-Ömerî, Kalkaşendî ve Makrîzî ansiklopedileriyle Memlûkler döneminin “ansiklopediler çağı” olarak tanınmasını sağlamışlardır. Bu âlimlerin yanında İbn Şahin ez-Zahirî, Makrîzî ve Hasan b. Abdullah el-Abbâsî devlet teşkilatı hakkında eserler telif etmişlerdir. Devrin büyük tarihçisi İbn Haldûn tarih felsefesi ve sosyoloji ilminin temellerini atmıştır. Kâfiyeci, Suyûtî ve Sehavî de tarih tenkidine dair eserler kaleme almışlardır. İbn Abdüzzahir, Baybars ed-Devâdâr, İbnü'd-Devâdârî, Ebü'l-Fidâ, Zeynüddîn İbnü'l-Verdî, Nasîrüddîn İbnü'l-Furat, Takîyüddîn İbn Kadî Şühbe, İbn Habîb el-Halebî, Mufaddal b. Ebü'l-Fezâil, Yûnînî, Yûsufî, İbn Dokmak, İbn Tağriberdî, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, Ebü'l-Velîd İbnü's-Şihne ve oğlu Ebü'l-Fazl İbnü's-Şihne, İbnü'l-Cey'ân, Şehâbeddîn İbn Arabşah ve Bedreddîn el-Aynî dönemin diğer önemli tarihçileridir.¹³

1.2. Makrîzî'nin Hayatı

Takîyüddîn Ebû Muhammed (Ebu'l-Abbâs) Ahmed b. Ali b. Abdulkadir b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. Temim b. Abdussamed el-Makrîzî, XV. asrın en büyük tarihçilerinden biridir.¹⁴

Makrîzî, Memlûklar döneminde hicrî 766¹⁵ senesinde Kahire'nin Burcuvan semtinde dünyaya geldi. Makrîzî denilmesi Lübnan'da bulunan Ba'lbek kentinin mahallelerinden biri olan Makâriza'ya nisbeti sebebiyledir. Kendisi, Makâriza semtinden Mısır'a göç eden bir aileye mensuptur. Makrîzî'nin dedesi Şeyh Muhyiddin

¹² Yiğit, “Memlûkler”, *DİA*, XXIX, 95.

¹³ Yiğit, *İslam Tarihi- Memlûkler*, s. 253; “Memlûkler”, *DİA*, XXIX, 94–96.

¹⁴ İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbari men Zeheb*, Dar İbn Kesir, Beyrut 1993, IX, 370.

¹⁵ Makrîzî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklar farklı tarihler zikretmektedir. Onun doğum tarihini İbn Tağriberdî, *Nücûmu'z-Zahire fî Mulûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire 1963, XV, 491; *Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi*, thk. Ahmed Yusuf Necati, Daru'l-Kutub, Kahire 1956, I, 415; *Havâdisu'd-Duhûr*, thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin, Beyrut 1990 adlı eserlerinde h.760 küsur; İbn Hacer, *İnbâu'l-Gumr bi enbâi'l-Umr*, yay. Hasan Habeşî, Kahire 1998, I, 166; *ed-Dürerü'l-Kamine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Beyrut ts., II, 391 eserlerinde h.766; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*'inde (IX, 370) h.760 senesinden sonra; Celaleddin Suyûtî *Hüsnu'l-Muhadara*'sında (thk. Halil Mansur, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, 455), Ömer Rıza Kehhâle *Mu'cemu'l-Müellifin*'inde (İhyau Turasi'l-Arabî, Beyrut ts., II, 11) ve Bağdâdî ise *Hedîyyetü'l-Arifin*'inde (İstanbul 1955, I, 67) h.769 olarak zikretmişlerdir.

Ebû Muhammed Abdülkadir b. Muhammed b. İbrahim Ba'lbek'te yetişmiş, Kahire'ye birkaç defa gitmiş, ancak Mısır'da kalmamış ve 732/1331 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.¹⁶ Babası Alâeddin Ali b. Abdulkadir daha sonra Kahire'ye gelip yerleşmiş ve 779'da (1377-78) vefat edinceye kadar burada yaşamıştır.¹⁷

Makrîzî'nin ailesi en az dedesinden itibaren Hanbelî mezhebine mensuptur. Zira Abdulkâdir b. Muhammed, Hanbelî fikhının meşhurlarından olduğu gibi bu mezhebin büyük muhaddislerinden de sayılırdı.¹⁸ Abdulkâdir'in oğlu Ali Mısır'a göç edip Kahire'de yerleştikten sonra Dîvânü't-Tevkî ve İnşâ¹⁹ ve hesap işleriyle ilgili bir çok görevde bulunmuştur. O dönemde Mısır'da hem Şâfiî hem de Malikî mezhebi yaygındı. Makrîzî'nin Şâfiî olan babası 765/1364'te Hanefî âlimlerinden kazasker ve müderris İbnü's-Sâiğ ez-Zümürüdî'nin kızı Esmâ ile evlenmiştir.²⁰

Hem baba hem anne tarafından ilimle iştiğal eden bir aileye mensup olan Makrîzî, dinî ilimleri baba tarafından dedelerinin mensup olduğu Hanbelî mezhebinde değil anne tarafından dedesi İbnü's-Sâiğ'den etkilenerek Hanefî mezhebi usulüne göre okudu. Makrîzî, Hanefî mezhebini dedesi İbnü's-Sâiğ'in vefatına kadar (ö.776/1375) benimsedi, ancak üç yıl sonra Zahirîye mezhebine de ilgi duymakla beraber Şâfiî mezhebine intisap etti.²¹ Makrîzî'nin Şâfiî mezhebini benimsemesinde muhtemelen bu mezhebi Hanefîlik'ten daha titiz görmesi ve Şâfiîliğin yaygın olduğu Mısır toplumuyla daha fazla kaynaşmayı düşünmesi etkili olmuştur.²²

Makrîzî, içinde bulunduğu şartlar ve ilmî istekleri sebebiyle kendi döneminde Kahire'de toplanmış olan bir grup ilim adamından eğitim görerek yetişti. Kahire ve Mısır dışına çok seyahat ettiğinden buralarda birçok ilim adamıyla da karşılaşmış ve

¹⁶ Makrîzî, *es-Sulûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, mhk. Muhammed Abdulkadir 'Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 365; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kamîne*, Beyrut ts., II, 391.

¹⁷ İbn Hacer, *İnbâu'l-Ğumr*, mhk. Hasan Habeşî, Kahire 1998, I, 166; Ebu'l-Mehasin (İbn Tağriberdî), *ed-Delîlü's-Şâfiî*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Mekke ts., I, 422.

¹⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, II, 365; Sehavî, *ed-Dav'u'l-Lami'*, Beyrut ts., II, 21-22.

¹⁹ Resmi yazışmaları yürüten, vazifesinin gereği devlet işlerinden ve devlet sırlarından haberdar olan bu divan başkanı son derece güvenilir kimselerden seçilirdi. Her türlü devlet işinde görüşlerine başvuru, istediği zaman da sultanın huzuruna girerek ona nasihatlerde bulunabilen divanu'l-inşâ reisinin, muhatabına göre çok farklı üsluplarla mektuplar yazması gerekiyordu. Memlûklar zamanında bu daire, Şihabeddin el-Umerî, Makrîzî ve Kalkaşendî gibi büyük âlim ve münşiler yetiştirmiştir. Bkz. İsmail Yiğit, *İslam Tarihi (Memlûkler)*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, s. 196.

²⁰ İbn Hacer, *a.g.e.* I, 166.

²¹ Ebû'l-Mehasin, *el-Menhel*, I, 415; Sehavî, *ed-Dav'u'l-Lami'*, II, 21.

²² Ebû'l-Mehasin, *en-Nücûmu'z-Zahire*, XV, 491; Eymen Fuâd Seyyid, *Müsevvedetü Kitâbi'l-Mevâiz, Müessesetü'l-Furkân*, Lübnan 1995, s. 39.

icazetler almıştı.²³ Sehâvî'nin bizzat kendinden naklettiğine göre Makrîzî fıkıh, hadis, kıraat, dil, nahiv, edebiyat ve tarih alanlarında 600 hocadan ders gördüğü gibi çok sayıda da öğrenci yetiştirmiştir.²⁴ Hocalarından bazıları şunlardır: İbnü's-Sâiğ, İbn Haldûn, İsnevî, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, Ezraî, İbnü'l-Mulakkın, Ömer b. Raslân el-Bulkînî, Zeynüddîn el-İrakî, Heysemî, Fîrûzâbâdî ve İbn Hâtîp en-Nâsırıyye.²⁵ Talebeleri içinde ise İbn Tağriberdî, İbn Kutluboga, Ebu't-Tayyib İbn Zahire, Ebû Bekir İbn Zahire ve İbnü'l-Haydırî yer almaktadır.

784/1382'de Mısır'a gelip yerleşen İbn Haldûn ile görüşmüş ve ondan önemli ölçüde etkilenmiştir. *Dürerü'l-'ukûdi'l-Ferîde* adlı kitabında İbn Haldûn'un biyografisini ayrıntılı olarak kaydeden Makrîzî, hem hocasına karşı beslediği sevgi hem de *el-İber*'ine duyduğu hayranlığı dile getirmiş ve bu eserin başlangıç bölümü olarak yazılan *Mukaddime*'yi eşi bulunmayan bir pırlanta olarak nitelemiştir.²⁶ İbn Haldûn'un Mısır'daki uzun ikameti sırasında bir çok âlim ve tarihçi yanında hayranları ve talebeleriyle birlikte oluşturduğu ekol içinde Makrîzî de vardır.²⁷

Makrîzî'nin eserlerinde Mısır'ın siyasî, içtimaî ve iktisadî hayatını bilimsel bir araştırmaya tâbi tuttuğunu, doğduğu yer olan Kahire'nin bilinmeyen yönlerini aydınlattığını görmekteyiz. Kendi içinde bulunduğu coğrafyanın belli başlı eserlerini kaydedip tanıtarak onu âdeta yeniden canlandırmış ve meşhurlarının hayat hikâyesini yazmıştır.²⁸ Küçük yaşından beri toplumsal hayatla ilgilenmiş, genç yaşlarından itibaren birçok önemli görevde bulunmuştur.²⁹ Makrîzî'nin kendisinin haber verdiğine göre çocukluğundan beri toplumsal hayatla iç içe olmuş ve 775/1373 senesinde Mısır'da baş gösteren kuraklık için Kahire dışında yağmur duası için toplanan grup içinde kendisinin de olduğunu haber vermiştir.³⁰

790/1388 yılına kadar sürdürdüğü divan vazifelerinden sayılan tevki' ile ilgili görevini,

²³ Said Abdulfettah 'Aşur, "Edva' Cedide ale'l-Muverrih Ahmed b. Ali el-Makrîzî ve Kitâbâtihî", *Alemu'l-Fikr*, Kuveyt 1986, say. 14, s. 456-57.

²⁴ Sehâvî, *a.g.e.* II, 23; Şevkanî, *el-Bedrü't-Talî*, Kahire 1348, I, 79-81; Muhammed Kemalüddîn İzzeddîn, *el-Makrîzî Müerrihen*, Alemu'l-Kutub, Beyrut 1990, s. 34-42.

²⁵ İzzeddîn, *a.g.e.*, s. 34-42.

²⁶ Seyyid, *a.g.e.*, s. 40.

²⁷ Muhammed Mustafa Ziyade, *el-Muerrihün fi Mısır fi Karnî'l-Hamis Aşere el-Miladî*, Kahire 1949, s. 6.

²⁸ Sehâvî, *a.g.e.* II, 24.

²⁹ Sehâvî, *et-Teberü'l-Mesbûk*, Kahire ts., s. 22; İzzeddîn, *a.g.e.*, s. 44.

³⁰ Makrîzî, *es-Sulûk*, III, 219.

Kahire Kalesi'ndeki inşâ salonunda Kadı Bedreddin Muhammed b. Fazlullah el-Ömerî'nin yanında yaptı.³¹

11 Receb 801 (19 Mart 1399) tarihinde Şemseddin Muhammed el-Mehâsinî'nin yerine Kahire ve Vechü'l-bahrî (Aşağı Mısır) bölgelerinin muhtesipliğini üstlenen Makrîzî, el-Melikü'n-Nâsır Ferec b. Berkûk'un tahta çıkışından sonra aynı yılın 17 Zilkadesinde (21 Temmuz 1399) Sultan Ferec'in hil'atine mazhar oldu ve kendisine Kahire muhtesipliği verildi.³² Makrîzî, bu görevden birkaç kez istifa edip ayrıldı. Bu esnada evlendi ve h. 806/1403-1404 senesinde Mısır'da yayılan veba hastalığında ölen kızı dünyaya geldi.³³ Makrîzî, hisbe³⁴ görevinde bulunduğu sıralarda ekonominin hem teorisine hem uygulamalarına vâkıf oldu. Özellikle *İğâsetü'l-Ümme* adlı kitabını yazarken bu bilgilerini kullandı. Ayrıca tevki' ve inşâ divanındaki görevleri onun birçok âlim ve devlet adamıyla tanışmasına vesile oldu. Onlara devletin meselelerini anlattı ve elde ettiği bilgi ve tecrübelerden gelecekte bir tarihçi olarak büyük ölçüde faydalandı.³⁵

Bilinmeyen tarihlerde Sultan Hasan Medresesi ve Amr b. Âs Camii'nde kadı yardımcılığı, hatiplik ve Hâkim Camii'nde imamlık görevlerinde bulunmuştur.³⁶ Muhtemelen bu görevleri, İbn Haldûn vasıtasıyla tanıştığı ve ihsanına nail olduğu Sultan el-Melikü'z-Zâhir Berkûk döneminde yapmıştır. Esasen Makrîzî o devirde tanıştığı, Sultan el-Melikü'n-Nâsır Ferec b. Berkûk döneminde meydana gelen karışıklıkları bastıran Emîr Yeşbeg b. Abdullah el-Atâbekî ile çok iyi ilişkiler kurmuştu.³⁷ Bu ilişkiler sayesinde, büyük bir siyasi kargaşanın yaşandığı Dımaşk'a 1407'de Sultan el-Melikü'n-Nâsır Ferec ile beraber girmişti.³⁸ 815/1412 yılına kadar Dımaşk'a birçok defa daha gitmiş, orada Kalânisî Vakfı ve el-Bîmâristânü'n-Nûri nezâreti; Dârü'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye ve el-Medresetü'l-İkbâliyye hocalığı görevlerinde bulunmuştu.

³¹ Makrîzî, *a.g.e.*, II, 225; Sehâvî, *a.g.e.*, s. 22.

³² Ebû'l-Mehasin, *el-Menhel*, I, 416; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lami'*, II, 22.

³³ 'Aşur, "a.m.", *Alemu'l-Fikr*, Kuveyt 1986, say. 14, s. 456-57

³⁴ Adli görevlerden biridir. Daru'l-Adl'e bağlı olarak çalışan muhtesip, dini hafife alanları, dine muğayir davrananları ve bozgunculuk yapanları cezalandırırdı. Çarşı pazarda her türlü denetim, teftiş kendisinden sorulan maliyeden sorumlu bakan. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Orhan Üner, *Memlûklarda Dinî ve Adlî Kurumlar*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Erzurum 1978, s. 103-111; Yiğit, *a.g.e.*, s.202-203.

³⁵ Seyyid, *a.g.e.*, s. 42; İzzeddin, *a.g.e.*, s. 44-47.

³⁶ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lami'*, II, 22; *et-Teberü'l-Mesbûk*, s. 22.

³⁷ Ebû'l-Mehasin, *a.g.e.*, II, 784; Sehâvî, *et-Teberü'l-Mesbûk*, s. 22.

³⁸ Hayrettin Zirikî, *el-İ'lâm*, Daru'l-İlm, Beyrut 1989, I, 177.

Suriye’de kaldığı sıralarda Sultan Ferec tarafından kendisine Suriye Şafîî kadılığı teklif edildiyse de bazı endişeleri sebebiyle bunu kabul etmemiştir.³⁹ Nihayet Bahrî Memlûk Devleti’nin asıl kurucusu el-Melikü’l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî devrinde, 815/1412’de tekrar Mısır’a dönmüştür. Yeni sultana büyük ümitlerle bağlanan Makrîzî 823/1420’de tamamlanan, Kahire’nin Bâbü’z-Züveyle’sine bitişik el-Medresetü’l-Müeyyediyye’de hadis hocalığı görevine başlamıştır.⁴⁰ Bu medresede ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Muhtemelen Sultan el-Melikü’l-Müeyyed’in 824/1421’de ölümüyle görevi sona ermiştir.⁴¹

Bundan sonra sultanlar onu devlet görevlerinden ayırmış; kendisinin de isteksiz olması sebebiyle yirmi yıl boyunca devlet işlerinden uzak durmuştur. Evine kapanarak tarih incelemeleriyle meşgul olan Makrîzî bu alanda büyük bir isim yapmıştır.⁴² 834–839 (1430–1435) yılları arasında Mekke’de bulunan Makrîzî, 834 Ramazanından (Mayıs 1431) itibaren Mescid-i Harâm’da *İmtâu’l-Esmâ*’nın da dâhil olduğu birçok eserini okutmuştur.⁴³ Bu sırada Beytullah’a gelen hacılardan Güney Arap memleketleri ve Habeşistan hakkında bilgi toplayan Makrîzî, birçok eserinin müsveddesini 839/1435’te Mekke’de yazmış ve 841/1437’de Kahire’ye döndükten sonra temize çekmiştir.⁴⁴ 841/1437 tarihinden itibaren Burcuvan mahallesindeki evine kapanıp ibadetle meşgul olan ve ihtiyacı olmaksızın kimseyle görüşmeyen Makrîzî⁴⁵ vefatına kadar 200 cildi aşan eserlerini telif etmiştir. Uzun bir hastalığın ardından 16 Ramazan 845’te⁴⁶ (6 Şubat 1442) Perşembe günü vefat eden Makrîzî, Kahire’nin Bâbü’n-Nasr semtinin dışında bulunan Baybars sûfilerine mahsus mezarlıkta defnedilmiştir.⁴⁷

³⁹ Ebû’l-Mehâsin, *a.g.e.*, I, 417; Sehâvî, *ed-Dav’u’l-Lami’*, II, s. 22; *et-Teberü’l-Mesbûk*, s. 22.

⁴⁰ Sehâvî, *ed-Dav’u’l-Lami’*, II, 22; *et-Teberü’l-Mesbûk*, s. 22.

⁴¹ Seyyid, *a.g.e.*, s. 43.

⁴² Sehâvî, *et-Teberü’l-Mesbûk*, s. 22.

⁴³ Makrîzî, *es-Sulûk*, IV, 854, 858.

⁴⁴ Bu eserlerin bazıları şunlardır: *el-İlmâm bi Ahbâri men bi Ardi’l-Habeşete min Mulûki’l-İslâm*, *et-Tufetü’l-Ğaribe fi Ahbâri Hadramevti’l-Acibe*, *ez-Zehbü’l-Mesbûk fi Zikri men Hacce mine’l-Hulefâi ve’l-Mulûk*, *Tecridü’t-Tevhîdi’l-Müfid* ve *el-Mekâsidü’s-Seniyye li Ma’rifeti’l-Ecsâmi’l-Ma’deniyye*. Eserleri bölümünde değinilecektir.

⁴⁵ Ebû’l-Mehâsin, *el-Menhel*, I, 417; İbn Sayrafî, “İnsanlar ona gidip geliyor, o ise pek nadir olarak onları ziyaret ediyordu.” demektedir, *Nuzhetü’n-Nüfus*, IV, 243.

⁴⁶ Suyûtî, Makrîzî’nin 840 yılında vefat ettiği kaydını düştürmüştür. Suyûtî, *Hüsnü’l-Muhadara*, I, 455.

⁴⁷ Ebû’l-Mehâsin, *en-Nücümü’z-Zâhire*, XV, 490-491, *el-Menhelü’s-Safî*, I, 420; Sehâvî, *ed-Dav’u’l-Lami’*, II, 25, *et-Teberü’l-Mesbûk*, s. 24; İbnu’l-İmâd, *Şezeratu’z-Zehab*, IX, 371; Carl Brockelmann, “Makrîzî”, *LA*, VII, 206; *GAL.*, II, 47-50; *Suppl.*, II, 36-37; Eymen Fuat Seyyid, “Makrîzî”, *DİA*, XXVII, 448-49.

1.3. Eserleri

Makrîzî, Ortaçağ İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük tarihçilerden biri olup siyasî tarih yanında iktisat tarihi, kültürel ve sosyal tarihe dair çalışmalarıyla da meşhur olmuştur. Hadisçilerin tenkidine maruz kalması onun tarihçiliğine bir hanel getirmemiş, özellikle Mısır'ın İslâmî dönem tarihine dair eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. Konuları kaynaklarına inerek tetkik etmesi yanında gözlemleriyle de dikkat çeken Makrîzî güvenilir bir tarihçidir.⁴⁸ Siyasî, iktisadî, içtimaî ve kültürel sonuçlar doğuran hiçbir hadiseyi ihmal etmemiş, olayları objektif ve tarafsız bir gözle ifade etmeye özen göstermiştir. Tarihçiliği yanında hadis ve fıkıh gibi ilimlerde, tenkit ve edebiyat gibi konularda da kendini ispat etmiş ve otuzdan fazla eser kaleme almıştır. Makrîzî yeni eserlerinde eski eserlerine atıflarda bulunmuş, dolayısıyla her zaman göz önünde tuttuğu titiz tarihî metodu doğrultusunda o eserde geçen bilgiler arasında bir bağlantı kurmuştur. Bazı şarkiyatçıların söylediğinin aksine Makrîzî sadece bilgi toplayıcı değil aynı zamanda belli bir metot ve bilimsel araştırma planı sahibi bir müellif olup eserlerini birbirine bilgi zinciriyle bağlamaktadır.⁴⁹

Makrîzî'nin, Sahâvî'nin de zikrettiği gibi⁵⁰ sayısı iki yüz büyük cildi aşan ve alanında farklılıklar gösteren çeşitli eserleri mevcuttur. Fakat bu eserlerin tamamının günümüze geldiğini söylememiz mümkün değildir. Burada Makrîzî'nin eserleri hakkında bilgi vermeğe çalışırken bir kolaylık olması açısından eserlerini dört kategoriye ayıracağız.⁵¹

1.3.1. Tarihle İlgili Eserleri: Makrîzî'nin tarihi konu edinen eserlerini Mısır'la ilgili olanlar ve İslam Tarihi ile ilgili olanlar diye ikiye ayırmak mümkündür.

a. Mısır'la İlgili Eserleri: Memlûk sultanları hakkında hicrî VII./miladî XIII. yüzyıldan itibaren birçok tarih yazılmışsa da Mısır'da Memlûkler'e dair bir tarih ekolü

İbn Hacer, Makrîzî'nin Ramazanın 27'sinde vefat ettiğini söyler. *İnbâu'l-Ğumr*, I, 166; İbn Sayrâfi de Ramazanın 19'unda vefat ettiğini söylemektedir, *Nuzhetü'n-Nüfus*, IV, 243.

⁴⁸ İbnu'l-İmâd, *Şezeratu'z-Zehab*, IX, 370.

⁴⁹ Seyyid, *Müsevvede*, s. 45-47 ; "Makrîzî", *DİA*, XXVII, 449.

⁵⁰ Bkz. Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lami'*, II, 22.

⁵¹ Eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Kemaleddin İzzeddin, *el-Makrîzî Müerrihen*, Alemu'l-Kutub, Beyrut 1990, s. 51-206; Şakir Mustafa, *et-Târihu'l-'Arabî ve'l-Muerrihün*, Daru'l-İlm, Beyrut 1990, III, 141-151; Eymen Fuad Seyyid, *Müsevvedetü Kitâbi'l-Mevâiz*, Müessesetü'l-Furkan, Lübnan 1995, s. 45-99; Cemaleddin Şeyyâl, Muhammed Abdullah 'Anân, Hüseyin Abdulvahhâb, *Dirâsât 'ani'l-Makrîzî*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1971, s. 23-65; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hunefâ*, mhk. Cemaleddin Şeyyâl, Kahire 1996, s. 13-31; Makrîzî, *İmta'u'l-Esmâ*, mhk. Muhammed Abdulhamîd en-Nümeysî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, I, 11-37.

ancak Memlûk devrinin son yüzyılında meydana çıkmıştır. Bu ekolde öğrencilik yapan ilk nesil İbn Haldûn'un talebeleridir. Makrîzî ile başlayan bu zincir Makrîzî'nin rakibi Bedrüddin el-Aynî(855/1451), İbn Hacer el-Askalânî(852/1448), Makrîzî'nin talebesi İbn Tağrîberdî(874/1469) ve onun rakibi Hafîb el-Cevherî(900/1494), tarihçi ve münekkit Şemseddin es-Sehâvî(902/1497), Celâleddin es-Süyûtî(911/1505) ve onun talebesi İbn İyâs(930/1524) gibi şahsiyetleri içine almaktadır. Bu tarihçilerin görüş-tükleri ilim ve devlet adamları sayesinde hem görüş ufukları genişlemiş hem yargıları objektif olmuştur. Makrîzî yalnız ilmî titizliğiyle değil sabrı, konuları çok iyi bilmesi, sosyal hayata ve yaşayan toplumun tarihine verdiği önemle de çağın önde gelen tarihçisi olarak ün kazanmıştır. Çeşitli eserlerinde Mısır tarihinin çağlar boyunca kaydettiği gelişimi dile getirmiştir.⁵²

el-Mevâiz ve'l-İ'tibar fî Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr:⁵³ *el-Hitatü'l-Makrîziyye*⁵⁴ diye meşhur olan eser Mısır'ın topografyası ve tarihi hakkında olup daha sonra bu alanda yapılan çalışmalara kaynak teşkil etmiştir. Bu alanda yazılmış en kıymetli eserlerden biridir.⁵⁵ Makrîzî bu kitabının yazımına, eserindeki bazı işaretlerden hareketle, hicrî 820 veya 825 senesinde başlamış ve hicrî 843 senesinde yani vefatından yaklaşık iki sene öncesinde bitirmiştir.⁵⁶

Makrîzî eserini Mısır tarihiyle ilgili dağınık bilgileri bir araya toplamak, Mısır halkının durumunu anlatmak, halen mevcut olan veya kaybolmuş eserlerin bilinmesini sağlamak, Kahire'nin İslâm dünyasının siyasî ve kültürel merkezi olduğu dönemde ulaştığı medeniyet seviyesini yansıtmak amacıyla yazdığını ve yedi bölüm halinde tertip ettiğini söylemiştir: 1. Ülkenin coğrafyası, Nil nehri, dağları, vergi sistemi; 2. Bazı şehirlerin tasviri ve buralarda yaşayan halklar; 3. Fustat'ın tarihi ve burada valilik yapanlar; 4. Kahire'nin tarihi, halifeler ve yaptırdıkları eserler; 5. Kendi zamanındaki

⁵² Seyyid, *a.g.e.*, s. 46-47.

⁵³ Eser hakkında daha detaylı bilgi için bkz. İzzeddin, *el-Makrîzî Müerrihen.*, s. 138-206.

⁵⁴ "Mahalle" veya "semt" anlamındaki "hıtta" kelimesinin çoğulu olan "hitat", ilk İslâmî fetihlerin ardından kurulan yeni şehirlerde bir kabileye veya kabileler topluluğuna tahsis edilen mahallelerin genel adıdır. Zaman içinde bu şehirler ve mahallelerindeki bina ve tesislerin tanıtımı için yazılan kitaplara da hitat adı verilmiştir. Bilinen ilk hitat Heysem b. Adî (ö. 207/822) tarafından Kûfe için yazılan, fakat günümüze intikal etmeyen *Hitatü'l-Kûfe*'dir. Hitat yazımı zamanla Mısırlı müelliflerin temayüz ettiği bir edebî türe dönüşmüş ve âdeta bu bölgeye özel bir hale gelerek Makrîzî ile zirveye ulaşmıştır. Bkz. İsmail Yiğit, "Hitat", *DİA*, XVII, 401.

⁵⁵ Şakir Mustafa, *et-Tarihu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, III, 141.

⁵⁶ Muhammed Abdullah 'Anân, "Hitatü'l-Makrîzî", *Dirâsât ani'l-Makrîzî*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1971, s. 45.

Kahire'nin tasviri; 6. Kat'atülcebel; 7. Mısır'ın harap olmasının sebepleri. Bu bölümlerin tamamının da pek çok kısımları içerdiğini ifade etmektedir.⁵⁷ Ancak Makrîzî, yedinci bölümde yer vermeyi planladığı “Mısır'ın harap olmasının sebepleri” konusunu daha önce *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-ğumme* adlı risalesinde genişçe ele aldığı için yazmaktan vazgeçmiştir.⁵⁸

Eserin telifinde Makrîzî, kendi müşahede ve tesbitleri yanında yazılı ve şifahî olmak üzere başlıca iki tür kaynaktan faydalanmıştır. Yazılı kaynakları arasında çeşitli sözlükler, seyahatnameler ve edebî eserlerle tarih, coğrafya, hadis, tefsir, fıkıh, tasavvuf, akaid, felsefe, tıp, eczacılık, botanik ve çiftçilik kitapları yer almaktadır.⁵⁹ A. R. Guest, Bulak baskısını inceleyerek Makrîzî'nin *el-Hitat*'ta zikrettiği ve faydalandığı eserler konusunda 1902'de geniş bir makale⁶⁰ yazmıştır.⁶¹ Ve yine Herîdî'nin hazırlanmış olduğu üç ciltlik *Fihrist*'inde eser isimleri kısmında bu konuya dair sıhhatli bilgiler bulunmaktadır.⁶² Bunlardan anlaşıldığına göre Makrîzî yaklaşık 380 eserden faydalanmış 180 kadar müellifin ismini zikretmiş, elli civarında kitabın müellifini de belirtmemiştir.⁶³

Makrîzî kitabına, konunun akışına uygun bir şekilde bazan uzun, bazan da kısa metinler halinde yaklaşık 200 âyetle 100 hadis yerleştirmiş,⁶⁴ ayrıca zaman zaman atasözlerine ve deyimlere de yer vermiştir. Makrîzî geleneğe uygun biçimde sırası geldikçe şiirler vermeyi de ihmal etmemiş, genellikle bunların kimlere ait olduğunu da belirtmiştir.

Makrîzî tarih koymada da çok titiz davranmıştır. Çok defa sadece yılları değil ayları da kaydetmiş ve hicretin İlk yılından başlayarak binlerce olayın meydana geliş ve yüzlerce binanın yapılış tarihini vermiştir. Onun kaynak zikretmedeki dikkati kitabının değerini ve güvenilirliğini arttırmış, bu arada büyük çoğunluğu günümüze İntikal etmemiş olan kaynaklar hakkında verdiği bilgiler bu eserlerin muhtevalarının

⁵⁷ Makrîzî, *el-Hitat*, I, 4.

⁵⁸ Hacı Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, Mektebetü'l-Müsenâ, Bağdat ts., II, 1889; Seyyid, *a.g.e.*, s. 65-66.

⁵⁹ Bu eserler hakkında bilgi almak için bkz. İzzeddin, *el-Makrîzî Müerrihen*, s. 156-168.

⁶⁰ A. R. Guest, “A List of Writers, books and other authorities mentioned by el-Maqrîzî in his *Khitat*”, *JRAS*(1902), s. 103-125.

⁶¹ Seyyid, *a.g.e.*, s. 80.

⁶² Ahmed Abdülmecîd Herîdî, *Fihristü Hutati Mısır*, Kahire 1983, II, 67-127.

⁶³ Seyyid, *a.g.e.*, s. 79-89.

⁶⁴ Herîdî, *a.g.e.*, II, 141-181.

öğrenilmesine imkân sağlamıştır.⁶⁵

Eserde Nil nehrinin çıkış yeri, özellikleri, üzerindeki köprüler, oluşturduğu haliçler, ayrıca ehramlar, Fustat, Kahire ve İskenderiye dışındaki diğer şehirler, dağlar ele alınmış; ülkenin arazisi ve şer'î bakımdan taksimi, vergiler, vergi sistemi ve bu sistemin Fâtımîler dönemindeki idaresiyle ilgili hususlar açıklanmıştır. Dinî hayat, cuma ve bayramlar, hac mevsimi ve hac kabileleri, mezhepler ve akideler, ülkedeki Yahudî ve Hıristiyanlar, bunların inançları, ibadet yerleri hakkında bilgi verilmiştir. Fâtımîler, Eyyûbîler ve Memlûkler, bu dönemlerdeki halife ve sultanlar, divanlar, daha çok resmî maksatlar için kullanılan çeşitli mekanlar, kasırlar ve bunların içinde yer alan birimler kendi özel isimleriyle birlikte açıklanmıştır. Eserde ayrıca Fatimî halifeleri, çeşitli savaşlar, Fâtımîler devrindeki teşrifat kuralları, hazine ve devlet memurlarına dair bilgiler verilmiştir.

Makrîzî'nin bu eserinin otuz beşi İstanbul kütüphanelerinde olmak üzere 170 civarında yazma nüshası tespit edilmiştir. Eserin birden fazla telif safhası geçirdiği anlaşılmaktadır. Birinci telif safhasına ait bir müellif nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir(Hazine, nr. 1472).⁶⁶

Eserin ilk baskısı Bulak'ta iki cilt halinde 1270/1853'te yapılmıştır (Tıpkıbasımı: Bağdat 1970; Beyrut, ts. Daru's-Sadr; Kahire 1987). Yine bu eser Kahire'de, Bulak baskısı esas alınarak 1324-1326 (1906-1908) yıllarında iki cilt ve 1963'te üç cilt halinde yeniden basılmıştır; fakat her iki baskı da çok hatalıdır. Eser ayrıca bir defa daha Beyrut ve Kahire'de yine üç cilt olarak yayımlanmıştır (1967-1968).⁶⁷ Eser yine Halil Mansur tarafından gözden geçirilerek dört cilt halinde 1998'de Beyrut'ta basılmıştır.

Fransız Şarkiyatçısı Gaston Wiet, Bulak baskısını çeşitli nüshalarla karşılaştırarak kitabın tahkikli neşrine başlamışsa da tamamlayamamış, sadece beş cüz halinde I. Cildinin 1-322. sayfaları arasını yayımlayabilmiştir. (Memoires de Institute Français d'Arche-otogie Orientale,[MIFAO] nr. XXX, XXXIII, XLVI, XLIX, LIII, 1911-1927

⁶⁵ Seyyid, *a.g.e.*, s. 68-80.

⁶⁶ Mehmet İpşirli, "el-Hitatu'l-Makrîziyye", *DİA*, XVII, 404.

⁶⁷ Bu baskıların genel ve teknik özellikleri için bkz. Eymen Fuat Seyyid, *Müsevvedetü Kitabi'l-Mevâ'iz*, s. 91-93.

seneleri arasında)⁶⁸

Şarkiyatçılar, *el-Hıtat*'ta yer alan Mısır ve Kahire'nin coğrafi ve tarihî tasviri, Kahire-Şam arasındaki yol, Mısırlı Kıptîler'in Hıristiyanlığa girmesi, havralar, kiliseler ve piramitler gibi bazı kısımların metinlerini ayrı ayrı yayımlayıp Batı dillerine çevirmişlerdir.⁶⁹

El-Hıtat'tan batı diline ilk çeviri Luis Langlés tarafından yapılmış olup sadece "Kızıl Deniz" ve "Kahire körfezi" başlıklarını içermektedir.⁷⁰

Oryantalistlerin babası Fransız Silvestre de Sacy tarafından öncelikle "Mısır'ın başkentinden Dımaşk'a uzanan yol" kısmı neşredilmiştir.⁷¹

Yine aynı kişi "Hakim bi Emrillah'ın Hilafeti" başlığını neşretmiştir.⁷²

Ve yine Henry Josef Witzer, İtalyanca tercümesiyle beraber 1828 senesinde "Mısır Kıptileri'nin Hıristiyanlığı Kabulü" bölümünü; Stenfeld de aynı bölümü "Mısır Kıptileri" başlığıyla 1845'te neşretmişlerdir.

Luis Leroy, *el-Hıtat*'ta yer alan Yahudi havraları ve Hıristiyan kiliseleri ile ilgili bölümleri tercüme etmiştir.⁷³

Aynı zamanda Griveau da *el-Hıtat*'taki "Kıpti bayramları" başlığını yayınlamıştır.⁷⁴

Yine A. Fischer, "Eine Maqrîzî – Stelle" başlığıyla bir bölüm neşretmiştir.

Eric Graefe de Makrîzî'nin *Hıtat*'ta piramitler hakkında vermiş olduğu bilgileri tercüme edip yayınlamıştır.⁷⁵

⁶⁸ Seyyid, *a.g.e.*, s. 94-95.

⁶⁹ Seyyid, *a.g.e.*, s. 89-91.

⁷⁰ Luis Langlés, Histoire du Canal de Messr (vulgairement nommé Canal de Suez) tirée de la Description géographique de l'Égypte par al-Maqrîzy et traduite, *Magasin Encyclopédique* 5 (Paris 1799), pp. 289-310; "La description historique du canal d'Égypte", *Notice et Extraits de la Bibliothèque Nationale et autres bibliothèques* 6 (Paris 1800-1801) pp. 320-386.

⁷¹ Silvestre de Sacy, A.I., Route de la capitale de l'Égypte à Damas (Extrait de la description de l'Égypte par Makrîzî), *Magasin Encyclopédique* 7 (Paris 1801) pp. 328-332.

⁷² Silvestre de Sacy, Chrestomathie arabe, Paris 1806, I, pp. 74-131; II, pp. 67-155.

⁷³ L. Leroy, "Les synagogues des Juifs", *ROC* XI (1906) pp. 149-162, 371-402; "Les églises des Chrétiens", *ROC* XII (1907), pp. 190-208, 269-279; "Les couvents des Chrétiens", *ROC* XIII (1908), pp. 33-46, 192-204.

⁷⁴ R. Griveau, "Les fêtes des Coptes" *Patr. Dr. X* (1915) pp. 204-207.

⁷⁵ E. Graefe, *Das Pyramidenkapitel in el-Maqrîzî's Hıtat*, Leipzig 1911.

1995 yılında Eymen Fuâd Seyyid, eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan, müellifinin ilâve, çıkarma ve notlarının da yer aldığı ilk müsveddeyi uzun bir mukaddime ile birlikte tenkitli olarak neşretmiştir. Bu orijinal nüsha sayesinde Bulak baskısındaki bazı yanlışlar da düzeltilebilmiştir.⁷⁶ Kitabın I. cildinin (s. 2-397) büyük bir kısmı Urbain Bouriant ("Description topographique et historique de l'Égypte", *Memoire de la mission archeologique française au Caire*, XVII/1-2, Paris 1895-1900) ve Paul Casanova ("Description historique et topographique de l'Égypte", *Memoires de l'Institut Français d'Archeologie Orientale*, III-IV, Paris 1906-1920) tarafından Fransızca'ya tercüme edilmiş, K. Stovvasser tarafından da Brill Yayınevi adına İngilizce tercümesine başlanmıştır.⁷⁷

Ahmed Abdülmecîd Herîdî, Makrîzî'nin *el-Hitât*'ı ile İbn Dokmak'ın *Kitâbü'l-İntişar*'ında geçen şahıs isimleri, tarihler, kitaplar, çeşitli metinler, âyetler, hadisler, atasözleri-deyimler, şiir kafiye ve yer isimleri için bir indeks hazırlamış, bu çalışması Institut Français d'Archeologie Orientale du Caire tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştır.⁷⁸

'İkdü Cevâhiri'l-Esfât min Ahbâri'l-Fustât: Makrîzî, Fustât şehriyle ilgili olayları günümüze ulaşmayan bu kitabında toplamıştır.

İtti'üzü'l-Hunefâ bi-Ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ: Abbasî hilâfetinden ayrı ve onlara rakip olması düşüncesiyle kurulan Şif Fatımî hilâfetinin başşehri olarak inşa edilmiş Kahire'nin tarihine dair bir eserdir.

es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk: Eserde, Kahire Kalesi'nin Mısır'ın saltanat merkezi haline gelmesi üzerine kaleye hâkim olan sultanlar, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin halefleri ve Memlûk sultanlarının Makrîzî'nin dönemine kadar gelen tarihi hakkında bilgi verilmektedir.⁷⁹ İbn Tağrîberdî kitaba *Havâdisu'd-Duhûr* adıyla bir zeyil

⁷⁶ Bkz. Eymen Fuat Seyyid, *Müsevvedetü Kitabi'l-Mevaiz ve'l-İ'tibar fi Zikri'l-Hitâti ve'l-Âsâr*, Müessesetü'l-Furkân, Londra 1995.

⁷⁷ İpşirli, "a.g.m.", *DİA*, XVII, 404.

⁷⁸ İpşirli, "a.g.m.", *DİA*, XVII, 404

⁷⁹ Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Cüneyt Kanat, *Makrîzî'nin Kitab es-Sulûk'unda Osmanlılar, Karamanoğulları ve Batı Anadolu Beylikleri ile İlgili Kayıtlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1991, s. 18-24; Musa Şamil Yüksel, *el-Makrîzî (Kitabu's-Sulûk)'de İbn Hacer (İnba'u'l-Çumr)'de Timur ile İlgili Kayıtlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.

yazmış,⁸⁰ E. M. Quatremere⁸¹ ve G. J. Edgard Blochet⁸² bu eseri Fransızca'ya tercüme etmişlerdir.

el-Mukaffa'1-Kebîr (*et-Târîhu'l-Mukaffâ, el-Mukaffâ fî Terâcimi Ehli Mısır ve'l-Vâridîne ileyhâ*): Makrîzî bu eserinde özellikle Mısır'ın siyasî tarihini ele almıştır. Makrîzî aslında Mısır'ın İslamî dönem tarihini yazmak istemiş, dolayısıyla Mısır'ın fethinden (20/641) VIII/XIV. yüzyılın ortalarına kadar Mısır'da doğup yaşayan ve Mısır'a gelen ünlü alim, şair ve edebiyatçıları içine alan hacimli bir meşhurlar ansiklopedisi yazmağa başlamış ancak bu eserini tamamlayamadan vefat etmiştir. Müellif seksen cilt olarak planladığı eserin ancak on altı cildini tamamlayabilmiş, bunlardan ise yalnızca beş cildi günümüze ulaşmıştır. Kendi hattıyla olan bu ciltlerin "tı" harfinin bir bölümüyle "zı" ve "ayn" harflerini içine alan bir cildi Paris Bibliotheque Nationale'de yer almaktadır.⁸³ Diğer üç cildi elif harfinin bir bölümünü, kâf ve lâm harflerini, ayrıca Muhammed adlı kişileri içine almakta ve Leiden Library'de bulunmaktadır.⁸⁴ Elif harfinden, hı harfine kadar olan isimleri ihtiva eden beşinci cilt İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.⁸⁵ Muhammed el-Ya'lâvî tarafından sekiz cilt olarak yayımlanan bu beş cilt 3635 tercüme-i hâli içine almaktadır.⁸⁶ *el-Mukaffa'1-Kebîr*'de Endülüs tarihiyle ilgili biyografileri Muhammed el-Ya'lâvî *Mecelletü'd-Dirâsât el-Endelüsiyye*'de yayımlamıştır.⁸⁷

Dürerü'l-'Ukûdi'l-Ferîde fî Terâcimi'l-A'yâni'l-Müfîde: Adından da anlaşıldığı üzere bu da biyografik bir eserdir. Makrîzî, 816/1413'ten sonra vefat eden arkadaş ve akrabalarının hayat hikâyelerini yazdığı esere ayrıca 760-816 (1359-1413) yılları arasında ölen hükümdar, emîr, kâtip, nâzır, hadisçi, fakih, âlim, şair ve diğer ünlüleri de ekleyerek biyografi sayısını 666'ya çıkarmıştır. Eserin müellif nüshası Almanya'nın Gotha Kütüp-hanesi'nde bulunmaktadır.⁸⁸ Bu nüsha bir önsözle birlikte elif harfindeki 353 tercüme-i hâli içine almaktadır. Kitabı tahkik edip yayımlayan Muhammed

⁸⁰ Hacı Halife, *a.g.e.*, II, 1000.

⁸¹ *Histoire des Sultans Mamlouks*, Paris 1837-1844, I-II.

⁸² *Histoire de l'Egypte de Makrîzî*, Paris 1908.

⁸³ Nr. 2144.

⁸⁴ Nr. 1366.

⁸⁵ Pertev Paşa, nr. 496.

⁸⁶ Tunus 1986; Daru'l-Ğarbi'l-İslamî, Beyrut 1991.

⁸⁷ *Mecelletü'd-Dirâsât el-Endelüsiyye*, 1988, sy. 1, s. 77 vd.

⁸⁸ Nr. 270.

Kemâleddin İzzeddin'e göre eser Makrîzî'nin *el-Mukaffa'l-Kebîr*'inin ayn harfini tamamlayan bir çalışmadır. Kitabın bir nüshası da Irak'ta Musul âlimlerinden Mahmûd el-Celîlî'nin özel kütüphanesinde bulunmakta olup müellif nüshasından 878/1473'te istinsah edilmiştir. Muhammed Kemâleddin İzzeddin, Gotha nüshasından 300 biyografi seçerek *el-Makrîzî ve Kitâbü Düreri'l-'Ukûdi'l-Ferîde fî Terâcimi'l-A'yâni'l-Müfîde* adıyla Beyrut'ta 1992'de yayımlamıştır. Adnan Derviş ve Muhammed el-Misrî de eserin "elif" harfiyle "ayn" harfinden bir kısmını Dımaşk'ta 1995'te neşretmişlerdir.

Telkihu'l-'ukûl ve'l-ârâ fî Tenkihi'l-cülleti'l-vüzerâ: Bu eseri günümüze gelmemiştir.

Hulâsatü't-Tibr fî Ahbâri Küttâbi's-Sir: Mısır'ın özel İslâm tarihi çerçevesi içinde yazılan son iki eserin nüshası bulunmamaktadır. Makrîzî *el-Hitat*'ında ikinci esere atıfta bulunmuştur.⁸⁹

b. İslam Tarihi ve Peygamberin Hayatı: Makrîzî bu çerçevede, genel İslam tarihi ve peygamberin sireti hakkında iki eser yazmıştır. Bunlardan ilki *el-Haber 'Ani'l-Beşer*, diğeri ise *İmtâu'l-Esmâ* adlı eserleridir.

el-Haber 'Ani'l-Beşer: Bu eser *İmtâu'l-Esmâ* adlı eserin girişi mahiyetindedir. Kitapta dünyanın yaratılışından, çeşitli kavimlerden, Arap kabilelerinden ve Cahiliye devrindeki Arap panayırlarından söz edilmektedir. Makrîzî dört cilt tutan bu eserine bir ciltlik mukaddime yazmıştır. Bu eserin pek çok kütüphanede el yazması mevcuttur. Onlardan birisi İstanbul'da Süleymaniye'de bulunmaktadır.⁹⁰ Bu nüsha Makrîzî'nin kendi el yazması olup son tarafı eksik ve I. Cildin başlangıcında fihristi bulunan altı ciltlik bir nüshadır. Diğer bir nüsha ise Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinde kayıtlıdır.⁹¹ Bu kitabın hicrî IX. asırda yazılmış olan ve sadece II. cildi günümüze ulaşan bir nüshası da Ezher kütüphanesinde bulunmaktadır.⁹² Başka bir nüsha da Dâru'l-Kütüp'ta mevcuttur.⁹³

İmtâu'l-Esmâ bimâ li'n-Nebiyi mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafedeti ve'l-Metâ': Bu eser Makrîzî'nin Hz. Peygamber'in hayatı hakkında telif ettiği bir eserdir. Hz.

⁸⁹ Bkz. Makrîzî, *el-Hitat*, II, 209.

⁹⁰ Fâtih, nr. 4338.

⁹¹ III. Ahmed, nr. 2926.

⁹² Tarih, nr. 439.

⁹³ Tarih, nr. 5251.

Peygamber hakkında şu ana kadar yazılmış en geniş muhtevalı eserlerin başında gelir. Makrîzî'nin öğrencilerinden Ebû'l-Mehasin(İbn Tağriberdî) bu kitap hakkında şöyle demiştir: "Bu eseri gördüm ve inceledim. Bu kitap son derece güzel bir eserdir. Kitabın müellifiyle Mekke'de görüştüm ve bana şöyle dedi: Bu kitabın bir nüshasını Mekke'de yazmak için Allah'a dua ettim. Allah'a hamdolsun ki bunu bana nasip etti."⁹⁴ Makrîzî siyer, hadis ve delâilü'n-nübüvve gibi alanlarda yazılmış kitaplardan faydalanarak Resûl-i Ekrem'i çok çeşitli yönleriyle ele almıştır. Resûlullah'ın hayatı, gazveleri, örnek ahlâkı, hasâis ve şemâilî, mucizeleri, aile hayatı, giyim kuşamı ve Özel eşyaları, gündelik hayatı, yiyecekleri, tıp bilgisi, devlet başkanı olarak icraatları, sahâbîlerle münasebetleri, geleceğe yönelik olarak verdiği haberler, Yahudi, Hıristiyan, müşrik ve münafıklara karşı tutumu, Hz. Peygamber'e salât-u selâm getirmenin önemi eserin temel konularından bazılarıdır.⁹⁵ Bu eserin hicrî 968 yılında kaleme alınmış eksiksiz bir nüshası İstanbul'da Köprülü Kütüphanesinde numara 1004'te kayıtlıdır. Yine İstanbul'da Esat Efendi Kütüphanesinde de eserin farklı nüshaları mevcuttur. Eserin I. cildini 1941 senesinde Kahire'de Mahmûd Muhammed şakir tahkik ederek yayımlamıştır. Daha sonra Kahire'de 1981 yılında yine aynı cildi Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî neşretmiştir. Eserin tamamı ise 1999/1420 senesinde Beyrut'ta Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî tarafından on beş cilt halinde yayımlanmıştır.⁹⁶

1.3.2. İhtisar Ettiği Eserleri: Bu başlık altında, Makrîzî tarafından özetlenen kitaplara yer verilecektir.

el-Müntekâ min Ahbâri Mısır li-İbn Müyesser: Makrîzî İbn Müyesser'in(ö.677/1278) tarihinde kendisini ilgilendiren konulardan faydalanmış ve *İtti'âzu'l-Hunefa bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fatimiyyine'l-Hulefâ* adlı eserinde bunları yazmıştır. Bunun yanında Makrîzî İbn Müyesser'in *Tarih*'inin ihtisarına başlamış ve 1411/814 senesinin Rebiu'l-Âhir ayında tamamlamıştır. 439-553 (1047-1158) yılları arasındaki olayları içeren bu muhtasar eserin bize ulaşan sadece bir nüshası mevcuttur. Müellifin kendi hattıyla bize ulaşan bu muhtasar eser Paris Bibliothèque Nationale'de, numara 1688'de

⁹⁴ Ebû'l-Mehâsin, *el-Menhelü's-Sâfi*, I, 418.

⁹⁵ Bkz. Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ*, thk. Muhammed Abdulhamid en-Nümeysî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, I, 32-38.

⁹⁶ Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Makrîzî, *İmtâu'l-Esmâ*, I, 4-39.

kayıtlıdır. Kitabın haçlı seferleriyle ilgili kısmı Baron Mac-Guckin de Slane tarafından Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlandığı gibi⁹⁷ Henri Massé tarafından 1919'da Fransızca özetiyle beraber Kahire'de neşredilmiş; yine aynı eser 1980'de Wiliam Mylord tarafından Kahire'de tekrar yayınlanmıştır. Son olarak Eymen Fuad Seyyid de geniş bir araştırmayla kitabın tahkik ve tahririni, diğer eserlerle karşılaştırmasını yaparak 1981'de Kahire'de neşretmiştir.

Muhtasaru'l-Kâmil fi Ma'rifeti Duafâi'l-Muhaddisîn li-İbn 'Adî: İbnü'l-Kattân adıyla anılan Ebû Ahmed Abdullah b. 'Adî b. Abdullah b. Muhammed b. Mubârek el-Cürcanî (ö. 365/976)'nin cerh ve ta'dil konusundaki eserinin⁹⁸ özetidir. İbn 'Adî'nin bu eserinin pek çok muhtasarı mevcuttur. Bunların en önemlilerinden biri olan Makrîzî'nin bu muhtasarı 795/1393'te kaleme alınmıştır. Makrîzî bu eserini Sultan Hasan Medresesi'nde hadis okuttuğu sıralarda özetlemiş ve Müeyyediyye Medresesi'nde hadis okuturken de kullanmıştır. Bu muhtasarın 315 varaktan oluşan yegâne müellif nüshası İstanbul'da Murad Molla Kütüphanesi'nde numara 569'da kayıtlıdır. Eser, bu nüshaya dayanılarak Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî tarafından 1994'te Kahire'de yayımlanmıştır.

Muhtasaru 'Acâ'ibi'l-Makdûr: Şehâbeddin İbn Arabşah'ın eserinin muhtasarıdır.

1.3.3. Küçük Risaleleri:

Makrîzî'nin bu küçük risaleleri özel bir öneme sahiptir. Hacmi küçük olmakla birlikte ilmî bakımdan önemi büyük olan bu eserleri Dr. Cemaleddin eş-Şeyyâl dört sınıfa ayırmıştır.⁹⁹ Birinci grupta Makrîzî genel İslâm tarihi problemlerini tartışmaktadır. İkinci grupta diğer tarihçiler tarafından önem verilmeyen İslâm âleminin etrafındaki ülkelerin tarihini özetlemiştir. Üçüncü grubu birçok hükümdarın biyografisinden kısaca bahsettiği eserler oluşturmuştur. Müellif dördüncü grupta ise İslâm âleminin sosyal ve ekonomik hayatını, İslâmî dönem Mısır tarihini ve özellikle bilimsel faaliyetleri araştırmaya tahsis etmiştir.¹⁰⁰ Makrîzî bu küçük risalelerinin çoğunu hayatının sonunda olgunluk döneminde, 834/1430'da Mekke'ye gidip 841/1437'de

⁹⁷ RHC Or., III, s. 457-472, y. 1884.

⁹⁸ Eserinin adı: *el-Kâmil fi Ma'rifeti'd-Du'afâ* veya *el-Kâmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil*.

⁹⁹ Bkz. Cemaleddin eş-Şeyyâl, "Müellifatü'l-Makrîzî es-Sağire", *Dirâsât ani'l-Makrîzî*, s. 23-37; Makrîzî, *İtti'azu'l-Hunefâ*, mhk. Cemaleddin eş-Şeyyâl, Kahire 1996, I, 11-31.

¹⁰⁰ eş-Şeyyâl, "a.g.m.", *Dirâsât ani'l-Makrîzî*, s. 25.

Mısır'a döndükten sonra yazmıştır.¹⁰¹ Bu risalelerden on bir tanesi Ramazan el-Bedri ve Ahmed Mustafa Kâsım tarafından tahkik edilerek *Resâilü'l-Makrîzî* adı altında bir araya getirilmişlerdir.¹⁰²

Birinci gruba giren ve Makrîzî'nin genel İslâm tarihi problemlerini tartıştığı eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

en-Niza' ve't-Tehâsum fîmâ Beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim: Bu eser pek çok defa neşredilmiştir. İlk olarak Alman müsteşrik Gerhardus Vos tarafından tahkik edilerek 1881'de Leiden'de basılmıştır. Vos'un dayandığı nüsha, büyük bölümü Makrîzî'nin kendi el yazısı olan ve halen Hollanda Leiden Kütüphanesi'nde bulunan nüshadır.¹⁰³ En sonuncusu Hüseyin Munis tarafından 1988'de Daru'l-Me'arif'te basılmıştır. Aynı zamanda bu eser Clifford Edmund Bosworth tarafından İngilizceye de çevrilmiştir.¹⁰⁴ 1997'de İbrahim Sarıçam bu eseri Türkçeye çevirmiştir. Ankara Okulu yayınları arasından çıkan *İdeolojik Tarih Okumaları* adlı çalışmada da Makrîzî ve bu eseri hakkında bir takım değerlendirmelerde bulunulmuş ve risalenin Türkçe çevirisi de verilmiştir.¹⁰⁵

Ma'rife mâ yecibu li-âli'l-Beyti's-Şerîf mine'l-Hak 'alâ men 'adâhum: (veya *Fazlü âli'l-Beyt*) Bu eser Muhammed Ahmed Âşûr tarafından 1972'de Beyrut'ta, daha sonra 1973 ve 1984'te de Kahire'de neşredilmiştir.

Dav'u's-Sârî fî Ma'rifeti Haberi Temûm ed-Dârî: Muhammed Ahmed Âşûr tarafından 1972 senesinde Kahire'de Dâru'l-İ'tisâm'da neşredilmiştir.

el-İşâre ve'l-İ'lâm bi-Binâi'l-Ka'be ve'l-Beyti'l-Harâm: Bu eserin bir nüshası Leiden Kütüphanesi'nde numara 2408'de kayıtlıdır.

İkinci gruba giren ve İslâm âleminin etrafındaki ülkelerin tarihini anlatan eserler ise şunlardır:

¹⁰¹ eş-Şeyyâl, "a.g.m.", *Dirâsât ani'l-Makrîzî*, s. 26.

¹⁰² Kitapta yer alan risaleler için bkz. Makrîzî, *Resâilü'l-Makrîzî*, mhk. Ramazan el-Bedri, Ahmed Mustafa Kâsım, Daru'l-Hadis, Kahire 1998, s. 7-9.

¹⁰³ İrfan Aycan – M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankaraokulu Yayınları, Ankara 1999, s. 149; Seyyid, "Makrîzî", *DİA*, XXVII, 450.

¹⁰⁴ Bkz. C. E. Bosworth, *Al-Maqrîzî's book of the Contention and Strife concerning the Relation between the Banû Umayya and the Banû Hâşim*, *JSS*, Manchester 1980.

¹⁰⁵ Bkz. İrfan Aycan – M. Mahfuz Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yayınları, 1999.

el-İlmâm bi- Ahbâri men bi-Arzi'l-Habeşe min Mulûki'l-İslâm: Bu eser ilk olarak Leiden'de 1790 senesinde Frederic T. Rink tarafından Fransızca tercümesi ve bir takdim ile basılmıştır. Daha sonra Mısır'da 1895'te neşredilmiştir.

et-Turfetu'l-Ğaribe fi Ahbâri Vâdi Hadramevt el-'Acîbe: Eser P. Noskowy tarafından İtalyancaya tercümesiyle beraber Bonn'da 1866'da basılmıştır.

Birçok hükümdarın biyografisinden kısaca bahsettiği üçüncü gruba dâhil olan eserleri de şunlardır:

Terâcimu Mulûkü'l-Ğarb: Adından da anlaşıldığı üzere bir tabakat kitabıdır.

Ez-Zehbü'l-Mesbûk fi Zikri men Hacce mine'l-Hulefâi ve'l-Mulûk: Bu eser 1955'te Kahire'deki Telif, Tercüme ve Yayın Kurulu tarafından, Cemaeddin eş-Şeyyâl'in tahkikiyle basılmıştır.¹⁰⁶

İslâm âleminin sosyal ve ekonomik hayatını, İslâmî dönem Mısır tarihini ve özellikle bilimsel faaliyetleri araştırmağa tahsis ettiği dördüncü grupta sayacağımız eserleri şunlardır:

el-Makâsidü's-Seniyye li-Ma'rifeti'l-Ecsâmi'l-Ma'deniyye: Bu risale İstanbul'da Veliyuddîn Kütüphanesi'nde numara 3195'te kayıtlıdır. Diğer bir el yazması da Paris El Yazmaları Kütüphanesi'nde numara 4657'de mevcuttur.

Şüzûrû'l-'Ukûd fi Zikri'n-Nukûd: en-Nukûdü'l-'Arabiyye ve'l-İslamiyye, en-Nukûdü'l-İslamiyye. Sultan Berkuk devrine kadar (784/1382) Mısır'da basılan paralar hakkında geniş bilgi veren eser ilk defa Oluf Gerhard Tychsen tarafından yayımlanmış (Rostock 1797) ve Silvestre de Sacy tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir (Paris 1797). Kitabın Arapça metnini Ahmed Fâris eş-Şidyâk neşretmiş (Mısır 1297), daha sonra da birçok baskısı yapılmıştır. L. A. Mayer'in de İngilizce tercüme ve notlarla birlikte neşrettiği (İskenderiye 1933) eseri İbrahim Hakkı Konyalı *Eski ve İslâmî Paralar* (İstanbul 1946), İbrahim Artuk "en-Nukûd el-Kadîme ve'l-İslâmiyye" (*Bellekten*, XVII/68, 1953 s. 367–391) adıyla Türkçe'ye çevirmiştir.

Risâle fi'l-Evzân ve'l-Ekyâlû's-Şer'îyye: Bu eser Oluf Gerhard Tychsen tarafından

¹⁰⁶ Seyyid, *Müsevvede*, s. 59.

İtalyanca tercümesiyle birlikte 1800'de Rostock'ta yayımlanmıştır.

Nahl 'İbere'n-Nahl: Cemaleddin eş-Şeyyâl tarafından Kahire'de 1946'da neşredilmiştir.

el-Beyân ve'l-İ'râb bi-men Nezele Arza Mısr mine'l-'Arab: Bu eseri Ferdinand Wüstenfeld 1847'de Göttingen'de neşretmiştir. Ayrıca Abdulmecîd Abidîn de 1961'de Kahire'de tahkikli olarak yayımlamıştır.

İzâletü't-Te'ab ve'l-'Anâ' fî Ma'rifeti Halli'l-Ğinâ

el-İşâre ve'l-İmâ ilâ Halli Luğâzi'l-Mâ: Bu risaleyi Ramazan el-Bedri ve Ahmed Mustafa Kasım *Resailü'l-Makrîzi*¹⁰⁷ içinde neşretmişlerdir.

İğâsetü'l Ümme bi-Keşfi'l-Ğumme: Bu eserde Makrîzi eski dönemlerden 808/1405 yılına kadar Mısır'da meydana gelen kıtlıklardan, bunların ülkede yarattığı ekonomik ve sosyal sıkıntılardan bahseder. Muhammed Mustafa Ziyade ve Cemaleddin eş-Şeyyâl tarafından 1940'ta Kahire'de yayımlanan eser daha sonra tekrar neşredilmiştir.¹⁰⁸ Eseri Gaston Wiet Fransızca'ya¹⁰⁹ ve Adel Allouche İngilizce'ye¹¹⁰ çevirmiştir.

el-Beyânü'l-Müfîd fi'l-Fark Beyne't-Tevhîd ve't-Telhîd: Makrîzi'nin ele aldığı konulardan biri de Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd nazariyesidir. *el-Beyânü'l-Müfîd fi'l-Fark Beyne't-Tevhîd ve't-Telhîd* adlı risalesinde bu nazariyenin IX. (XV.) yüzyılda Dimaşk'ta taraftarlarının bulunduğunu, Kahire'de yayıldığını ve nazariyeyi benimseyenlerin gerçek Müslüman olmadığını kaydeder. Bu risaleyi G. C. Anawati 1973'te neşretmiştir.¹¹¹

1.3.4. Kendisine Nispet Edilen Kitaplar:

Şerîf el-İdrîsî'nin *Nüzhetü'l-Müşâk fi'htirâkı'l-Âfâk* adlı eserinin özeti olan *Cenyü'l-Ezhâr mine'r-Ravzi'l-Mi'târ* bazı müellifler tarafından Makrîzi'ye nispet edilirse de bu doğru değildir. Hafız Şehâbeddin Ahmed el-Makrîzi'ye ait olan eserin nisbesinden

¹⁰⁷ Makrîzi, *Resâilü'l-Makrîzi*, s. 267–276.

¹⁰⁸ Dimaşk 1956; Hıms 1956, 1970; Kahire 1957; Beyrut 1980.

¹⁰⁹ G. Wiet, *Le Traité des Famines de Maqrîzi*, *JESHO*, V (1962), pp. 1-90.

¹¹⁰ Saltlake City 1994.

¹¹¹ G. C. Anawati, *Unaspect de la lutte contre l'hérésie au XVème siècle d'après un inédit attribué à Maqrîzi*, *CIHC*, DDR 1973, pp. 23-36.

dolayı Takıyyüddin el-Makrîzî'ye izafe edildiği anlaşılmaktadır.¹¹²

¹¹² Geniş bilgi için bkz. Seyyid, *Müsevede*, s. 62-64.

2. BÖLÜM: MAKRÎZÎ'YE GÖRE YAHUDİLİK ve HİRİSTİYANLIK

2.1. Makrîzî ve Yahudilik

Bu başlık altında Makrîzî'nin *el-Hitat* adlı eserinde Yahudilikle alakalı olarak anlattığı bilgilerin, kısaca hangi konuları içerdiğinden söz edip tezimizin asıl konusu olan Hıristiyanlık hakkında kitapta verilen bilgiler üzerinde durmaya çalışacağız.

Makrîzî, Mısır ve civarındaki camiler, kuyular, kabirler vs. hakkında malumat aktardıktan sonra yine bu coğrafya üzerinde yer alan Yahudi havraları hakkında da bilgiler verir.¹¹³ Konu Yahudilere gelmişken, onların tarihine de değinmeden geçemeyen Makrîzî, aşağıda bahsedeceğimiz konuları ele alarak bizlere aktarmaya çalışır.

Makrîzî, ismini verip, yapılış serüvenini ve önemini anlattığı havraları, Yahudiler içindeki hiyerarşisini de göz önüne alarak, değer sırasına göre vermektedir. Bu havraların kendisiyle ilişkilendirilen peygamberlerden Hz. Musa¹¹⁴, Hz. İlyas¹¹⁵ ve bu peygamberlerin kendi ümmetleriyle yaşadıklarını anlatır. Makrîzî, Mısır coğrafyasında sayılarının oldukça fazla olduğunu zikrettiği havraların on bir tanesi hakkında bilgi verir.¹¹⁶

Makrîzî, mabetlerle ilgili bölümden sonra Yahudi takvimi, ayları ve bu aylardaki Yahudi bayramlarına değinir. Makrîzî, Yahudi takvimiyle fazla ilgilenir. Ayların hesaplanmalarına ve başlangıçları hususunda Yahudi mezheplerinin görüşlerine, farklılıklarına ve bu konulardaki tarihi serüvene yer verir. Her ayı teker teker ele alarak hakkında bilgi verip ayların kaç gün çektiğini zikreder.¹¹⁷

Makrîzî, Yahudî kelimesinin kökeni ve manası ile ilgili olarak Hz. Yakup'tan itibaren Nabukadnazer'in İsrailoğullarını Babil'e sürmesine kadarki dönemi kısaca, soyları da zikrederek anlatır. Yahudilerin, Babil'e sürülmesi neticesinde buradaki kavimler

¹¹³ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitati ve'l-âsâr*, thk. Halil Mansur, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, IV, 362, 371, 373-374.

¹¹⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 363-371.

¹¹⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 371-373.

¹¹⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 362-374.

¹¹⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 374-378.

tarafından “Yahuda oğulları” diye tanındıklarından ve bu isimlendirmenin de diğer milletler arasında böyle biline geldiğinden söz eder.¹¹⁸

Makrîzî'nin Yahudilikle alakalı olarak ele aldığı en önemli konulardan biri de şüphesiz, Tevrat hakkında tahrifin nasıl vuku bulduğu meselesidir. Makrîzî, Kur'an'ın tahrif ve tebdil ile ilgili ayetlerini, yorumda tahrif ve tebdil olarak anlamış; Yahudilerin Tevrat metnini Allah'ın vahyettiği şekliyle değiştirmeden rivayet ettiklerini ileri sürmüştür. İlk bölümde de değindiğimiz gibi İbn Haldûn ekolüne mensup olan Makrîzî, hocası ile zahiren aynı görüşü paylaşıyor görünse de¹¹⁹ onun görüşleri daha farklıdır.

Makrîzî, Kur'an'da bahsedilen tahrifin Tevrat'la değil, onun tefsiri olan Mişna ile ilgili olduğunu ileri sürmüştür. O, Musa'ya gelen vahiy ve yazılı metinleri hususunda Yahudi kaynaklarında anlatılanları benimsemiştir. Anlattıklarına baktığımızda onun bazı bilgileri yanlış anladığını, Tevrat'la Mişna'nın konumunu birbirine karıştırdığını görmekteyiz. Aslında Makrîzî'nin Mişna'yla ilgili olarak anlattıkları Tevrat'la ilgilidir.¹²⁰

Makrîzî'nin anlattığına göre durum şöyledir: Tevrat'ta bulunan ilahi buyrukların tefsiri konumundaki Mişna'yı, Allah'ın emri üzerine Musa kendi eliyle yazmıştır. Sonra İsrail'in başına geçen bütün krallar için Musa'nın bu nüshasından çoğaltılmıştır. Babil sürgününe giden Yahudiler Mişna nüshalarının tamamını beraberlerinde götürmüşler ve yetmiş sene sonra sürgünden dönen Yahudiler götördükleri Mişna nüshalarının tamamıyla geri dönmüşlerdir. Mabedi ikinci kez imar eden Yahudiler yaklaşık üç yüz küsür sene sonra dinlerinde büyük bir ihtilafa düşmüşlerdir. Bu ihtilaf sonucu Davut ehlinden bir grup, yanlarına Musa Mişnasından krallar için yazılmış nüshalardan da alarak Mabel'den ayrılmış ve doğuya gitmişlerdir. Bu taife mensupları İslam zuhur edinceye kadar ellerindeki Mişnalarla amel etmişlerdir. Geride kalanlar ise Kudüs'ün ikinci kez Titus tarafından tahrip edilmesine kadar (M.S. 70) dinlerinde ihtilaf ve ayrılığa devam etmişlerdir. Titus'un tahribi esnasında Mişna nüshaları kaybolmuş, öyle ki Yahudilerin yanlarında Tevrat'tan ve Nebilerin kitaplarından başka kitap

¹¹⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 378-379.

¹¹⁹ Bkz. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, PınarYayımları, İstanbul 2002, s. 243.

¹²⁰ Bkz. Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 379-381.

kalmamıştır. Bu tahrifle beraber İsrailoğulları yeryüzüne dağılmış ve boyunduruk altında yaşamaya devam etmişlerdir. Daha sonra Şamma ve Hillel adında iki kişi Tiberya kentine gitmiş ve orada Musa'nın Mişna'sına atfen "Mişna" adını verdikleri bir kitap yazmışlardır. Bu kitapta şer'î hükümleri düzenlemişler ve kendi sözlerini de bu kitaba katmışlardır. Onların yazdıkları bu kitap altı bölümden müteşekkil olup, fikhî ahkamı müstemildir. Bu kitabı, Hillel'in soyundan gelen Yahuda adında biri tamamlamış ve Yahudileri Mişnadakilerle amel etmeğe sevk etmiştir. Bu Mişna Yahudi büyüklerinin görüşlerini de ihtiva etmektedir.

Mişnanın derlenmesinden yaklaşık elli sene sonra, Sanhedriyyûn denilen bir grup ortaya çıkmıştır. Bunlar, Mişnanın tefsirinde kendi reyleriyle tasarrufta bulunmuş ve Talmut adında bir kitap yazmışlardır. Onlar, bu kitabı yazarken Mişnadaki birçok şeyi gizlemiş ve kendi görüşleri doğrultusunda ortaya konulan hükümleri ona ilave etmişlerdir. Neticede bu Talmud'u Allah'a isnad etmişlerdir.¹²¹

Makrîzî, Bakara Suresi 79. ayetin manasını, Mişna metninde yapılan tebdil ve tahrif olarak yorumlamıştır. Ona göre Allah, Tevrat'ın tefsiri olan Mişna'yı tahrif etmeleri ve kendi görüşlerini kattıkları Talmud'u yazıp bu Allah'tandır demeleri sebebiyle, Yahudi ahbârını bu ayetle zemmetmiştir.¹²²

Makrîzî'nin Mişnayla ilgili olarak anlattıkları, aslında Tevrat'la ilgilidir. Makrîzî, tahrif ve tebdil olayını Mişnayla ilişkilendirmesi, onun Eski Ahid'in sahih olduğuna inandığını gösteren bir kanıttır. Titus'un Kudüs'ü tahrifinden sonra sürgüne giden Yahudiler hakkında "Onların yanında Tevrat'tan ve Nebilerin kitaplarından başka şeriat kitaplarından bir şey kalmamıştır" demesi de bunu gösterir.¹²³

Makrîzî, daha sonra Yahudi mezhepleri hakkında bilgi vermektedir.¹²⁴ Mabel'in Titus tarafından tahrif edilmesinden önceki dönemde mevcut olan Ferisîler, Sadukîler ve Hasidîlere kısaca değinen Makrîzî¹²⁵, Yahudilerin Mabelin tahrifinden sonra yeryüzüne dağıldıklarını ve Rabbaniler, Karaîler ve Ananîler adları altında mezheplere

¹²¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 380.

¹²² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 380.

¹²³ Tevrat'ın tahrifi meselesiyle ilgili Müslüman âlimlerin görüşleri için bkz. Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, s. 229-251 .

¹²⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 381-386.

¹²⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 381-382, 385.

ayrıldıklarını anlatmaktadır.¹²⁶ Hasidîm'in de Rabbanîlik ile Karaîliğin temelini oluşturduğunu Yahudî alimlerinden Yusuf b. Karyûn'un *Tarih*'inden aktarır.¹²⁷

Makrîzî, ayrıca Samirîlerden de söz eder. Samirîlerin İsrailoğullarından olmadığına, doğudan gelip Şam'a yerleşerek Yahudileşmiş bir grup olduğuna değinir. Samirîlerin kökenleri, niçin bu adı aldıkları, Tevrat'ı okuma şekilleri ve ibadet merkezleri (kibleleri) hakkında da bilgiler verir. Makrîzî, bu konuda Mesûdî ve Bîrûnî'den de nakillerde bulunur. Buna göre Bîrûnî, Sâmirîlerin Buhtunnasr tarafından Şam'dan Filistin'e gönderdiği Yahudî ve Mecûsî karışımı bir dine sahip olan topluluk olduğunu zikreder. Bunların ibadethaneleri Nablus'ta idi. Davûd peygamberden beri, kutsal heykel Nablus'tan Beytu'l-Mukaddes'e naklolunduğu için oraya girmezler. Hz. Musa'dan sonraki İsrâil peygamberlerini kabul etmezler.¹²⁸

Makrîzî, ayrıca İncil şerhinde¹²⁹ Yahudilerin Davud peygamberden sonra yedi fırkaya ayrıldığı bilgisinin mevcut olduğunu ifade eder. Bu fırkaları birer birer sayarak haklarında kısaca bilgi verir.¹³⁰

Makrîzî, bir fasıl açarak Yahudilerin itikadından, abdest, namaz, oruç, hac ve bayram gibi Yahudi ilmihaliyle ilgili bilgilere kısaca değinir: Hayızlı kadının durumu, nikah merasimlerindeki uygulamalar, boşama, hadler ve Cumartesi yasakları da değinilen diğer konulardır.¹³¹ Makrîzî'nin buradaki ifadeleri şöyledir:

"FASL: Yahudiler tek olan Allah'a, Musa(a.s.)'ya ve Tevrat'a imanı mecburi kılarlar. Tevrat'ı öğrenme ve inceleme onlar için gereklidir. Yıkanırklar ve abdest alırlar ama abdest alırken başlarını mesh etmezler, sol ayak ile başlarlar. Abdest konusundaki şeylerde aralarında farklılıklar vardır. Ânân, abdestten önce istincanın yapılması; Eşmeas ise abdestten sonra yapılması görüşündedir. Rengi, tadı veya kokusu değişen su ile abdest almazlar. On zira olmayan gölet ve benzerlerinde temizliği caiz görmezler. Onlara göre oturarak uyumak, yere uzanılacağı müddetçe abdesti bozmadır."

¹²⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 382-384.

¹²⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 385.

¹²⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 384; Bîrûnî'nin görüşleriyle karşılaştırmak için bkz. Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB Yayınları, Ankara 1991, s. 203-207.

¹²⁹ Makrîzî, *el-Hitat* adlı eserinde üç yerde "İncilin Şerhi" ifadesini kullanmakla birlikte bu kitap hakkında bilgi vermemektedir. Bkz. Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 384, 391.

¹³⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 384-385.

¹³¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 386-388.

Ancak Ânânîlere göre mutlak uyku abdesti bozar. Kim namazdayken kusarsa, burnu kanarsa veya yellenirse gidip abdest alır ve namazına kaldığı yerden devam eder. Erkeğin namazı üç parça elbise giymeksizin caiz olmaz. Bunlar: gömlek, pantolon ve onunla örtüneceği bir talittir.¹³² Talit bulamazsa namazı oturarak kılar. Eğer gömlek ve pantolon bulamazsa kalbi ile kılar. Kadının namazı ise dört parça elbise giymeksizin caiz olmaz. Yahudilere bir gün ve gecede üç vakit namaz farzdır. Bu vakitler: sabahleyin, zevalden sonra güneş batana kadar ve karanlığın başlangıcından gecenin üçte birine kadardır. Her namazın sonunda uzun bir secde yaparlar. Cumartesi ve bayram günlerinde bu üç namaza beş namaz daha eklerler. Yahudilerin beş bayramı vardır:

- 1. Mayasız Ekmek Bayramı: Nisanın on beşindedir ve yedi gün sürer. Mayasız ekmekten başkasını yemezler. Bu günler Firavun'dan kurtuldukları günlerdir. Allah da onu boğmuştur.*
- 2. Haftalar Bayramı: Mayasız ekmek bayramından yedi hafta sonradır. Bu gün Allah'ın, İsrailoğulları ile Tur-i Sina'da konuştuğu gündür.*
- 3. Yılbaşı Bayramı: Tişri ayının evvelidir. Bu gün İshak(a.s.)'in boğazlanmaktan kurtulduğu gündür. Buna Hoşeya bayramı da derler.*
- 4. Yom Kipur Bayramı*
- 5. Çardaklar Bayramı: Yedi gün çardak altında gölgelenirler.*

Mabedin imar edilmesi sebebiyle senede üç defa hac etmek onlara şarttır. Senede dört gün oruç tutmaları gerekir. Bu oruçların ilki on yedi Temmuzda günbatımından bir sonraki günbatımına kadardır. Ânânîlere göre bu gün, Buhtunnasr'ın Mabedi aldığı gündür. İkincisi Av'ın onunda, üçüncüsü Kanun-i evvelin onunda, dördüncüsü ise Adarın on üçündedir.

¹³² Metinde mulâetun (ملاءة) kelimesi kullanılmıştır. Bu da Mısır'da kadınların giydiği bir giysidir. Çarşaf manasına da gelir. Bu kelimedden kasıt, "talit" olsa gerektir. Biz de bu kelimeyi "talit" diye tercüme ettik. "Talıt", kenarları püsküllü, yünden ya da ipektan dokunan dikdörtgen şeklinde bir kumaş parçasıdır ve kullanımı tanrı tarafından emredilmiştir. Aslında, bütün vücudu saracak şekilde geniştir; fakat bugün geleneksel olarak, omuzların üzerinde taşınan bir şal şeklindedir. Talitin dört köşesine özel bir şekilde bağlanan püskülleri (tisitsit) vardır. Geniş bilgi için bkz. Adem Özen, *Yahudilikte İbadet, Ayışığıkitapları*, İstanbul 2001, s.128–129.

Hayızlı kadın konusunda çok katıdırlar. Öyle ki bu durumdaki kadınla ilişkilerini keser, elbiselerinden, kullandığı kaplardan ve dokunduğu şeylerden uzak dururlar. Çünkü onlara göre hayızlı kadın kirletir ve guslü gerektirir. Şayet hayızlı kadın kurban etine dokunursa et ateşte yakılır. Kim kadına veya onun elbisesinden bir şeye dokunursa gusül üzerine vacip olur. O, hamur yoğurursa, ekmek yaparsa, yemek pişirirse veya kapları yıkarsa hepsi pistir ve temiz olan diğer insanlara haramdır; hayızlılara ise helaldir.

Kim bir ölü yıkarsa yedi gün müddetince pistir ve o günlerde namaz kılmaz. Onlar ölülerini yıkarlar ve fakat üzerine namaz kılmazlar. Sahip oldukları şeylerin bütününden öşrü (ondalık) ayırmağı gerekli görürler. Mallarının ağırlığı ve adedi yüz¹³³ oluncaya kadar öşür gerekmez. Öşrü sadece bir kereye mahsus olmak üzere ayırırlar. İkinci bir kez ayırmazlar.

Onlara göre velisiz, hutbesiz, üç şahitsiz ve bakire kız için iki yüz, dul kadın içinse yüz dirhem mehir olmaksızın nikâh sahih olmaz. Mehir bu miktardan az olamaz. Nikâh kıyımı esnasında bir kadeh şarap ve bir buket mersin (Myrtus) çiçeği getirilir. İmam kadehi alır ve dua okur, nikâh hutbesi verir sonra da şöyle diyerek kadehi damada verir: Sen falan hanımla elindeki bu gümüş veya altın yüzükle, bu şarap kadehi ile ve şu mehirlle evlendin. Ardından damat şaraptan bir yudum içer. Daha sonra kadına dönerler ve yüzüğü, buketi ve damadın elindeki kadehi almasını söylerler. Kadın alıp bir yudum içtiğinde nikâh akdi gerçekleşmiş olur. Kızın velileri kızın bekâretini garanti ederler. Zifafa girdiğinde zifaf odasının kapısında bir vekil bekler ve vekil kanı görsün diye beyaz bir çarşaf yatağa serilir. Şayet bakire olmadığı anlaşılırsa recmedilir. Onlara göre cariye azad edilmedikçe nikâh caiz olmaz. Köle altı sene hizmetten sonra azat edilir. Onlardan kimisi ihtiyaç anında küçük çocuklarını satmaya cevaz verir. Boşanmaya ise ancak fuhuş, sihir ve dinden dönme olursa cevaz verirler. Boşayan kimse yirmi beş dirhem bekâr için; bunun yarısı kadar da dul için verir. Boşanma, kocası eşine aynı anda, sen benden yüz kere boşsun, benden mahrumsun, dilediğinle evlenebilirsin dedikten sonra gerçekleşir. Hamile olanın talakı asla gerçekleşmez. Ancak boşanmanın caiz görüldüğü durumlardan biri olursa boşayabilir. Adam, eski eşi evlenmediği müddetçe geri dönebilir. Şayet evlenmişse sonsuza kadar ona haram olur.

¹³³ Makrîzî, burada herhangi bir ölçü birimi zikretmemiştir.

Alışverişte pazarlık yapmış iki kişi arasında mal alıcıya intikal etmediği müddetçe muhayyerlik vardır. Onlara göre hadler beş çeşittir: Yakmak, recmetmek, öldürmek, tazir ve para cezasıdır.¹³⁴ Yakmak: eşinin annesi, evlatlığı, babasının eşi veya oğlunun eşi ile zina yapan kimse içindir. Öldürmek: öldüren kimse içindir. Recm: zina yapan veya lezbiyen olan evli kadın ve bir hayvanla ilişkiye giren kadın içindir. Tazir: iftira atan kimse için ve para cezası: çalan kimse içindir. Davacı için delil, inkâr eden kimse için de yemin gerektiği görüşündedirler.

Onlara göre cumartesi günü ve gecesi otuz yedi¹³⁵ işten birini yapan kimse ölümü hak eder. Bunlar: toprağı kazmak, onu ekmek, mahsulü hasat etmek, ürünü sulamak, süt sağmak, odun kırmak, ateş yakmak, hamur yoğurmak, ekme pişirmek, elbise dikmek, onu yıkamak, iplik dokumak, iki harf veya onun gibi bir şey yazmak, avlanmak, hayvanları boğazlamak, kasabadan çıkmak, bir evden diğerine intikal etmek, alış-veriş yapmak, un öğütme, odun toplamak, ekme kesmek, eti doğramak, yırtıldığında ayakkabıyı onarmak, hayvanın yemini harmanlamaktır. Kâtibin cumartesi günü, kalemi yanında olduğu halde evinden çıkması, aynı şekilde terzinin iğnesiyle beraber evinden çıkması caiz olmaz. Bunlardan birini yapan kimse onunla ölümü hak eder. Kim kendini bunlara teslim etmezse o lanetlenmiştir.”¹³⁶

Makrîzî'nin Yahudilikle ilgili olarak verdiği bilgiler özet olarak bunlardan ibarettir. Makrîzî'nin tuttuğu kayıtlardan onun pek çok kaynakla temas halinde olduğunu ve kendi dönemindeki Ehl-i Kitapla ilişki içerisine girdiğini anlamamız mümkündür.

2.2. Makrîzî ve Hıristiyanlık

Bu başlık altında bir Mısır tarihçisi olan Makrîzî'nin *el-Hitat* adlı eserinde Hıristiyanlık ile ilgili verdiği bilgilerin bir değerlendirmesini sunmaya çalışacağız. Makrîzî, tarihçi kimliğiyle baktığı olayları Mısır bağlamında ortaya koyarken, Hıristiyanlıkla ilgili aktaracağımız kayıtları Kıptilerin kökeni, kadim dinleri ve Hıristiyanlığa girişleri, Müslümanların Mısır'ı fethetmesiyle beraber orada bulunan yerli halkın zimmî konumunda yaşamaları ve Mısır coğrafyasındaki kilise ve

¹³⁴ Diyet.

¹³⁵ Otuz yedi rakamı verilse de burada sadece yirmi yedi iş zikredilmiştir. Bkz. Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 388. Mişna bu yasak işleri otuz dokuz başlık altında sınıflandırır. Yasak kapsamına giren işler için bkz. Özen, *a.g.e.*, s. 195.

¹³⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 386-388.

manastırlar gibi başlıklar altında incelemiştir. Kıptilerin Hıristiyanlığı kabul etmeleri başlığı altında Hıristiyanlık tarihini ele alan Makrîzî, burada “Nasârâ”, “İsâ” ve “Mesih” gibi kelimelerin morfolojik ve etimolojik tahlillerini verdikten sonra Hz. İsa’nın doğumu, hayatı, havariler, İnciller ve Mısır’ın Müslümanlar tarafından fethedilmesine kadarki dönem içerisinde Hıristiyanlığın tarihi bir seyri, patriklik yapan şahsiyetler de verilerek kitapta anlatılmıştır.

Makrîzî, Müslümanların Mısır’ı fethinden kendi dönemine kadar geçen süre içerisinde Hıristiyanlığın, özellikle Yakubî ve Melkaiyye mezheplerinin sosyal yapı içindeki durumlarını, vuku bulan olayları ve iktidarın ehl-i kitaba karşı yaptıkları muameleleri ayrı bir başlık altında ele alır. Son olarak Mısır coğrafyası içinde yer alan manastır ve kiliseler başlıkları altında bölgedeki Hıristiyan mimarisi ve bunlar hakkında ulaşabildiği bilgilere yer verir. Makrîzî, bu coğrafyadaki toplam seksen iki manastır ve kırk üç kilise hakkında açıklama yapmaktadır. Manastır ve kiliselerin kimler adına inşa edildiklerini, ne gibi badireler atlattıklarını, bu mabetler hakkında anlatılanları, özelliklerini, coğrafi konumlarını ve kendi döneminde ne durumda olduklarını zikreder.¹³⁷

Biz burada Makrîzî’nin Hıristiyanlık hakkında ne gibi bilgiler verdiği, hangi meseleler üzerinde durduğu, ne gibi değerlendirmelerde bulunduğu üzerinde duracak ve bunları tespit etmeye çalışacağız. Hıristiyanlıkla ilgili Makrîzî’nin vermiş olduğu bilgilerin daha düzenli bir görünüm arz etmesi gayesiyle konuyu, bir takım başlıklar altında inceleyeceğiz.

2.2.1. Hıristiyanlık Tarihi

Hz. İsa’nın hayatı:

Makrîzî, Mısır’da yaşayan yerli halkın (Kıptilerin) Hıristiyanlığa girmelerini anlatırken öncelikli olarak Hz. Nuh’un oğullarından türeyen insanlığın hangi bölgelere dağıldıklarını ve onlardan hangi ırkların türediğini anlatır. Kıptilerin, Hz. Nuh’un oğlu Ham’ın oğlu Mesrayim’in soyundan geldiklerini belirten Makrîzî, evvelce Kıptilerin,

¹³⁷ Bkz. Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 423-452.

Sabiiler¹³⁸ gibi Allah'a şirk koşan, yıldızlara tapan, onlar için kurbanlar kesen ve onlar adına heykeller diken, sihirle meşgul olan bir topluluk olduğundan bahseder.¹³⁹

Makrîzî, Amalikalılar'ın Mısır'ı işgal edip Firavunlar kral olmağa ve zamanla farklı milletler de Mısır'a hakim olmağa başlayınca, Hıristiyanlaşmaya kadar sihir ilminin yavaş yavaş gerilediğinden söz eder.¹⁴⁰ Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla Markos'un Mısır'a geldiğini, burada Hıristiyanlığı yaydığını ve Kıptilerin böylece Hıristiyanlığı kabul ettiklerini anlatır.¹⁴¹

Makrîzî, Kıptilerin Hıristiyanlığı kabul etmeleri başlığı altında öncelikle Hıristiyanlığın genel tarihi ile ilgili bilgilere yer verir. Daha sonra olayı Mısır özeline indirir. Bu süreç içerisinde de öncelikli olarak bahsettiği konu Hz. İsa'nın hayatı ve onun havarileridir.

Galile'de milâdi takvimin başında doğan, geleneğe göre 33 senesinin ilkbaharında çarmıha gerilen ve Nâsıralı bir Yahudi peygamber olan İsa Mesih, Hıristiyan dininin tam merkezinde yer alır. Hayatı ve kısa Mesihlik ömrü İnciller tarafından kaydedilmiştir. Zamanın tarihi kaynakları hemen hemen İsa hakkında hiçbir bilgi ihtiva etmemektedir.¹⁴²

Hz. İsa'nın kimliği konusunda mevcut kaynaklar, bize iki farklı İsa tipolojisi sunmaktadır. Bunlardan ilki, Miladî takvimin başlarında Filistin bölgesinde yaşayan tarihsel bir şahsiyet olan İsa'dır ki, bu figür araştırmacılarca genellikle "Tarihsel İsa" ya da "Tarihin İsa'sı" diye isimlendirilir. Diğer figür ise Hıristiyan inancına konu olan, teslisin ikinci unsuru, ilahî oğul İsa Mesih'tir.¹⁴³ Makrîzî, eserinde her iki İsa üzerinde durmuş ve özellikle kristoloji konusuyla ilgili görüşlere de yer vermiştir.

Tarihsel İsa'nın yaşamı ile ilgili, Hıristiyan geleneğine ait dinsel kaynakların dışında herhangi bir tarihsel kaynak bulunmamaktadır.¹⁴⁴ Buradan hareketle Makrîzî'nin İsa

¹³⁸ Burada konumuz Sabiiler değil Hıristiyanlık tarihidir. Bu nedenle Sabiilerle ilgili geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, *Sabiiler Son Gnostikler*, Vadi Yayınları, Ankara 1995.

¹³⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 388-390.

¹⁴⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 391.

¹⁴¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 394.

¹⁴² Mircea Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İnsan Yay., İstanbul 1997, s. 118.

¹⁴³ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İsam Yayınları, İstanbul 2006, s. 17.

¹⁴⁴ Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Işık Yayınları, İzmir 1996, s. 35; Gündüz, *a.g.e.* s. 18.

hakkında vermiş olduğu bilgilere baktığımızda, bunların İncillerin ötesine geçemediğini görmekteyiz. Bununla birlikte çok nadir olarak bazı yerlerde kendi bakış açısını, daha doğrusu Kur'an'ın bakış açısını, bir ara cümle olarak yansıttığı yerler görmekteyiz.

Makrîzî, Hz. İsa'ya tabi olanlara Nasârâ denildiğini ve bu isimlendirmenin sebebinin Kenan dağı diye bilinen Celile dağının yanında bulunan Nâsîrâ köyüne nispetle olduğunu söyler.¹⁴⁵ Bu konudaki asıl bilginin ise aşağıda verildiği şekliyle olduğunu söyler.

“Bu dine mensup olanların Nasârâ olarak isimlendirilmelerinin aslı şudur: İsa (a.s)’yı Meryem binti İmran Kudüs’ün dışında Beyt Lehem’de doğurduğunda, onunla Mısır’a gitti ve bir müddet orada kaldı. Sonra da onunla kavmi Beni İsrail’in topraklarına döndü. Meryem Nâsîrâ köyüne yerleşti. İsa da orada büyüdü ve ona Nâsîralı Yesua denildi... İsa’ya iman eden havariler yeryüzünün farklı kitalarına insanları onun dinine davet etmek için dağıldılar. Peygamberleri İsa b. Meryem’in nispet edildiği yere onlarda nispet edildi ve onlara da Nâsîralılar denildi. Daha sonra Araplar bu kelimedede bir takım değişikliklere giderek Nasârâ dediler.”¹⁴⁶

Makrîzî, “Nâsîrâ”, Nesraniyye” ve “Nasrânî” kelimelerinin İncilin şerhinde geçtiğini ve bunların “yeni”, “yenilenme” ve “yenileyen” anlamlarına geldiğini söyler.¹⁴⁷

İncillerde İsa’dan “Nâsîralı İsa” diye söz edilir.¹⁴⁸ İncillere göre İsa Beytlehem denilen kasabada dünyaya gelmiş, daha sonra Meryem, sözlüsü Yusuf’la beraber çocuğu da alarak Mısır’a yerleşmişlerdir. Bir müddet orada kalıp tekrar Rabbin emriyle Filistine dönmüşler ve Nâsîrâ kentine yerleşmişlerdir. “Varıp Nâsîrâ denen kente yerleşti. Öyle ki peygamberler aracılığıyla, “O’na Nâsîralı denecektir” diye söylenen sözü yerine gelsin.”¹⁴⁹

¹⁴⁵ Makrîzî, a.g.e., IV, 391.

¹⁴⁶ Makrîzî, a.g.e., IV, 391.

¹⁴⁷ Makrîzî, a.g.e., IV, 391.

¹⁴⁸ Matta 2: 23, 26: 71; Markos 1: 24, 10: 47, 14: 67, 16: 6; Luka 4: 34, 18: 37; Yuhanna 1: 45.

¹⁴⁹ Matta 2: 23.

İsa'ya Hıristiyan kutsal kitaplarında verilen en önemli lakap Mesih'tir. Bu lakap daha sonra Hz. İsa'nın adından ayrılmayan bir görünüş kazanmıştır.¹⁵⁰ Makrîzî, Hz. İsa'ya Mesih denmesinin sebeplerin izah ederken İncil şerhinden de alıntılar yaparak şunları söylemektedir:

“İsa (a.s.)’nin isminin aslı annesinin ve atalarının dili olan İbranicede Yeşua(ياشوع)’dır. Hıristiyanlar onu Yesua(يسوع) diye isimlendirdi. Söz söyleyenlerin en doğrusu Allah da onu İsa(عيسى) diye isimlendirmiştir. İncil şarihi: “Yesua” Süryanî lügatinde “kurtarıcı” anlamına gelir.” demiştir. Onun lakabı “Mesih”tir. O “Sıddık”tır. Mesih ile sıfatlanmasının sebebi olarak şunlar denilmiştir: o, kusur ve özür sahibi kime dokunduyorsa iyileşiyordu. Yetimlerin başını meshediyordu(okşuyordu). Ve yine denildi ki o, annesinin karnından yağlanmış halde çıktığı için Mesih lakabını almıştır. Cebrail onu şeytandan korumak için doğduğu sırada kanadıyla meshetmesi sebebiyle bu lakabı almıştır. Mesih “mesh”(yağ)’dan türemiş bir isimdir denilmiştir. Çünkü kutsal ruh, İsa’nın bedenini İsrailoğullarının yanında bulunan kralın ve kohenlerin yağlandığı yağlama mekanına getirmiştir. Bereketle meshedilmesi sebebiyle bu adın verildiği söylenmiştir. Bir yerde yerleşmeyip yolculuğuyla dünyayı mesh ettiği için Mesih denildiği de rivayetler arasındadır. Bu kelimenin İbranice bir kelime olup aslının da “Masih” olduğu ifade edilmiş, Araplar da bu kelimedede bir takım değişikliklere giderek Mesih demişlerdir.”¹⁵¹

Mesih kelimesi İbranice kutsanmış anlamına gelen Maşiah kelimesinden türemiştir. Yunanca, kutsanmış demek olan Christos kelimesinin karşılığı olmaktadır.¹⁵² Makrîzî’nin Mesih ile ilgili verdiği bilgiler, günümüz kaynaklarında kullanılan bilgilerle örtüşmektedir.¹⁵³

Makrîzî, daha sonra Hz. İsa’nın hayatı hakkında bilgiler verir. Hz. İsa’nın Meryem binti İmran’dan, Beyti Mukaddes’in dışında bir yer olan Beyt Lehem’de dünyaya

¹⁵⁰ Günay Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam’da Hz. Meryem*, TDV, Ankara 1996, s. 14.

¹⁵¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 392.

¹⁵² Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Dinbilimleri Yayınları, Konya 2005, s. 490.

¹⁵³ Bkz. Ma’luf Luis, *el-Müncid fi’l-Luğa ve’l-A’lâm*, Daru’l-Meşrik, Beyrut 2002, I, 760; II, 620; Aydın, *a.g.e.*, s. 490.

geldiğini, meleğin Meryem'e mabedin hizmetkârlarından biri olan marangoz Yusuf b. Yakup suretinde görüldüğünü ve Meleğin onun sinesine üflediğinden söz eder.¹⁵⁴

“Melek ona bir insan olarak Mabedin hizmetkârlarından biri olan marangoz Yusuf b. Yakub suretinde görüldü. Melek onun sinesine üfledi ve hava onun karın boşluğuna ulaştı. Neticede kendisine beşer temas etmeksizin diğer kadınların hamile olması gibi İsa'ya hamile kaldı. Nitekim meleğin üflemesi onun rahmine nüfuz etmişti ve dokuz ay sonra bir kavle göre de hamile kaldığı gün Beyt Lehem'de onu doğurdu. Kanun-i evvel(Aralık) ayının yirmi beşi Çarşamba günü yani İskender'den üç yüz on dokuz yıl sonra Kiheyk'in¹⁵⁵ yirmi dokuzunda doğdu.”¹⁵⁶

Hz. İsa'nın doğumu konusunda ne yıl olarak, ne de gün olarak net bir kanaate varılabilmek imkanı vardır. İncil sahipleri İsa'nın doğum günü hakkında herhangi bir tarih vermemişlerdir. Bazı karinelere hareketle ortaya çok çeşitli tarihler çıkmıştır. Hıristiyan kiliseleri doğum günü hakkında farklı kanaatlere sahiptirler. Batı kilisesi İsa'nın 25 Aralık'ta, Doğu Kilisesi ise 6 Ocak'ta doğduğunu kabul etmektedirler.¹⁵⁷

Makrîzî, İsa'nın doğum günü olarak Batı Kilisesi'nin kabul ettiği tarihi vermektedir. Doğum yılı olarak verdiği tarih ise Büyük İskender'in ölümünden 319 yıl sonradır. Büyük İskender M.Ö. 356-323 yılları arasında hükümdarlık yapmış ve M.Ö. 323'te ölmüştür.¹⁵⁸ Dolayısıyla Makrîzî'nin verdiği bu bilgiden İsa'nın M.Ö. 4 yılında doğduğunu öğrenmekteyiz.

Hz. İsa'nın doğum yılı ile ilgili kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. İncillerin değerlendirilmesine göre Hz. İsa'nın adını taşıyan milad başlangıcından önce 4 veya 5 yılında, kral Büyük Herod'un ölümünden birkaç ay önce dünyaya geldiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁹ Hıristiyan bir yazar olan Ma'luf Luis sözlük ve ansiklopedi tarzında

¹⁵⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 392.

¹⁵⁵ Makrîzî eserinde pek çok takvim kullanmaktadır. Bunlardan birisi de Kıptî takimidir. Bu ayların Miladî takvimdeki karşılığı için bkz. EK-I-

¹⁵⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 392.

¹⁵⁷ Bkz. Ali Erbaş, *Hıristiyanlık*, İnsan yayınları, İstanbul 2004, s. 16-20.

¹⁵⁸ Bkz. Luis, *a.g.e.*, II, 45.

¹⁵⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 6.

yazdığı iki ciltlik *el-Müncid* adlı eserinin “Yesu‘ el-Mesih” maddesinde İsa’nın M.Ö. 4 yılında ve Ağustos ayı içerisinde doğduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁰

Makrîzî, Pers kralının, çocuğu bulmaları için elçiler ve annesine de takdim etmeleri için de altın, mür ve günlük gönderdiğini,¹⁶¹ Kudüs’te o dönemde hüküm süren Yahudi kralı Hirodes (Herod)’un ise doğan çocuk hakkında korkutulması sebebiyle, çocuğu öldürmek için adamlarına talimat verdiğini söyler.¹⁶² Bu sebeplerden dolayı Meryem, İsa iki yaşındayken yanlarında marangoz Yusuf’la beraber Mısır’a gitmiştir. Orada dört sene müddetince kaldıktan sonra İsa altı yaşındayken Kudüs’e geri dönen Meryem, Celile dağındaki Nâsîrâ köyüne yerleşmiştir. Hz. İsa’nın orada otuz yaşına kadar kalmıştır.¹⁶³

İncillerde yer almayan Hz. İsa’nın 30 yaşına kadar ne yaptığına dair hayatını, aynı şekilde Makrîzî’de de görememekteyiz. İsa’nın çocukluk döneminden otuz yaşına kadar olan dönemle ilgili sadece Luka’da “İsa bilgelikte ve boyda gelişiyor, Tanrı’nın ve insanların beğenisini kazanıyordu.”¹⁶⁴ ifadelerini bulmaktayız.

Matta İsa’nın Mısır’a götürülme yaşı üzerinde durmamaktadır. Matta’ya göre İsa ve ailesi, İsa’yı öldürmek için arayan Herodes korkusuyla hemen gece Mısır’a kaçmışlardır.¹⁶⁵ Aynı şekilde Matta’da dönüş yaşı da zikredilmemiştir.¹⁶⁶

Luka’da ise İsa’nın Mısır’a götürülmesi gibi bir hadiseden söz edilmemektedir. Luka’ya göre İsa ve ailesi sekiz gün huzur içinde Beytlehem’de kalmaya devam etmişler ve Mısır’a kaçmanın düşüncesi bile kendilerinde yoktur.¹⁶⁷

Makrîzî, Hz. İsa’nın 30 yaşındayken teyzesinin oğlu Yahya b. Zekeriya ile Ürdün nehri kenarına gelip yıkandığını ve kendisine nübüvvetin bu esnada verildiğini söyler.

“İsa ve teyzesinin oğlu Yahya b. Zekeriya Ürdün nehri kenarına geldiler. İsa nehirde yıkandı ve kendisine nübüvvet verildi. İsa çöle gitti ve orada yemeden içmeden kırk gün

¹⁶⁰ Bkz. Luis, *a.g.e.*, II, 620.

¹⁶¹ Matta 2: 11.

¹⁶² Matta 2: 1-9.

¹⁶³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 392.

¹⁶⁴ Luka 3: 52.

¹⁶⁵ Matta 2: 13-14.

¹⁶⁶ Bkz. Matta 2: 13; 2: 20.

¹⁶⁷ Luka 2: 21-52.

kaldı. Allah ona İsrailoğullarını kendisine kulluğa davet etsin diye vahyetti. Bunun üzerine İsa Kudüs'ü dolaştı ve insanları Allah'a kulluğa davet etti. Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirdi. Mesih Yahudileri azarladı, onlara dünyalık zevklerden uzaklaşmayı ve günahlardan tövbe etmeği emretti."¹⁶⁸

Makrîzî'nin burada anlattıkları Matta, Markos ve Luka'da anlatılanlarla uygunluk arzemektedir. Adeta Makrîzî, bu İncillerde uzunca da olsa anlatılan bu olayları yukarıdaki ifadeleriyle özetlemiştir.

Makrîzî, bu davetin neticesinde İsa'ya sadece denizcilikle, avcılıkla uğraşan on iki kişilik bir grubun iman ettiğini, İsa'nın Yahudiler tarafından ithamlara, eziyetlere maruz kaldığını ve neticede onu katletmeye kastetmelerine kadar işin gelip dayandığını ifade eder.¹⁶⁹

Makrîzî burada bu on iki kişilik havari topluluğunun tamamının avcılık, denizcilikle meşgul olduğunu söylemektedir. Oysa İncillerde dört balıkçıdan söz edilmektedir.¹⁷⁰ Diğerleri ise farklı işler yapan kişilerdir.¹⁷¹

Makrîzî, Yahudilerin Cuma gecesi gelip İsa'yı bulduklarını ve bir görüşe göre o esnada semaya yükseltildiğini, diğer bir görüşe göre de Kudüs valisi Pontios Platus'un Yahudiler tarafından ikna edilmesi neticesinde İsa'yı öldürmeğe fırsat bulan halkın, onu çarşıya girecekleri yere yaklaştırdıklarında Allah'ın onu katına yükselttiğini ve Hz. İsa'nın toplam ömrünün otuz üç sene üç ay olduğunu ifade eder.¹⁷² Makrîzî, Kur'an'da da geçtiği üzere Hz. İsa'nın çarşıya gerilmediği, Allah katına yükseltildiği görüşünü burada aksettirmektedir.¹⁷³

Hz. İsa'nın toplam ömrünün ne kadar olduğu hususunda net bir şey söylememiz mümkün değildir. Hz. İsa tebliğe 30 yaşında başlamıştır.¹⁷⁴ Hıristiyan geleneğine göre İsa miladî 33 yılının ilkbaharında çarşıya gerilmiştir.¹⁷⁵ Buradan hareketle

¹⁶⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 392.

¹⁶⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, c. IV, a.y.

¹⁷⁰ Bkz. Matta 4:18-22; Markos 1:14-20.

¹⁷¹ Bkz. Matta 10:1-4.

¹⁷² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 392-393.

¹⁷³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

¹⁷⁴ Erbaş, *a.g.e.*, s. 22.

¹⁷⁵ Eliade, *a.g.e.*, s. 118.

Makrîzî'nin Hz. İsa'nın ömrü ile ilgili verdiği bilginin doğru olmasının kuvvetle muhtemel olduğu görülüyor.

Buraya kadar verilen bilgileri gözden geçirdiğimizde Makrîzî'nin vermiş olduğu malumatların tamamı, çarمیha gerilmesi meselesi hariç, Matta, Markos ve Luka İncillerinde bahsedildiği şekliyle anlatılmıştır. Makrîzî'nin Hz. İsa hakkında bundan sonra verdiği bilgilere baktığımızda da İncillerde anlatılanlarla uygunluğunu tekrar görmekteyiz. Ancak burada çarمیha gerilenin Kur'an'ın İsa'sının değil de ona benzeyen birinin olduğunu ifade ederek şunları söyler:

“Onunla beraber iki de hırsız çarمیha gerip demir çivilerle çivilediler. Asker çarمیhtakinin elbiselerini parçaladı. Yeryüzünü üç saat süren bir karanlık kapladı.¹⁷⁶ Öyle ki gündüz gece gibi oldu ve yıldızlar belirdi. Bununla beraber bir sarsıntı, zelzele oldu. Sonra cumartesi günü sabah erkenden ceset çarمیhtan indirilip bir kayanın altında yeni açılmış bir kabre defnedildi. Kabrin başına arkadaşları cesedi kaçırmaları diye de bir bekçi dikildi.”¹⁷⁷

Makrîzî, Hıristiyanların bu konudaki inançları hakkında şunları ifade ederek bitirir: *“Hıristiyanlar gömülenin Pazar günü seher vakti kabrinden kalktığına, bu günün akşam yemeğinde havarilerle beraber olduğuna, onlarla konuşup onlara tavsiyede bulunduğu, kabirden kıyamından kırk gün sonra da havarilerin gözleri önünde semaya yükseldiğine inanırlar.”¹⁷⁸*

Makrîzî'nin tüm bu anlattıklarına baktığımızda onun İncillerin tamamını gözden geçirip okuduğunu, Sinoptik İncillerde ve Yuhanna İncilinde anlatılan İsa'nın çarمیha gerilmesi olayı ve o esnada ve sonrasında yaşananları özetlediğini görmemiz mümkündür.

Onun tarihçi kimliğinin ön planda olduğunu burada rahatlıkla görebilmekteyiz. Kendi dini olan İslam'a göre olayları değerlendirmekten mümkün olduğunca uzak durmuş ve Hıristiyanların inançlarını, onların inandığı şekliyle aktarmaya özen göstermiştir.

¹⁷⁶ Bkz. Matta 27:45-55, Markos 15:33-41, Luka 23:44-49.

¹⁷⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 392.

¹⁷⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, a.y.

Havariler ve İnciller:

Havari, Hıristiyanlıkta İsa tarafından tebliğinin başlangıcında seçilmiş olan on iki arkadaşına tahsis edilmiş bir ünvandır. Havariler İncil'i vazederek İsa'nın risaletini devam ettirenler ve kilisesinin ilk çekirdeğini oluşturanlardır.¹⁷⁹

Hz. İsa'nın havarileri hakkında Resullerin İşleri kitabının ilk bölümlerinden başka elimizde hiçbir bilgi kaynağı bulunmamaktadır.¹⁸⁰ Yeni Ahit'in Resüllerin İşleri kitabının ilk bölümlerinde ve Pavlus'un mektuplarında Pavlus öncesi dönem canlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla yeni hareketin merkezini Kudüs oluşturmaktadır.

Hz. İsa'nın havarilerinin çoğunun hayat hikâyesi kesin olarak bilinmemektedir. Roma ve Kartaca'daki en büyük Mesih topluluklarını kimin kurduğu net olarak bilinmemektedir. Hz. İsa'nın yükseltilmesinden sonra Pentikost¹⁸¹ gününden itibaren Hz. İsa'ya inanan ancak adları bilinmeyen birçok kimsenin Kudüs'ten başlayarak kendi ülkelerine dönüp Mesih'in kurtuluş müjdesini yaydıkları tahmin edilmektedir.¹⁸²

Makrîzî, havarilerden söz ederken Resullerin İşleri'nde anlatılanlara mutabık bilgiler vermekte, havariler ve bunlara ilaveten İncil sahibi diğer elçilerden söz ederek onların tebliğ amacıyla nerelere gittiklerinden söz etmektedir.

Makrîzî, Hz. İsa'nın göğe yükselmesinden on gün sonra Kudüs'ün dışında Siyon denilen mevkide havarilerle diğer insanların toplandığını ve bu esnada harikulade olayların meydana geldiğinden söz ederek orada bulunan herkesin Resullerin İşleri'nde de geçtiği üzere¹⁸³ aynı dili konuştuklarından bahseder. Orada bulunanların sayısının üç bin kişi¹⁸⁴ olduğunu ve tamamının iman ettiğini söyler.¹⁸⁵ Makrîzî, bundan sonra şunları ifade eder:

¹⁷⁹ Aydın, *a.g.e.*, s. 283.

¹⁸⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁸¹ Grekçe'de Pentikost kelimesi "ellinci" demektir. Pentikost Kutsal Ruh'un havariler üzerine inişi hatırasına, Paskalya'dan elli gün sonra yedinci Pazar günü kutlanır. İsa Mesih'in göğe çıkışından sonraki Pentikost günü Tanrı, Kutsal Ruh'unu Mesih inanlılarının içinde yaşamak üzere göndermiştir. Bu olay Yeni Ahitte Resüllerin İşleri 2:1-47'de anlatılır. Bkz. Ali Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet, Ayışığıkitapları*, İstanbul 2003, s. 73.

¹⁸² Erbaş, *Hıristiyanlık*, s. 26-27.

¹⁸³ Resüllerin İşleri 2: 6.

¹⁸⁴ Resullerin İşleri 2: 41.

“Onun göğe yükselmesinden on gün sonra Kudüs’ün dışında Siyon bugün Sahyûn denilen yerde havarilerle diğer insanlar toplandı. Harikulade olaylar zuhur etti. Havariler farklı dillerde olan herkesle aynı dili konuştular ve oradaki insanlar da iman etti. Orada bulunanların üç bin kişi olduğu zikredilir.¹⁸⁶ Yahudiler havarileri yakalayıp hapse attılar. Havarilerin kerametleri zuhur etti ve Allah onlar için hapishanenin kapısını geceleyin açtı.¹⁸⁷ Havariler, mabede gitti ve insanları davet etmeğe başladılar. Yahudiler onları öldürmeği planladı. Onlara yaklaşık olarak beş bin kişi iman etmişti. Böylece onları öldüremediler.”¹⁸⁸

Bu olaylardan sonra Mesih’in dinine insanları davet etmek amacıyla havarilerin çeşitli kıtalara dağıldığını ifade eden Makrîzî, havariler hakkında kısa da olsa bilgiler verir.

Havarilerin isimleri sıralanırken daima en başta yer alan Simun Petrus’un Pavlus öncesi dönemde Hıristiyanlığın yayılmasında en etkili isim olduğu anlaşılmaktadır. Üç bin kişinin Pentikost gününde iman etmesini sağlayan konuşmayı yapan da odur.¹⁸⁹ Bu ihtida olayından sonra Petrus, Mesih topluluğunun en büyük önderlerinden birisi olmuştur.¹⁹⁰ Diğer havarilerin adlarını da yine İncillerden öğrenmekteyiz. “On iki Haberci’nin adları şunlardır: Birincisi Petrus diye bilinen Simon. Kardeşi Andreas. Zebedi’nin oğlu Yakub’la kardeşi Yuhanna. Filippus ve Bartolomeos. Tomas ve gümrük vergisi toplayan Matta. Alfeos’un oğlu Yakub’la Taddeos. Partizan Simon ve İsa’yı ele veren Yahuda İşkaryot.”¹⁹¹

Makrîzî’nin anlattığına göre havarilerin başı Petrus, beraberinde Şemon (Simon) Safa ile Antakya ve Roma’ya gitmiştir. Pek çok kişi onların davetini kabul etmiştir.¹⁹² Görüldüğü gibi Makrîzî, aslında aynı kişi olan Petrus ile Simon’u ayrı kişiler olduğu düşüncesindedir. İnciller’de de geçtiği üzere Simon, Petrus’un diğer bir adıdır.

¹⁸⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

¹⁸⁶ Resullerin İşleri 2:1-13.

¹⁸⁷ Resullerin İşleri 5:17-21.

¹⁸⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

¹⁸⁹ Resullerin İşleri 2: 14.

¹⁹⁰ Erbaş, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁹¹ Matta 10:2-4; Markos 3:16-19; Luka 6:13-16; Resullerin İşleri 1: 13.

¹⁹² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

Bu düşüncesini devam ettiren Makrîzî, Roma'da hapsedilen Petrus'un, hapisten kaçarak Antakya'ya geldiğini ve Roma'da kalan Şemon Safa'nın ise orada yirmi beş sene davette bulunduğunu zikreder.¹⁹³

Makrîzî daha sonra İmparator Neron'un Petrus'u Roma'da öldürttüğünden söz eder.¹⁹⁴ Yine onun verdiği bilgiye göre Petrus, Efb¹⁹⁵ ayının beşinde öldürülmüştür.¹⁹⁶

Petrus'un miladî 64 yılında Roma'ya geçtiği ve orada tutuklanarak Neron tarafından çarımıha gerildiğine inanılmaktadır. Nasıl öldüğüne dair elimizde kesin bir bilgi olmasa da Petrus'un ters olarak çarımıha gerildiği bilinmektedir. Hıristiyan geleneğine göre Petrus'un öldürüldüğü ve gömüldüğü yer Vatikan tepesidir ve bu yüzden de oraya bir kilise kurulmuştur. Bu kilise St. Pietro kilisesidir. Petrus, Hıristiyanlık tarafından, Roma'nın ilk piskoposu, kilisenin köşe taşı, havarilerin ilki, göklerin melekûtunu elinde tutan kişi ve aynı zamanda ilk papa olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁷

Yine Makrîzî'nin zikrettiğine göre Petrus'un kardeşi Andreas, Nicea (İzmit) ve civarına gitmiş ve pek çok kişi kendisine iman etmiştir. Bizans topraklarında Kiheyk ayının dördünde öldürülmüştür.¹⁹⁸

Yuhanna'nın kardeşi Zebedi oğlu Yakup Ebdeniyye topraklarına gitmiş ve kendisine bir grup tabi olmuştur. Bu havari de Bermuda'nın on yedisinde öldürülmüştür.¹⁹⁹

İncil sahibi Yuhanna, Küçük Asya ve Efes'e gitmiş ve diğer üç İncil (Sinoptik İnciller: Matta, Markos ve Luka)'dan sonra incilini Grekçe olarak yazmıştır. Makrîzî, Yuhanna'nın İncili yazma sebebini şöyle izah eder:

“Matta, Markos ve Luka kendi İncillerini yazdıktan sonra Yuhanna incilini Grekçe olarak yazdı. Yuhanna bu İncillerde anlatılmış olanların kısa yazılmış olduğunu gördü.

¹⁹³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

¹⁹⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 394.

¹⁹⁵ Aylarla ilgili bilgi için bkz. EK 1

¹⁹⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

¹⁹⁷ Aydın, *a.g.e.*, s. 611; <http://www.hristiyan.net/hristiyanliktarihi/kilisetarihi.htm> 11.05.2008.

¹⁹⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

¹⁹⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

İncilini Mesih'in refinden otuz sene sonra yazdı. Yuhanna üç de mektup yazdıktan sonra öldü. Öldüğünde yaşı yüzün üzerindeydi."²⁰⁰

Yuhanna İncillerde Kardeşi Yakub ile birlikte İsa'nın çağırdığı ilk havariler arasında yer almaktadır. Markos İncilinde Yuhanna'nın ismi, hep Yakub'dan sonra gelmektedir.²⁰¹ "Yakub'u ve kardeşi Yuhanna'yı gördü"²⁰² cümlesinden Yuhanna'nın Yakub'un küçüğü olduğu anlaşılmaktadır.

Makrîzî, "Yuhanna incilini Mesih'in refinden otuz yıl sonra yazdı" dediğine göre bu İncil yaklaşık 60 yılında yazılmış olmaktadır. İleride de görüleceği gibi Makrîzî diğer İncillerin yazılış tarihi ile ilgili de bilgiler vermektedir. Buna göre İncillerden Matta miladî 39, Markos 42, Luka 50-52, Yuhanna ise 60 yıllarında yazılmıştır. Oysa Matta'ya ait olan ilk İncil 40-50 yılları arasında, Markos ise 64 yılından biraz sonra, Luka ise aşağı yukarı 80, Yuhanna da yaklaşık 100 tarihini taşımaktadır.²⁰³

Burada ve ileride de görüleceği gibi Makrîzî, bu metinlerin yazım tarihi ile ilgili olarak, günümüz verileriyle uymayan tarihler vermektedir.

Hıristiyanlıkta otantik olarak tanınan Yuhanna İncilinin yazıldığı yer ve tarih kesin olmamakla birlikte bu konuda birçok yazar, Yuhanna incilinin Helenistik kökenli Hıristiyanlara hitaben M.S. 100 yılında Efes'te yazıldığını kabul etmektedirler.²⁰⁴ 90 ile 110 tarihleri arasında Efes veya Antakya'da yazıldığı da ifade edilmektedir.²⁰⁵

Makrîzî, Havarilerden Filippus'un ise Kayseri ve civarına gitmiş olduğunu ve pek çok kişinin kendisine inandığını ifade eder. Filippus, Hetûr'un sekizinde orada öldürülmüştür.²⁰⁶

Havari Bartelemeos, Ermeni topraklarına, Berberi diyarlarına ve Mısır vahalarına gitmiştir. Pek çok kişi kendisine iman etmiş ve o da öldürülmüştür.²⁰⁷

Tomas, Hind topraklarına gitmiş ve orada öldürülmüştür.²⁰⁸

²⁰⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

²⁰¹ Markos 1:19.

²⁰² Markos 1:19.

²⁰³ Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 337.

²⁰⁴ Aydın, *a.g.e.*, s. 832.

²⁰⁵ Bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 130.

²⁰⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

²⁰⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

Öşür tahsildarı Matta, Filistin, Sur, Sayda ve Basra şehirlerine gitmiştir. Mesih'in refinden dokuz sene sonra incilini İbranice yazmıştır. Yuhanna ise onun incilini Grekçe'ye çevirmiştir. Pek çok insan kendisine tabi olmuştur ve Bâbâ ayının on sekizinde Kartaca'da öldürülmüştür.²⁰⁹

Alfeos'un oğlu Yakup, Hint ülkesine gitmiş ve daha sonra Kudüs'e dönmüştür. Yakup, Emşîr ayının onunda öldürülmüştür.²¹⁰

Yakup'un oğlu Yahuda, Antakya'dan Cezire'ye kadar olan bölgeleri dolaşmıştır. Pek çok insan kendisini kabul etmiştir. O da Ebîb ayının ikisinde ölmüştür.²¹¹

Şemon (Partizan Simon), Samasat (Adıyaman), Halep, Menbic²¹² ve Bizans topraklarına gitmiştir. Ebîb'in yedisinde öldürülmüştür.²¹³

Taddeos, doğu ülkelerine gitmiş ve Bermehât'ın on sekizinde öldürülmüştür.²¹⁴

Pavlus Tarsusî ise Dımeşk, Bizans ve Roma ülkelerini dolaşmış ve Ebîb'in beşinde de katledilmiştir.²¹⁵ Makrîzî, Hıristiyanlık açısından Hz. İsa'nın vefatından sonraki dönemde ortaya çıkan en önemli figür Pavlus hakkında bundan başka bilgi vermemektedir.

Makrîzî, aynı şekilde havarilerin dışında yetmiş elçinin daha olduğunu ve bunların da yeryüzünün farklı beldelerine dağıldıklarından söz eder. Pek çok insan topluluğunun kendilerine tabi olduğu bu yetmiş kişiden ikisinin İncil sahibi Markos ve Doktor Luka olduğunu zikreder.²¹⁶

Markos'un ilk isminin Yuhanna olduğundan bahseden Makrîzî, onun Latince, İbranice ve Grekçe olmak üzere üç dil bildiğini söyler. Markos Roma'da bulunan Petrus'un yanına gitmiş ve onunla arkadaşlık etmiştir. Makrîzî, Markos'un Mesih'in refinden on iki yıl sonra arkadaşı Petrus'un yanında incilini Latince yazdığından ve onun Roma,

²⁰⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

²⁰⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

²¹⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

²¹¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

²¹² Halep mahfazasında merkezi bir yerleşim yeridir.

²¹³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393.

²¹⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 393-4.

²¹⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 394.

²¹⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 394.

Mısır, Habeş ve Nubia'da insanları dinine davet ettiğinden ve onun döneminde Hıristiyanların sayısında artış olduğundan bahseder. Ayrıca İskenderiye'de bir müddet kalan Markos'un orada patriklik sistemini oluşturduğundan söz ederken şu bilgileri verir. Markos, Anianus adında birini İskenderiye patriği olarak atamış ve onunla beraber de on iki rahip görevlendirmiştir. Onlara da şayet patrik ölürse kendi aralarından birisini onun yerine geçirmelerini ve dindaşlarından birini de o rahibin yerine getirmelerini emretmiştir. Bunu sistemleştirmiş ve bu sistem de miladî 318'e kadar devam etmiştir. Markos, fısıh bayramının ikinci günü İskenderiye'de öldürülmüştür.²¹⁷

Makrîzî'nin de değindiği gibi Mısır Kıptîleri, patriklerini, Aziz Markos'un vekili kabul etmektedirler.²¹⁸ Markos bu patrikliğe ilk olarak Anianus'u seçmiştir.²¹⁹ Böylece ileriki sayfalarda da göreceğimiz gibi patriklik silsilesi devam edegelmiştir.

Makrîzî, bu yetmiş kişiden birinin de Pavlus'un öğrencisi ve İncil yazarı olan Luka olduğunu söyler. Doktor Luka, incilini Pavlus'tan rivayetle, İsa'nın refinden yirmi, bir diğer görüşe göre de yirmi iki sene sonra İskenderiye'de Grekçe yazmıştır.²²⁰

Makrîzî, bütün bu elçilerin Roma'da toplanıp kanunlar vaz ettiklerini, alınan kararları Petrus'un öğrencisi Clement'in²²¹ yardımıyla diğer bölgelere ulaştırdıklarını ve o kararlarda Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'den kabul edilmesi gerekli olan kitapların yazılı olduğunu zikreder.²²² Makrîzî, Bu kitapların şunlar olduğunu da ekler:

²¹⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 394.

²¹⁸ Aydın, *a.g.e.*, s. 381.

²¹⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Pope_Anianus_of_Alexandria 10.05.2008.

²²⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 394.

²²¹ Romalı Clement (30-100) Petrus'un öğrencisidir. Aslında Clement'in hayatı ve yaptıkları hakkında az şey bilinmektedir. Clement hakkında bildiğimiz, özellikle, 96 yılında Korint'teki Hıristiyanlara yazmış olduğu uzun bir mektuptur ve mektubunda kilisenin birliği, kişilerin hayatlarını temiz tutması konularına değinmiştir. Bu mektup aynı zamanda Petrus'un Roma'da ölmüş olduğunu, Pavlus'un da İspanya'ya bir yolculuk yaptığını ve Neron zamanında Hıristiyanlara işkenceler yapıldığını doğrulamaktadır. Tarihçi Eusebius'a göre Romalı Klement Pavlus'un "Filippililer'e Mektub"unda adı geçen Klement'le aynı kişidir. "*Evet, gerçek yoldaşım, sana da yalvarırım, bu kadınlara yardım et. Çünkü onlar benimle, Klement'le ve adları Yaşam Kitabı'nda bulunan diğer emektaşlarımla birlikte Müjde'yi yaymak için mücadele ettiler.*" Filippililere Mektup 4:3.

Bkz. <http://www.hristiyan.net/hristiyanliktarihi/kilisetarihi.htm> 11.05.2008.

²²² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 394.

Ahd-i Atık kitapları: Tora (ilk beş kitap), Yeşu, Hakimler, Rut, Yudit, Krallar, Sifr-i Bünyamin, Tarihler, Ezra, Ester, Eyub, Mezmurlar, Süleyman'ın Meselleri, Nebilerin on altı kitabı.

Ahd-i Cedid kitapları: Dört İncil, Galatyalılar, Pavlus'un kitabı, Resullerin İşleri ve bir de Petrus'un öğrencisi Clement'in kitabı ki ("Didache" denilen "On iki Havari'nin Öğretileri") onda da havarilerin emrettiği ve nehyettiği şeyler vardır.

İslam kaynaklarında Yeni Ahit'i oluşturan Kitapların, özellikle İncillerin sayısının İznik Konsili'nde belirlendiği şeklinde ifadeler bulunmasına rağmen ilk dönem kilise konsil kararlarının kaydedildiği kilise tarihi kitaplarında, gerekse diğer Hıristiyan kaynaklarında böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır.²²³ Yeni Ahit metinlerinin kutsal kitap olarak algılanması patristik döneme aittir; zira kaynaklara göre bu metinlerin derlenmesi miladî 170-180 civarında olduğu tahmin edilmektedir.²²⁴

Makrîzî'nin İznik Konsili sonuçları ile ilgili olarak Yeni Ahit ile ilgili alınmış herhangi bir karardan söz etmemektedir.²²⁵ Yeni Ahit'in oluşum sürecini erken bir dönemde zikretmesi Onun Kutsal Kitap metinlerinin kanonizasyonu ile ilgili görüşünü de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Makrîzî'ye göre resmî literatürün tespitinin erken bir devirde meydana geldiğini buradan anlamamız mümkündür.

Makrîzî, yukarıda da görüldüğü gibi buraya kadar İsa, havariler ve onların öğrencileri hakkında bilgiler vermiştir. Eserinin ilerleyen sayfalarında Makrîzî, Hıristiyanlığın bundan sonraki sosyal ve siyasi tarihi üzerinde durmaktadır. Toplanan konsiller, alınan kararlar, mezhepler ve bunların yaptıkları teolojik tartışmalardan yeri geldikçe söz etmektedir.

Patrikler:

Hıristiyanlık tarihinde dört önemli patriklik merkezinin varlığından söz etmemiz mümkündür. Bunlar İskenderiye, Roma, Antakya ve Kudüs'te bulunan kürsülerdir. Bu kürsüler farklı zamanlarda kurulmuş olup Hıristiyanlık üzerinde daima belirleyici rol

²²³ Mustafa Sinanoğlu, "İznik Konsili", *DİA*, XXIII, 551.

²²⁴ Bkz. Maurice Bucaille, *Tevrat, İnciller, Kur'an-ı Kerim ve Bilim*, çev. Suat Yıldırım, TÖV Yayınları, İzmir ts., s. 66; Gündüz, *a.g.e.*, s. 48.

²²⁵ Bkz. Makrîzî, *a.g.e.*, IV, s. 398.

oynamışlardır.²²⁶ Konsilleri incelerken de göreceğimiz gibi bu kürsülerin ilahiyat alanındaki görüşleri her zaman için tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Makrîzî, bu dört büyük patrikliğin varlığından bahsetmiştir. Makrîzî, Mısır tarihçisi olması nedeniyle İskenderiye patrikleri hakkında bilgiler vermiş, diğer kürsülerin sadece ilk patriklerini vermekle iktifa etmiştir. Fakat bunun yanında Hıristiyanlık teolojisinin oluşum süreci için önemli olan konulara, mesela konsillere, teolojik tartışmalara, mezhep ve akımlara değinmeği de ihmal etmemiştir.

Makrîzî, İskenderiye kürsüsünün kurulmasından itibaren hicrî 7. yüzyılın ortalarına kadar patriklik yapmış olan kişileri birer birer zikretmiş ve bu patrikler döneminde vuku bulan önemli hadiseleri de anlatmıştır.

Mısırlı Kıptîler, Hıristiyanlığı ilk kabul eden milletlerden biridir. Bunun için İskenderiye Kilisesi, Kudüs ve Antakya kiliselerinden sonra önemli bir rüchaniyete sahip olmuştur. Mısır Kıptîleri patriklerini, Aziz Markos'un vekili kabul etmektedirler.²²⁷ Makrîzî de verdiği malumatlar arasında bu konuya, bir önceki başlık altında söylediğimiz gibi değinmiştir. Zikrettiğine göre İskenderiye'de patrikliği kurup müesseseseleştiren Markos'tur.²²⁸

Makrîzî, konsiller, konsil kararları ve teolojik tartışmalar ile ilgili bilgileri de o dönemin patriklerinden söz ederken zikretmiştir. Biz konsilleri, çıkan kararları ve yapılan tartışmaları ayrı bir başlık altında inceleyeceğimizden dolayı burada sadece değinmekle yetineceğiz.

Bu başlık altında Makrîzî'nin, hakkında bilgi vermiş olduğu patrikleri kronolojik sıraya uygun olarak ele alacak, verilen bilgileri özet olarak aktarmaya çalışacağız.

Havariler başlığı altında da değinildiği gibi İmparator Neron havarilerin başı Petrus'u öldürmüştü. Petrus'un ölümünün ardından Roma patrikliğine Aryus adında biri getirildi. Roma'daki ilk patrik o idi ve bu makamda on iki sene kalmıştı. Aryus'tan sonra ise Roma'nın patrikler silsilesi günümüze kadar devam edegeldi.²²⁹

²²⁶ Bkz. Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 602-603.

²²⁷ Aydın, *a.g.e.*, s. 380-381.

²²⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 394.

²²⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 394.

Kudüs'ün ilk piskoposu Yakub'un Yahudiler tarafından öldürülmesi ile onun amcaoğlu Simeon bu göreve getirildi. Makrîzî, "Kutsal Haç"ın bu dönemde diğer iki haç ile beraber gömüldüğünü ve Konstantin'in annesi Helené tarafından 326 yılında çıkarılmasına kadar gömülü olarak gizli kaldığından bahseder. Kırk iki sene bu görevde kalan Simeon'un ölümünden sonra da bu silsile devam etti.²³⁰

Antakya patrikliğinin ilk patriği Daryus idi. Daryus yirmi yedi sene bu görevde kaldı. Petrus, Roma hapisanesinden kaçtığında Antakya'ya gelmişti ve o esnada da Antakya'da patrik olarak Daryus bulunuyordu. Onun ardında da patriklik zinciri birer birer devam etti.²³¹

Makrîzî, bundan sonra İskenderiye patrikliği üzerine yoğunlaşmış, kendi dönemine kadar bu kürsüde patriklik yapmış şahısları bir bir zikretmiştir ve bu patrikler döneminde vuku bulan önemli hadiseleri de yeri geldikçe anlatmıştır. Makrîzî, patrikleri anlatmaya geçmeden önce şöyle bir açıklama yapmaktadır:

"İskenderiye patriğine "Papa" denilirdi. İskenderiye patriklerinin ilki Anianus döneminden on birinci patrik Demetrius'a kadar Mısır'da piskoposluk yoktu. Piskoposluk orada daha sonra kuruldu ve çoğaldı.

*Piskoposlar patriği "Baba"; Rahipler ve diğer Hıristiyanlar da piskoposu "Baba" diye isimlendiriyorlardı. Sonra ise İskenderiye patriğine mahsus olmak üzere "Papa" lafzını ortaya koydular. Bu "Babaların babası" anlamına gelmektedir. Daha sonra bu isim İskenderiye kürsüsünden Roma kürsüsüne intikal etti. Roma kürsüsü, havarilerin başı Petrus'un kürsüsü olması nedeniyle, Roma patriğine "Papa" denilir oldu. Bu durum günümüze kadar bu şekilde gelmiştir."*²³²

Makrîzî, genellikle patriklerin yaşadıkları yılları vermemektedir. Verdiği bilgilerin başında ise patriklerin görev süreleri gelmektedir. Bu isimlerin doğru yazılışları, patriklerin yaşadığı yılları vs. gibi bilgileri http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Coptic_Orthodox_popes_of_Alexandria internet

²³⁰ Makrîzî, a.g.e., IV, 394-5.

²³¹ Makrîzî, a.g.e., IV, 394.

²³² Makrîzî, a.g.e., IV, 395.

adresinden tespit ettik. Makrîzî'nin anlattıkları ile uyuşmayan noktaları da özellikle belirttik.

Anianus (68-82): Yukarıda da bahsedildiği gibi Markos'un eliyle kurumsallaştırılan "İskenderiye Patrikliği"nin ilk patriği Anianus'tur. On dört yıl patriklik yapmış olan Anianus'un²³³ patriklik müddeti, Makrîzî'ye göre yirmi bir yıldır. Anianus, Markos tarafından seçilmiş ve Mesih'in zuhurunun 87. senesinde Hetûr ayının onunda ölmüştür.²³⁴ Makrîzî'ye göre Hz. İsa M.Ö. 4 yılında doğduğuna göre bu patrik yaklaşık miladî 83 senesinde ölmüştür.

Avilius: Anianus'un ardından Miladî 83 yılında patrik olmuş ve 95 yılına kadar yaklaşık on üç yıl bu makamda kalmıştır. Makrîzî de Avilius'un on iki sene dokuz ay bu görevde kaldığı bilgisini vermektedir. Makrîzî Anianus döneminde gerçekleşen Kudüs'ün Titus tarafından tahribi hadisesini bu patrik döneminde gerçekleştiğini zikrederek patrikleri karıştırsa da verdiği tarih günümüz verileriyle uymaktadır. Ona göre bu patrik döneminde Yahudiler Hıristiyanlara karşı harekete geçip onları Kudüs'ten çıkarttılar. Hıristiyanlar Ürdün'ü geçip buradaki topraklara yerleştiler. Bu olaydan sonra çok geçmeden, Mesih'in refinden yaklaşık olarak kırk dört sene sonra(yaklaşık miladî 70) Titus tarafından Kudüs'ün tahribi²³⁵, Yahudilerin sürülmesi ve katledilmeleri gerçekleşti. Hıristiyanların sayıları patrik Avilius döneminde arttı. Titus'un Kudüs'ü tahribinden sonra Hıristiyanlardan pek çoğu Kudüs'e döndü ve orada bir kilise inşa ettiler.²³⁶

Kedron: Bu patrik miladî 96 senesinde göreve başlamış ve 106 senesine kadar yaklaşık on bir yıla yakın bir zaman diliminde İskenderiye kürsüsünde kalmıştır. Makrîzî'ye göre de İskenderiye patriği Kedron on bir sene görev yapmıştır. Yine onun verdiği bilgiye göre övgüye layık bir hayatı olan Kedron Barmuda ayının on birinde ölmüştür. Onun döneminde İmparator Trajan(53-117) Hıristiyanlara çok eziyet etmiş

²³³ Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Coptic_Orthodox_popes_of_Alexandria 10.05.2008.

²³⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 395.

²³⁵ M.S. 66'da Yahudiler Roma'ya karşı isyan etmişler ve Kudüs'ü ele geçirmişlerdir. Roma'ya karşı koyan bu küçük Yahudi topluluğunun isyanını Roma, Titus kumandasındaki seksen bin askerle bastırmıştır. Ancak Kudüs şehri yine harabeye dönmüştür.(Miladî 70), Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 419; Fuat Aydın, *Yahudilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 25.

²³⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 395.

ve çok sayıda da Hıristiyanı katletmiştir. Vezirler ve ileri gelenlerin aracılığıyla yumuşayan imparator daha sonra Hıristiyanlara karşı tutumunu değiştirmiştir.²³⁷

Primus: 106 ve 118 yılları arasında toplam on iki sene görev yapan Primus Kedron'un halefi olarak patriklik makamına geçti. On iki senelik patrikliğin ardından Meserrâ ayının üçünde öldü. Bu patrik döneminde Kral Hadrian(117-138), Hıristiyanlar hakkında şiddetli hükümler uyguladı. Kral, Mısır ve Kudüs'e giderek sayılamayacak kadar çok Hıristiyan katletti. Kudüs'teki Hıristiyan kiliselerini yıktı ve oradaki Hıristiyanların Kudüs'e dönmelerini yasakladı. Boşalttığı bu topraklara Yunanlıları yerleştirdi ve Kudüs'e de İliya adını verdi. Neticede Kudüs'e onun döneminde hiçbir Hıristiyan yaklaşmağa cesaret edemedi.²³⁸

Justus (118-129): Primus'un ardından on bir sene İskenderiye'de patriklik yaptı ve Boana ayının on ikisinde öldü.²³⁹

Eumenes: Makrîzî'ye göre on dört sene dört ay patriklik görevinde bulunmuş ve bâbâ ayının onunda da ölmüştür.²⁴⁰ Oysa bu patrik 131 ile 141 yılları arasında yaklaşık on yıl görev yapmıştır.

Markianos (142-152): İskenderiye patriği olarak dokuz sene altı ay görev yaptı. Tûbâ'nın altısında öldü.²⁴¹

Celadion (152-166): On dört sene patriklik yaptı ve Abîb ayının dokuzunda öldü. Onun döneminde İmparator Marcus Aurelius(161-169), Hıristiyanlara çok şiddetli davrandı ve onlardan çok sayıda insanı katletti.²⁴²

Agrippinus (167-178): On iki sene patriklik yaptı ve Emsîr ayının beşinde öldü. Onun patriklik döneminde diğer patriklerle beraber paskalya yortusu ve oruçların hesapları üzerinde görüş birliğine varıldı. Ortaya konulan bu hesaplama ile paskalya ve oruçların vaktini bilme metodunu geliştirdiler. Bundan sonra da bu sistemi devam ettirdiler.²⁴³

²³⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 395.

²³⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 395.

²³⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 395.

²⁴⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 395.

²⁴¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 395.

²⁴² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 395-6.

²⁴³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 396.

Julian (178-189): İskenderiye patrikliğinde on sene kaldı ve Bermehât ayının sekizinde öldü.²⁴⁴

Demetrius: Julian'ın yerine geçen Demetrius 189 ile 232 yılları arasında yaklaşık 43 sene patriklik yapmıştır. Makrîzî'ye göre Dimitriyus otuz üç sene patriklik yaptı. Ümmi bir çiftçi idi ve bir de eşi vardı. Rivayete göre kendisiyle hiç ilişkiye girmemişti. Onun dönemine tekabül eden İmparator Soriyanus ülkesindeki Hıristiyanların başına çok büyük belalar açtı. Çok sayıda Hıristiyanı katletti. Mısır'a giderek Hıristiyanları öldürüp Kilisleri yıktı. İskenderiye'de kendi putları için bir de tapınak inşa etti.²⁴⁵

Heraclas (232-248): Heraclas on altı yıl patriklik yaptı. Kiheyk'in sekizinde öldü. O dönemde de Hıristiyanlar, İmparator Maksimus tarafından pek çok şiddete maruz kaldı. Çok sayıda Hıristiyan katledildi. Yönetim, İmparator Philibus'un eline geçince bir genişlik dönemi hakim oldu ve Hıristiyanlar rahatladı. İmparator, İskenderiye patrikliğine de Dionysius'u atadı.²⁴⁶

Dionysius: Bu patrik 248 ile 264 yılları arasında yaklaşık on altı yıl görev yapmıştır. Makrîzî'ye göre on dokuz yıl bu makamda kalan Dionysius, Tût'un üçünde ölmüştür. Mısırlı Rahip Antonios onun döneminde yaşamıştır. Antonios, zahitliğe bürünen ve çöllerde manastırlar kuran ilk kişidir. Ruhbanlığı ilk olarak inşa eden de Antonios'tur.²⁴⁷

Bu dönemin İmparatoru Decius²⁴⁸, Hıristiyanlara şiddetli işkenceler uygulamıştır. Putlara secde etmelerini onlara emretmiş fakat bundan yüz çevrildiğini görünce de Hıristiyan halkı ölümle cezalandırmıştı. Mağara arkadaşları (Ashab-ı Kehf) olan birkaç genç yine bu dönemde yaşamış ve Efes şehrini terk ederek şehrin doğu taraflarındaki

²⁴⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 396.

²⁴⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 396.

²⁴⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 396.

²⁴⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 396.

²⁴⁸ Decius 249-251 yılları arasında imparatorluk yaptı. İmparatorluğun manevi bütünlüğünü, gelenkisel Romen inancı etrafında sağlamaya çalıştığından, Hıristiyanlara karşı sistematik hareketini başlatan oldu. (Ocak 250'de) Hıristiyanlıktan dönenlere "lebellus" denilen bir belge verdirip mükâfatlandırıyor. Dönenler kadar din uğrunda ölenler de oldu. Efes şehrindeki "yedi uyuyanlar"ın da onun dönemine rastladığı söylenir. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 98.

bir dağda bulunan mağaraya gizlenmişlerdi. Orada, Allah'ın dilemesiyle üç yüz dokuz sene boyunca uyumuşlardır.²⁴⁹

Makrîzî'nin sözünü ettiği Mısırlı Rahip Aziz Antonios İlk Hıristiyan keşişlerden biridir. M. 251-356 yılları arasında yaşamıştır. Hıristiyanlıkta teşkilatlı manastır hayatının ilk modellerini kurmuştur. Manastır hayatı için koyduğu kurallar, manastırlardaki manevi disiplini temin etmiştir. Tebli Pavlus'un müritlerinden olan Antonios, yirmi yaşında çileci ve zahit bir hayat sürmüştür. 305 yılında inziva hayatını terk ederek, kendisini çevresindekileri eğitmeye vermiştir. Aryusçu düşünceye karşı İskenderiye'de mücadele etmiştir.²⁵⁰

Maximus: Makrîzî'nin verdiği bilgiye göre Dionysius'un ardından patrik olmuş ve on iki sene boyunca da bu görevde kalmıştır. Bermuda ayının on dördünde de ölmüştür.²⁵¹ Oysa 265-282 yılları arasında yaklaşık on yedi sene bu görevde kalmıştır.

Theonas: 282-300 yılları arasından yaklaşık on sekiz yıl patriklik yapmıştır. Makrîzî bu süreyi sekiz sene dokuz ay olarak zikreder. Theonas döneminden önce Hıristiyanlar namazlarını Romalılardan gizli olarak kılıyorlardı. Theonas ise Romalılara sevgi ve hoşgörü ile muamelede bulundu ve onlara değerli hediyeler sundu. Neticede İskenderiye'de Meryem kilisesini inşa ettirdi. Böylece Hıristiyan halk bu kilisede açık bir şekilde ibadetlerini yaptılar.²⁵²

Peter I (300-311): Teoba'nın ölümünden sonra onun yerine geçen Peter I, on bir sene patriklik makamında kaldıktan sonra İskenderiye'de kılıçla öldürüldü. Karısı ve kızıyla beraber putlara secde etmekten yüz çevirmeleri neticesinde ailesi de katledildi. İmparator Diocletianus²⁵³, kiliselerin kapatılmasına dair ferman çıkarmış ve halkı putlara tapmaları için baskı uygulamıştı. Bundan imtina edenleri ise katletmişti. Mısır ve İskenderiye halkı ona karşı ayaklanmışlarsa da bu hayatlarına mal olmuştu. Sonra

²⁴⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 396.

²⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 33.

²⁵¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 396.

²⁵² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 396.

²⁵³ İmparator Diocletianus 284-305 yılları arasında imparatorluk yaptı. Nitekim Diocletianus'un tahta çıkış tarihi olan 29 Ağustos, Kıptî/Diocletianus tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. 303 yılında muhtemelen Galerius'un ısrarları üzerine, Hıristiyanlara karşı işkence hareketini tekrar başlattı. On sene kadar süren bu terör, kilisenin tahammül etmek zorunda kaldığı en müthiş işkence oldu. 305'te tahtı Galerius'a bırakmak zorunda kaldı. Bkz. Özen Tok, "Osmanlılarda Kıptî Takviminin İdarî ve Malî Alanda Kullanımı", *EÜSBE Dergisi*, y. 2006, sayı 21, s. 368; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 98.

gelen Mısır Kıptileri, Diocletianus'un bu katliamına nispetle, Diocletianus'un tahta geçmesini tarih başlangıcı olarak alıp ona göre tarih düşmüşlerdir.²⁵⁴

Ashillas (312-313): Peter'in şehit edilmesinden sonra öğrencisi Ashillas patrik oldu. Altı ay bu görevde kaldı ve öldü.²⁵⁵

Alexander I: Bu patrik 313-326 yılları arasında yaklaşık on üç yıl görev yapmıştır. Makrîzî'de bu süre farklıdır. İlk ekümenik konsil olan İznik Konsili(m.325) bu patrik döneminde toplanmıştır. İznik Konsili'nden beş ay kadar sonra Alexander ölmüş yerine genç Athanasius geçmiştir.²⁵⁶ Diğer bir görüşe göre 326 ile 328 yılları arasında yaklaşık iki yıl patriklik kürsüsü boş kalmıştır.²⁵⁷

Makrîzî ise Peter'in öğrencisi olan Alexander'ın, yirmi iki sene patriklik yaptığını ve Bermuda'nın yirmi ikisinde öldüğünü zikreder. Nikaia (İznik) şehrindeki Hıristiyan konsilinin onun patriklik döneminde gerçekleştiğini de ekler.²⁵⁸

Makrîzî, patrik Alexander döneminde İmparator olan Konstantin ve ebeveyni hakkında da bilgiler vermektedir. Annesinin, Ruha(Urfa) piskoposunun vesilesiyle Hıristiyan olduğunu ve o dönemki Hıristiyan literatürünü öğrendiğini söyler.²⁵⁹

Makrîzî, Konstantin'in Roma'ya yolculuğu esnasında gördüğü bir rüyasında yıldızların birleşerek haç şekli oluşturduklarını ve semadan "Bu işareti taşı ve düşmanlarına karşı zafer elde et" diye bir ses işittiğini ve bunun da etkisinde kalarak haç şeklini ilk defa sancak ve bayrakların üzerine koyduran kişi olduğunu anlatır. Makrîzî, Konstantin'in Hıristiyanlara iyi muamelede bulunduğu ve kendisinin de Roma'ya hâkimiyetinin on ikinci senesinde Nikomêdeia(İzmit) şehrinde Hıristiyanlığı kabul ettiğinden söz eder.²⁶⁰ Bundan sonra siyasî gücün de desteğini alan Hıristiyanlığın hızla yayıldığını ve

²⁵⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 396. Cahiliye döneminde Arapların "fil vakası"na göre olayları tarihlendirmesi gibi. Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınları, İstanbul 1993, I, 289.

²⁵⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 396; ayrıca bkz. Bilal Baş, "Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi", *Divan*, İstanbul 2000, cilt II, sayı IX, s. 170.

²⁵⁶ Bkz. Baş, "a.g.m.", *Divan*, cilt II, sayı IX, s. 172, 177

²⁵⁷ Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Coptic_Orthodox_popes_of_Alexandria 10.05.2008.

²⁵⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 397.

²⁵⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 397.

²⁶⁰ Bu olayı Bîrûnî de az bir farkla anlatmaktadır. Bkz. Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB Yayınları, Ankara 1991, s. 212.

rahat bir nefes aldığını anlatan Makrîzî, daha sonraki İmparatorların da bu dine karşı tutumlarının ne olduklarından kısaca bahseder.²⁶¹

Makrîzî, yine bu dönemde Konstantin'in annesi Helené'nun, oğlunun imparatorlunun yirmi ikinci senesinde Kudüs'e gelip kiliseler inşa ettiğini, İsa'nın gerildiği çarmıhın gömülü olduğu yeri tespit ettirip Yahudileri cezalandırdığını ve kabirden üç çarmıhın çıktığını zikreder. Kutsal haç, bir ölünün çürümüş kemikleri üzerine konulmuş ve ölü de dirilmiştir. Böylece tespit edilen kutsal haç, üç gün boyunca bayram yapmalarına vesile olmuştur. Helené da bu haç için altından bir kılıf yaptırmıştır.²⁶² Makrîzî, Hıristiyanlarca bu günün haç yortusu olarak kutlana geldiğini ve Hıristiyanların ona taptıklarını zikreder.²⁶³ Makrîzî, bu kutsal haçın bir parçasının, daha sonraları Persler tarafından alındığını da söyler.²⁶⁴

Athanasius I (İskenderiyeli Athanase): Bu şahıs İznik Konsiline(m. 325) hocası Alexander ile beraber katılmış ve Aryusçulara karşı cephe almıştır. Aynı zamanda İznik kredosu olarak bilinen ve bugün dahi Hıristiyan inancının esasını teşkil eden kredoyu hazırlayan kişidir.²⁶⁵ Athanasius 328-373 yılları arasında yaklaşık 45 yıl patriklik yapmış fakat 339-346 yılları arasında ve öncesinde patriklikten defalarca uzaklaştırılmıştır.²⁶⁶ 346'da tekrar patrik olmuştur.²⁶⁷

Makrîzî'nin, bu patrik hakkında vermiş olduğu bilgilerden onun Aryus'un taraftarı olduğunu görmekteyiz. Oysa bu bilgi tamamen yanlıştır. Athanasius, hem siyasi hem de doktrinel bakımdan Aryusçularla mücadelenin lideri olmuştur. İznik kredosunu hazırlayan kişidir. Bu kredo ise Ortodox kilisenin ana çizgisini oluşturmuştur.²⁶⁸ Muhtemelen Makrîzî, Athanasius'un patriklikten uzaklaştırıldığı 339 ile 346 yılları

²⁶¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 397, 400.

²⁶² Hıristiyan ibadet anlayışında Haç'ın büyük önemi vardır. Haç'ın 326'ya doğru Azize Helena tarafından bulunduğu sanılmakta ve bu olay birçok yortuyla kutlanmaktadır. Haç ile ilgili olarak kilisece kabul edilmiş pek çok merasim vardır. VI. Yüzyılda Büyük Gregory, haçın Helena tarafından bulunuşunu kutlamak amacıyla "Haçın Bulunuşu Bayramı"nı tesis etmiştir. Bkz. Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet*, s. 48.

²⁶³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 399.

²⁶⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 406.

²⁶⁵ Bkz. Bilal Baş, "Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi", *Divan*, İstanbul 2000, cilt II, sayı IX, s. 172, 174.

²⁶⁶ Bkz. Baş, *a.g.m.*, *Divan*, s. 179-180.

²⁶⁷ Aydın, *a.g.e.*, s. 343; http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Coptic_Orthodox_popes_of_Alexandria 10.05.2008.

²⁶⁸ Kredo ve görüşler için bkz. Baş, *a.g.m.*, *Divan*, s. 174, 177.

arasında patriklik yapan Gregory ile Athanasius'u karıştırmıştır. Çünkü Gregory Aryus'u savunan bir patriktir.²⁶⁹

Makrîzî'nin ifadeleri şöyledir: Alexander'dan sonra öğrencisi Athanasius patriklik makamına geçti. Kırk altı senelik patriklik yaptı. Şiddetli sıkıntılar başına geldikten sonra öldü. Üç defa kürsüsünden ayrıldı. Osaniyus ile uzun tartışmalar neticesinde dövüldü ve kaçmak zorunda kaldı. Athanasius, Aryus'un tarafını tutuyor ve şöyle diyordu: "*Aryus "Eşyayı Mesih yaratmıştır" dememiştir. Ancak o şunu savunmuştur: "Mesih vesilesiyle her şeyi Allah yaratmıştır. Çünkü o Allah'ın onunla yerleri ve gökleri yarattığı kelimesidir. Allah bütün her şeyi "kelimesi" vasıtasıyla yaratmıştır. Varlık onun vesilesiyle oluşmuştur; aksine o varlığı yaratmış değildir.*"²⁷⁰

Makrîzî, Athanasius döneminde Hıristiyanlığı kabul eden Yahudi bir cemaatten söz eder. Onların, Tevrat hakkında kötü konuşuklarını ve Yahudilerin Tevrat'ı eksilttiğini söylediklerini ifade eder. Bunun üzerine Konstantin'in Yahudilere, Tevrat'ı getirmelerini emrettiğini ve Mısır'da gizledikleri Tevrat'ın yerini söyleyinceye kadar da onları cezalandırdığını, neticede İmparatora getirilen asıl Tevrat ile Yahudilerin Tevrat'ı arasında bin üç yüz altmış dokuz adet eksikliğin olduğunu zikreder. Makrîzî, o cemaatin, Yahudilerin bu eksikliği Tevrat'ta zikredilen Mesih'in doğumundan ötürü yaptıklarını iddia ettiklerini de sözlerine ekler.²⁷¹ Tevrat'ın tahrifi meselesinde de değinildiği gibi Makrîzî, Tevrat'ın aslının mevcut olduğu kanaatindedir. Buradaki ifadelerden de bunu anlamak mümkündür.

Makrîzî, Konstantin dönemi ile ilgili bir takım siyasî, dinî olaylardan da bahseder. Mesela Yahudi halkını Hıristiyan olmaları için İmparatorun zorladığını, reddedenlerin ise öldürüldüğünden söz eder.²⁷²

Makrîzî, Konstantin'den sonra yerine oğlu Konstantin II geçtiğinde Bizans, Antakya ve İskenderiye'de Arius'un söyleminin geçerlilik kazandığından, II. Konstantin'in de bu görüşe meylettüğinden ve İskenderiye ve Mısır halkının çoğunun bunu kabul edip

²⁶⁹ Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Gregory_of_Cappadocia 10.05.2008.

²⁷⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 399.

²⁷¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, a.y.

²⁷² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 398-399.

mezkûr bölgelerdeki kiliseleri de ele geçirdiklerinden söz eder.²⁷³ 350 yılından 361 yılına kadar Roma'nın tek hâkimi olan Konstantin II döneminde Aryusçular bütün inisiyatifi ellerinde tutmuşlardır.²⁷⁴

Peter II: 373 ile 380 yılları arasında patriklik yapmış fakat bu süre içinde bir dönem patrikliği bırakmak zorunda kalmıştır. Makrîzî'nin verdiği bilgilere göre Peter, iki sene patriklik yaptıktan sonra Ariusçuların atağa geçmesiyle kaçmak zorunda kaldı. Yerine Aryus'u savunan Lucius getirildi. Üç sene patriklik yapan Lucius da düşmanları atağa geçince kaçtı. Patriklik makamına Peter tekrar getirildi ve bir sene görev yaptı.²⁷⁵

Timothy I: 380-385 yılları arasında patriklik yapmıştır. İkinci ekümenik konsil olan İstanbul I Konsili(381) onun döneminde gerçekleşmiştir. Makrîzî'ye göre İmparator Valens(364-380) tarafından İskenderiye patrikliğine görevlendirilmiş ve yedi sene görev yapmıştır. Onun döneminde İstanbul'da Hıristiyanların ikinci büyük konsili oldu. Bu konsil, İznik konsilinden elli sekiz sene sonra toplandı.²⁷⁶

Theophilus: Makrîzî'nin de ifade ettiği gibi Theophilus yirmi yedi sene (385-412) görev yaptıktan sonra Bâbâ ayının on sekizinde öldü. Mağara arkadaşları (Ashab-ı Kehf) olan gençler onun döneminde uyandı. O zamanki Roma kralı ise Théodosius idi. Kral, ashab-ı kehfın bulunduğu yere bir kilise inşa ettirdi ve her sene onlar adına bir bayram düzenledi. Kral Théodosius, Ariusçulara sert davrandı ve baskı yaptı.²⁷⁷ Kiliselerinin ellerinden alınmasını emretti. Yaklaşık kırk sene kiliselerine el koydu. Ordusundaki, divanındaki tüm Ariusçuları uzaklaştırdı. Topraklarındaki puthaneleri yıktırdı. Kudüs'teki Meryem kilisesi de onun döneminde inşa edildi.²⁷⁸

Theophilus IV. yüzyılın sonlarına doğru 385'te İskenderiye patriği olmuş bir din adamıdır. Diğer dinlere karşı taassupla hareket eden Theophilos, kilise dışındaki tapınakları yıktırmıştır. Roma dönemi sır dinlerine ve sır dinleri tapınaklarına karşı savaş açmış İmparator I. Theodosius'un (379-395) izniyle Mitra, Dionysos ve Serapis tapınaklarını yıktırmıştır. Ayrıca ilk çağ kültürünü yok etmek için büyük çaba

²⁷³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 400.

²⁷⁴ Baş, *a.g.m.*, *Divan*, s. 181.

²⁷⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 400.

²⁷⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 400.

²⁷⁷ İmparator Théodosius'un Ariusçulara karşı tutumu için bkz. Baş, "a.g.m.", *Divan*, s. 185.

²⁷⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401.

sarfetmiştir. Sır dinleri tapınakları malzemeleriyle kiliseleri inşa ettirmiştir. 412 senesinde ölen Theophilus döneminde İskenderiye'nin görüşleri İstanbul üzerinde egemen olmaya başlamıştır.²⁷⁹

Eshab-ı Kehf olayının ne zaman ve nerede geçtiğine dair kesin bilgi olmamakla beraber, Hıristiyan kaynakları bu olayın Roma İmparatoru Decius zamanında geçtiğini söylemektedirler. Buna göre İmparator, Hıristiyanlara zulüm yapıyordu. Yedi veya sekiz kişi, doğdukları şehir olan Efes(Ephesos) yakınında bir mağaraya gizlenirler.(M.S. 250) Mağarada mucizevî şekilde uykuya dalarlar. Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius döneminde (408-450) mağaranın ağzı açılınca uyanırlar. Bunlara Hıristiyan kaynakları “yedi uyurlar” adını vermiştir. Hıristiyanlarca yedi uyurların, II. Theodosius'un saltanatının otuz sekizinci yılında ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu duruma göre mağaradaki askerlerin uyuma süreleri iki asır olmaktadır. Kur'an-ı Kerim ise onların mağarada üç yüz dokuz yıl²⁸⁰ kaldıklarını beyan etmektedir.²⁸¹

Kyrillos (Cyrille): İskenderiye patriği olarak otuz iki yıl (412-444) görev yaptı. Ebîb ayının üçünde öldü. Mısır ve İskenderiye kiliselerinde ayaklanma başlatmıştır. Hıristiyan konsillerinin üçüncüsü²⁸² onun döneminde yapılmıştır. Konstantiniye(İstanbul) patriği Nestorius'un görüşleri bu konsilin toplanmasına sebep olmuştur.²⁸³

Papa I. Celestinus, İsa'nın insani ve ilahi iki tabiatının ayrı ayrı olduğunu iddia ettiği için Nestorius'u cezalandırmak üzere 431 tarihinde İskenderiye patriği Kyrillos'u görevlendirmiştir. Nestorius taraftarları, İmparator II. Théodosius tarafından düzenlenen Efes konsilinin, doğu piskoposları beklemenden topladığını görünce, Antakya piskoposu Ioannes başkanlığında karşı bir konsil toplamışlar ve Efes piskoposu Mennon'la birlikte Kyrillos'u aforoz etmişlerdir.²⁸⁴ Makrîzî'nin de zikrettiği gibi Hıristiyan konsillerinin üçüncüsü olan Efes konsili Kyrillos döneminde vuku bulmuştur.

²⁷⁹ Hakkında geniş bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 756.

²⁸⁰ Kehf 18/25.

²⁸¹ Bkz. Aydın, *a.g.e.* s. 208-210.

²⁸² Efes Konsili.

²⁸³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401.

²⁸⁴ Aydın, *a.g.e.*, s. 194.

Dioscorus (444-454): Roma İmparatoru II. Théodosius(408-450), İskenderiye Patrikliği'ne Dioscorus'u atadı. Onun döneminde İstanbul'da Euthyches'in görüşleri ortaya çıktı. O, Mesih'in cesedinin latif olduğunu ve bizim cesetlerimize denk olmadığını, Kutsal Oğul'un Meryem'den insanî açıdan hiçbir şey almadığını ileri sürdü. Netice itibariyle yüz otuz piskopos toplanarak onu aforoz ettiler. Hıristiyanların dördüncü konsili Chalcedoine(Kadıköy)'de Dioscorus döneminde yapıldı. Dioscorus, imparatoriçe tarafından sürgün edildi. Bir çok Yakubî piskopos yetiştiren Dioscorus Tût ayının dördünde sürgününde ölü. Patrikliği on dört yıl sürdü. İndirildiği patriklik kürsüsü Marcian'ın İmparatorluğu müddetince boş kalmış, bir kavle göre de Bartaus atanmıştır.²⁸⁵

Dioscorus, on dört yıl değil on yıl patriklik yapmış ve onun döneminde 451 tarihinde Hıristiyanların dördüncü büyük konsili Kadıköy'de toplanmıştır. Ölümünün ardında İskenderiye kürsüsü 454-457 yılları arasında boş kalmıştır.²⁸⁶

Makrîzî'nin de işaret ettiği gibi Euthyches(ö. 454 civarı) İstanbul'da yaşamış bir rahiptir. İsa'da iki tabiatın birleştiğini ve onun tek tabiatlı olduğunu ileri sürmüştür. İsa'da sadece tanrılık halinde tek mahiyet söz konusudur. Sonradan Monofizit denilen mezhep budur. Kyrillos'tan sonra gelen İskenderiye patriği Dioscorus da Euthyches'i desteklemiştir. Dolayısıyla İmparator II. Théodosius da Euthyches'i desteklemiş olmaktadır. 451 Kadıköy konsilinde bu rahip aforoz edilmiştir. Aslında monofizit doktrin aforoz edilmiştir.²⁸⁷

Makrîzî, Dioscorus hakkında geniş bilgilere yer vermiştir. Yakubî mezhebini kuran bu şahsı, Konsiller ve Mezhepler başlıkları altında tekrar ele alacağız.

Makrîzî, yine bu patrik döneminde İskenderiye'de Hıristiyanlar ile Yahudiler arasında bir fitnenin patlak verdiğinden ve neticede de Roma İmparatoru tarafından olay yerine sevk edilen ordunun çok sayıda Yahudi'yi öldürdüğünden söz eder.²⁸⁸

Bartaus: İmparator Marcian öldüğünde İskenderiye halkı isyan çıkardı. Patrik Baertaus üzerine yürüten halk onu kilisede öldürdü. Çünkü Bartaus Melkaiyye(Melkit)

²⁸⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402.

²⁸⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Coptic_Orthodox_popes_of_Alexandria 11.05.2008.

²⁸⁷ Bkz. Aydın, *a.g.e.* s. 194, 515-516.

²⁸⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402.

itikadını destekliyordu. Cesedini Batlamius'un kurduğu oyun sahasına atıp yaktılar. Altı sene patriklik makamında görev yaptı.²⁸⁹

Yukarıda da değindiğimiz gibi Dioscorus'un ardında patriklik makamı üç sene boş kalmıştır. Makrîzî, zayıf bir görüşü de kaydetmiş ve Bartaus hakkında da yukarıdaki bilgileri vermiştir. Üç yıllık bir boşluğun ardından Timothy II patrik olarak atanmıştır.

Timothy II: Yakubiyye mezhebine mensup olan Timotaus, üç yıl bu görevde kaldıktan sonra İstanbul'dan gelen bir fermanla sürüldü.²⁹⁰

Savirius: Timotaus'un ardından Melkaiyye(Melkit) mezhebinin görüşlerini savunan Savirius patriklik makamına geçti. Yirmi iki sene bu görevde kaldı ve Meserrâ ayının yedisinde öldü. Roma İmparatorluğunun el değiştirmesiyle kaçmak zorunda kaldı. Çünkü yeni İmparator Yakubîleri destekliyordu. Bunun neticesinde Timotthy II patrikliğe yeniden iade edildi. İki yıl daha görev yaptıktan sonra öldü.²⁹¹

Peter III: Sekiz yıl, yedi ay, altı gün İskenderiye'de patriklik yaptı. Hetûr'un dördünde öldü.²⁹² Peter III, 477 ile 490 yılları arasında yaklaşık on üç yıl görev yapmıştır.

Athanasius II (490-496): Petrus'un ardından yedi yıl bu makamda kaldı ve Tût ayının yirmisinde öldü. Batlamius'un inşa ettiği oyun alanı onun döneminde yakıldı.²⁹³

John (496-505): Yakubî olan Jhon, İskenderiye patrikliğinde dokuz yıl patriklik yaptıktan sonra Beşensî'nin dördünde öldü. Ölümünün ardından İskenderiye kürsüsü bir sene boş kaldı.²⁹⁴

John II (505-516): On bir yıl patriklik yapmıştır. Makrîzî bu süreyi yirmi bir yıl olarak zikretmektedir. Beşensî'nin on yedisinde ölmüştür.²⁹⁵

Dioscorus II (516-517): Jhon'un ardından bu makama getirildi. Dioscorus, iki sene beş ay patriklik yaptı ve Baba'nın on yedisinde öldü.²⁹⁶

²⁸⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 403.

²⁹⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 403.

²⁹¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 403.

²⁹² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 403.

²⁹³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 403.

²⁹⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 403.

²⁹⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 403.

²⁹⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 403.

Timothy III: Yakubî idi. Üç senelik görevinin ardından sürgüne yollandı.²⁹⁷ Timothy III 517-535 yılları arasında on sekiz yıl patriklik yapmıştır.

Ebolnarius: Melkit olan bu şahıs, Hırsityanların tamamını Melkitlerin görüşlerine döndürmek için elinden geleni yaptı. Mısır Hıristiyanlarını bu yeni görüşü kabule zorladı. Neticede Mısır halkı onun görüşlerini kabul ettiler.²⁹⁸

Bu dönemde Yakub (Jaques) Baradai diyar diyar dolaşıp dosdoğru olduğuna inandığı öğretilerini arkadaşlarına anlatarak taraftar topladı.²⁹⁹

Makrîzî, bu kişinin öğretisinin ne olduğundan söz etmemektedir. Urfa pikoposu olan Jaques Baradai, monofizit hareketini IV. yüzyılda yeniden canlandıran kişidir. Baradi'den itibaren monofizit hareket "Yakubî kilisesi" adı altında Yakubîler olarak devam etmiştir.³⁰⁰

Yine bu olayların yaşandığı günlerde İskenderiye'de Yuhanna en-Nahvî ortaya çıktı ve şunu iddia ediyordu: Baba, oğul ve kutsal ruh üç ilah, üç tabiat ve tek cevherdir. Yine bu dönemde Julian ortaya çıkmış ve şunları söylüyordu: Mesih'in cesedi gökten indi. O, latiftir, ruhanidir. O ızdırap çekmez ancak ona işlenen suçlar acı verir. Bu nedenle gerçekten o asılmamış, acı çekmemiş ve ölmemiştir. Ona yapılanların tümü, ancak hayali birer görüntüdür.³⁰¹

Pavlus: Melkit mezhebinden idi. İki yıl patriklik yaptı ama Yakubîler onun görev yapmasını istemiyordu. Bir rivayete göre Yakubîler onu öldürüp yerine Dalius'u getirdiler.³⁰²

Dalius: Melikî olmasına rağmen Yakubîler tarafından patrikliğe getirildi fakat şiddetli sıkıntılar içerisinde beş sene görev yapabildi. Onu da öldürmek istediler ama o kaçmayı başardı ve beş yıl daha yaşadıktan sonra öldü.³⁰³

²⁹⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 403.

²⁹⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 404.

²⁹⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 404.

³⁰⁰ Aydın, *a.g.e.* s. 516.

³⁰¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 404.

³⁰² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 404.

³⁰³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 404.

Roma Kralı Justinien'e Yakubîlerin İskenderiye'yi ve Mısır'ı ele geçirdikleri ve kendisinin atadığı patrikleri kabul etmedikleri haberi ulaştı. Bir ordu göndererek Yakubileri öldürttü ve onların kiliseleri Melikîlerin eline geçti. Böylece bu olaylardan sonra Yakubîlerin kürsüsü Hubeyb vadisindeki Bomkar manastırına intikal etti. Bu ordu komutanı on yedi sene boyunca İskenderiye patrikliği yaptı.³⁰⁴

Makrîzî, Hıristiyan konsillerinin beşincisinin de İmparator Justinien zamanında olduğunu zikreder.³⁰⁵ Günümüz kaynaklarına baktığımızda bunun doğru olduğunu görmekteyiz.³⁰⁶

Yuhanna: Komutandan sonra patrikliğe getirilen Yuhanna üç yıl görevde kaldı ve öldü.³⁰⁷

Yukarıda Makrîzî'nin patriklik yaptığını söylediği son dört kişi İskenderiye patriklik silsilesinde olmayan şahıslardır.

Theodasius (535-567): Yakubilerin öne çıkardığı bir patrikti ve otuz iki yıl boyunca patriklik yaptı. Theodasius Beûne'nın on sekizinde patrikliğinin otuz ikinci senesinde öldü. Otuz iki yılın dört yılı Yukarı Mısır'da geçirdiği sürgün müddetidir. Bu arada Melkitler de Dacius adında birini patrik yaptılar. İmparator, İskenderiye mütevellisine Kadıköy konsili kararlarının Yakubîlerin patriğine arz edilmesine, şayet kabul etmezse oradan çıkarılmasına dair bir mektup gönderdi. Bu kararlar ona arz edildi fakat o bunu kabul etmedi. Neticede oradan çıkarıldı ve yerine İskenderiye halkının kabul etmediği Pavlus Tenisî geçti. Pavlus'un da ölümünden sonra Yakubî Kıpti kiliseleri kapatıldı. Yakubiler Melkitler tarafından şiddetli muamelelere maruz kaldılar.³⁰⁸

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşıldığı gibi İskenderiye'de bazen biri İmparatorluğun(Melkitlerin) diğeri de Yakubîlerin olmak üzere aynı anda iki patrik görev yapmıştır. Bu nedenle resmi patriklik silsilesi içerisinde verilen isimlerden bazılarını görememekteyiz. Makrîzî'nin anlattıklarından hareketle bu iki grubun, var olma süreçleri içerisinde hep bir birleriyle mücadele içinde olduklarını görmekteyiz.

³⁰⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 404.

³⁰⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 405.

³⁰⁶ Bkz. Mehmet Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Selçuk Üniv. Yayınları, Konya 1991, s. 19.

³⁰⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 405.

³⁰⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 405.

Yine Makrîzî, bu durumun kendi döneminde de değişmediğinin işaretlerini ileriki sayfalarda vermektedir.

Peter IV (567-569): İskenderiye'deki ez-Zeccâc manastırında gizli olarak zahid hayatı yaşayan ve Yakubî olan bir rahipti. Üç piskoposun desteğiyle patrik olan Peter iki yıl görev yaptı ve Beûne'nın yirmi beşinde öldü.³⁰⁹

Damian (569-605): İskenderiye patrikliğine Yakubî olan Damyanu getirildi. Otuz altı yıl patriklik yaptı ve Beûne'nın yirmi sekizinde öldü. Onun döneminde manastırlar tahrip edildi.³¹⁰

Etnas: Daha sonra Melkitler İskenderiye'ye bu kişiyi patrik yaptılar. Beş yıllık bir görevin ardından öldü.³¹¹

Yuhanna (John): Etnas'ın ardından patrikliğe Yuhanna geçirildi. Lakabı "Kaim bi'l-Hakk" idi. Beş ay sonra öldü.³¹²

Yuhanna (John): "Kaim bi'l-Emr" lakabı idi. Melkit mezhebinden olan Yuhanna on bir yıl patriklik yaptı.³¹³

Makrîzî, Pers kralının Roma İmparatoru Foça döneminde, ordusuyla beraber Şam ve Mısır topraklarına girdiğini, Kudüs, Filistin ve Şam topraklarındaki kiliseleri tahrip ettiklerini ve bütün Hıristiyanları öldürdüklerini zikreder.³¹⁴ Devamında ise şunları ekler:

"Persler Hıristiyanlardan sınırsız sayıda esir aldılar. Kiliselerin tahrip edilmesinde ve Hıristiyanların öldürülmesinde Yahudilerden yardım gördüler. Taberiye'den, Celile Dağı'ndan, Nasıra Köyü'nden, Sur şehri ve Kudüs'ten geçerek ülkelerine doğru yöneldiler. Hıristiyanlara zararın her türlüünü verdiler. Şiddetli zulümler yaptılar. Kudüs'te iki kiliseyi yıktılar. Yurtlarını altüst edip yaktılar. Kutsal haçın bir parçasını alıp götürdüler. Kudüs patriğini ve pek çok arkadaşını esir aldılar. Daha sonra da

³⁰⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 405.

³¹⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 405.

³¹¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 405.

³¹² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 405.

³¹³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 405.

³¹⁴ Mısır, M.618-630 yılları arasında, kısa bir süre Sâsâni hakimiyetine geçmiştir. Doğu Roma İmparatoru Heraklius, Mısır'ı Sâsânilerden tekrar alarak inanç birliğini yeniden sağlamak istemiştir. Bkz. *Büyük Larousse*, "Mısır", İstanbul 1986, XVI, s. 8119-8121.

*Kisrâ, bizzat kendisi, Irak'tan hareket ederek Konstantiniyye'yi zapt etmek için yola çıktı. Orayı on dört sene muhasara etti.*³¹⁵

Yuhanna er-Rahûm: İmparator Foça döneminde İskenderiye patrikliğine Melkit mezhebinden olan Yuhanna er-Rahûm getirildi. On sene boyunca patriklik yaptı. Perslerin istilası sonucu onlardan kaçarak Kıbrıs'ta öldü. Mısır ve Şam topraklarının Roma'nın hâkimiyetinden çıkması neticesinde İskenderiye kürsüsü yedi sene patriksiz kaldı. Bu topraklarda kalan Hıristiyanlar da Perslerden korktukları için saklandılar. Sonra Yakubîler Anastasius'u patrik olarak öne geçirdiler.³¹⁶

Anastasius (605-616): On iki yıl patriklik yaptı ve Kiheyk'ın yirmi ikisinde, Diocletianus'tan 330 yıl sonra öldü. O, Melikîlerin istila etmiş olduğu Yakubî kiliselerini geri aldı ve Perslerin harap etmiş olduklarını da yeniden onardı. Antakya patriği İnbasius, birçok piskoposla beraber ona hediyeler gönderdi ve daha sonra kendisi onun ziyaretine gitti. Anastasius onun gelişine çok sevindi. Onun döneminde Mısır toprakları, Romalıların orayı terk etmesinden sonra tamamı Yakubî oldu.³¹⁷

Makrîzî, bundan sonra İmparator Hırakl'ın Persler'e galip geldiğinden ve yapılan tahribatları onarmak için Şam ve Mısır topraklarına gittiğinden söz eder. Makrîzî, bu ziyaret esnasında yaşananları da anlatır.³¹⁸

Andronicus (616-622): Hırakl'ın(610-641) döneminde Yakubîlerin İskenderiye patrikliğine geçirildi. Altı yıl görevde kaldıktan sonra Tûbâ'nın sekizinde öldü.³¹⁹

Benjamin I (622-661): Andronicus'un ardından Yakubîlerin patriği olarak atandı. Hubeyb vadisinde iki manastır inşa etti. Otuz dokuz yıl patriklik yaptı. Müslümanların Mısır'ı fethetmesinden sonra da görevine devam etmiştir.³²⁰

Makrîzî'nin de zikrettiği gibi otuz dokuz yıl görev yapmış ve Müslümanlar onun patriklik döneminde Mısır'ı fethetmişlerdir(641). Hırakl 610 yılında tahtı ele geçirmiştir. Onun Bizans İmparatoru olmasından sonra Sasânîler 619'da Mısır'ı

³¹⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 406.

³¹⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 406.

³¹⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 406.

³¹⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 406-407.

³¹⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 407.

³²⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 407.

zaptetmiş fakat 628'de Hırakl tekrar geri almıştır. Sasâni hakimiyeti esnasında İskenderiye patrikliği yapan Benjamin bir ara görevinden alınsa da tekrar görevine iade edilmiştir.³²¹

Makrîzî, İmparator Hırakl'ın Maronî³²² mezhebinin görüşlerini benimsediğinden söz eder. Yine Hırakl'ın döneminde İslam'ın zuhur ettiğini, Mısır'da Hıristiyanlar döneminin Mesih'in refinden Müslümanlar tarafından oranın fethedilmesine kadarki zamanı kapsadığını ve bundan sonra Kıptî Hıristiyanlarının Müslümanların yönetimi altına girdiklerini anlatır. Bu dönemden sonra Mısır'dan Melkitlerin tamamen çıkarıldığından ve Yakubilerin, bütün manastır ve kiliseleri ele geçirdiklerinden de bahseder.³²³

Buraya kadar patriklerin yaşadıkları tarihlerle ilgili bilgi vermeyen Makrîzî, bundan sonrakilerin hicrî kaç yılında yaşadığını belirtmektedir.

Agatho (661-677): Patrik Benjamin hicrî 39 senesinde öldüğünde Yakubîler, Oğanu'yu öne geçirdiler. On yedi sene görev yaptıktan sonra hicrî 56 senesinde öldü.³²⁴

Makrîzî, Agatho'dan sonra patriklik yapan John III'ü kaydetmemiştir. Yapılan hesapla da burada bir kişinin olmadığını tespit etmek mümkündür. John III, kırkıncı patrik olarak 677-688 tarihleri arasında yaklaşık on bir yıl İskenderiye patrikliği yapmıştır.³²⁵

İsaac (688-689): Agatho'nun ardından patrikliğe getirilen İsaac iki sene on bir ay görev yaptı ve öldü.³²⁶

Simeon: Yedi buçuk sene görev yaptı ve öldü. Onun döneminde Hind halkından bir elçi kendilerine dinlerini anlatacak piskopos göndermesi ricasında bulunmak için Simeon'a geldi. Simeon öldükten sonra İskenderiye kürsüsü üç sene boş kaldı.³²⁷

Simeon, 689-701 tarihleri arasında yaklaşık on bir sene patriklik yapmıştır. Dolayısıyla Makrîzî'nin dediği gibi kürsü üç sene boş kalmamıştır.³²⁸

³²¹ Casim Avcı, "Mısır", *DİA*, XIX, 558.

³²² Makrîzî'nin bu mezhep hakkında verdiği bilgileri Mezhepler başlığı altında işleyeceğiz.

³²³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 407.

³²⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 408.

³²⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Coptic_Orthodox_popes_of_Alexandria 11.05.2008.

³²⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 408.

³²⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 408.

Alexander II (702-729): Bu boşluğun ardından, hicrî 81 senesinde patriklik makamına Alexander II getirildi ve yirmi dört buçuk sene bu makamda kaldı. Diğer bir kavle göre de yirmi beş sene ve hicrî 106 senesinde de öldü. Abdulaziz b. Mervan onun döneminde emir oldu. Bu emir bütün rahipleri saydırttı ve her birinden bir dinar cizye aldı. Bu, rahiplerden alınan ilk cizyeydi.³²⁹

Makrîzî, bu dönemde iktidar ile Hıristiyan halk arasındaki ilişkilerin nasıl olduğuna dair bir takım olaylar anlatır. Kimi dönemde müsamaha ve hoşgörünün hakim olduğunu, kimi zamanda şiddet ve karışıklığın hakim olduğunu anlatılanlarda görmekteyiz.

Cosmas I (729-730): Yakubîler Alexander'ın ölümünün ardından ismi Cosmas olan birini patrik atadılar. On beş ay patriklik yaptı ve öldü.³³⁰

Theodosius II (730-742): Onun ardından hicrî 109 senesinde Theodosius'u öne geçirdiler. On bir sene patrikliğin ardından Theodosius öldü. Onun döneminde –hicrî 117 senesinde– Mısır şehri dışındaki el-Hamra bölgesinde Yokna kilisesi yapıldı. Müslümanlardan bir grup Mısır emiri Velid b. Rufa'ya bu sebeple karşı çıktı.³³¹

Michael I (743-767): Yakubîler Hicrî 120 senesinde Mikhaîl'i patrikliğe getirdiler. O, yirmi üç sene görev yaptı ve öldü. Onun döneminde Yukarı Mısır'daki Kıptiler Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozdular ve (hicrî) 121 senesinde valiyle savaştılar. Neticede Kıptilerin pek çoğu öldürüldü.³³²

Mina (767-775): Michael öldüğünde Yakubîler (hicrî) 146 senesinde Mina'yı patrik yaptılar. O, yedi sene görev yaptı ve öldü.³³³

John (776-799): İnbamisna öldüğünde Yakubîler onun ardından John'u öne geçirdiler. O da yirmi üç sene patriklik yaptı ve öldü.³³⁴

³²⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Pope_Simeon_of_Alexandria 11.05.2008.

³²⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 408.

³³⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 409.

³³¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 409.

³³² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 409.

³³³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 410.

³³⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 410.

Mark II: Yakubiler onun ardından Mark'ı patrik yaptılar. O, yirmi sene yetmiş gün patriklik yaptı. Emin ile Me'mun arasındaki fitne onun döneminde ortaya çıktı. Yine onun döneminde İskenderiye'de Hıristiyanların malları soyuldu. Onlara ait pek çok yer yakıldı. Hubeyb vadisindeki manastırlar soyuldu ve yakıldı.³³⁵

Jacob (819-830): Yakubiler Mark'ın ölümünden sonra hicrî 211 senesinde Jacob'u patrik yaptılar. O, on sene sekiz ay bu makamda kaldı ve öldü. Onun döneminde manastırlar tamir edildi ve rahipleri geri döndü. Kudüs'te Mısır'dan çıkarılan Hıristiyanlar için bir kilise inşa edildi. Jacob'un döneminde –hicrî 216 senesinde– Kıptiler isyan çıkardı. Onlar, Halife Abdullah el-Me'mûn'un(813–833) hükmü altına girinceye kadar Afşin³³⁶ onlarla savaştı. Halife onlar hakkında, erkeklerin öldürülmesi, kadınların ve çocukların da satılması hükmünü verdi. Pek çoğu da esir edildi.³³⁷

Simeon (830): Yakubiler –hicrî 222 senesinde– patrik olarak Simeon'u öne geçirdiler. O, bir sene sonra öldü. Bir rivayete göre de yedi ay on altı gün sonra ölmüştür. Onun ardından patriklik makamı bir sene yirmi yedi gün boş kaldı.³³⁸

Joseph (831-849): Yakubiler –hicrî 227 senesinde– Hubeyb vadisindeki Bomkar manastırında Joseph'i patrik seçtiler. O, on beş sene görev yaptı. Onun patriklik döneminde Habeşistan başpiskoposu Joseph Mısır'a sürgün edildi. Joseph aynı zamanda Afrika'ya da pek çok piskopos yolladı. Joseph, hicrî 242 senesinde öldüğünde patriklik kürsüsü otuz gün boş kaldı.³³⁹ Makrîzî'nin burada verdiği tarihlerde biraz sapma söz konusudur. Joseph, on sekiz sene patriklik yapmıştır.

Michael II (849-851): Yakubiler Bahannis manastırında rahip olan Michael adında birini patrikliğe geçirdiler. O, bir sene beş ay patriklik yaptı ve öldü. Bomkar manastırına gömüldü. O buraya defnedilen ilk patriktir. Onun ardından patriklik kürsüsü seksen bir gün boş kaldı.³⁴⁰

³³⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 410.

³³⁶ Afşin(ö. 226/841), o dönemde yaşayan komutanlardan biridir. Mu'tasım'ın(833–842) hizmetinde Türk bir komutandır.

³³⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 410.

³³⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 410.

³³⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 410-411.

³⁴⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 411.

Cosmas II (851-858): Daha sonra Yakubiler 244 senesinde Bomkar manastrında, adı Cosmas olan bir şemması³⁴¹ patrikliğe geçirdiler. O, yedi sene beş ay bu görevi yaptı ve öldü. Ölümünün ardından kürsü elli bir gün boş kaldı. Onun döneminde Roma imparatoru Nofil b. Mikhail kiliselerdeki heykellerin yok edilmesi emrini verdi. Bunun nedeni ise bir kilise yöneticisinin Meryem'in heykelinde, bayram günlerinde ucundan damla damla süt akan bir meme yapması olmuştur. Daha sonra kilise yöneticisinin para kazanmak maksadıyla onu yapmış olduğu ortaya çıkmıştır. Neticede bu kişinin boynu vuruldu ve heykeller de kiliselerden kaldırıldı. Bunun ardından Yakubilerin patriği Cosmas, İmparatora bir elçi yolladı. Bu elçi heykellerin yerine konulmasına müsaade edinceye kadar onunla konuştu.³⁴²

Satır: Yakubiler daha sonra patrikliğe Satır'ı geçirdiler. O, on dokuz sene görevin ardından öldü.³⁴³

Yusanius: El-Mu'tez'in hilafetinin ilk yıllarında Yusanius patrikliğe oturtuldu. O ise on bir sene görev yaptı. Yusanius, patriklik döneminde körfezden evlere su taşıyan yeraltı kanalları açtırdı. Yine onun döneminde Mısır'a emir olarak Ahmet b. Tolun geldi.³⁴⁴

Makrîzî, patriklik zincirinde bulunan **I. Shenouda**'yı(859-880)³⁴⁵ burada zikretmemiş ve bunun yerine yukarıda adı geçen iki kişiyi bu silsileye dahil etmiştir.

Michael III: Sonra Yakubiler Michael'ı patrik yaptılar. O, on beş sene görev yaptı. Ahmet b. Tolun onu yirmi bin dinar ödemekle yükümlü kıldı. Michael de kilise için ayrılmış arazileri, Fustat'ın dışındaki Habeş topraklarını ve Kasr-ı Şam' civarındaki Yahudi havrasını sattı. Michael'in ardından İskenderiye kürsüsü on dört sene boş bırakıldı.³⁴⁶ Bu zat 880-907 tarihleri arasında yaklaşık yirmi yedi sene patriklik yapmıştır. Ölümünün ardında ise İskenderiye kürsüsü üç yıl patriksiz kalmıştır.³⁴⁷

³⁴¹ Rahipliğin bir alt makamıdır. Süryanice bir kelimedir. Hizmetçi anlamına gelmektedir.

³⁴² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 411.

³⁴³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 411.

³⁴⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 411.

³⁴⁵ Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Coptic_Orthodox_popes_of_Alexandria 11.05.2008.

³⁴⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 411-412.

³⁴⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Pope_Michael_III_of_Alexandria 11.05.2008.

Gabriel I (910-921): Yakubiler hicri 301 senesinde patrikliğe Gabriel'i getirdiler. On bir sene patriklik yaptı. Onun döneminde erkek ve kadınlardan manastırları alındı.³⁴⁸

Cosmas III (921-933): Hicri 311 senesinde Yakubiler ondan sonra Cosmas'ı bu makama getirdiler. O, on iki sene bu görevde kaldı ve öldü.³⁴⁹

.....³⁵⁰ (**Macarius (933-953)**): Yakubiler hicri 323 senesinde öne geçirdikleri patrik, yirmi sene patriklik yaptı ve öldü. Saïd b. el-Bitrık de bu dönemde yaşamıştır. Bu şahıs hicri 328/940 senesine kadar toplam yedi buçuk sene Melkitlerin patrikliğini yaptı.³⁵¹

Said el-Bitrık 877-940 seneleri arasında yaşamış ve İskenderiye patrikliğinde 933 senesinden itibaren Melkitlere patriklik yapmıştır. Tabip ve tarihçidir. "Nazmu'l-Cevher" adında tarih kitabı vardır.³⁵²

Buradaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere bu şahsın patriklik döneminin yedi yılın bir miktar üzerinde olduğunu görmekteyiz. Nitekim 933 miladi senesi hicri takvimde 321 senesine denk gelmektedir. Said el-Bitrık'ın vefat tarihi ve patrikliğinin sona erme tarihi olan 940 miladi senesinin hicri takvimdeki karşılığının da 328 olduğundan hareketle Makrîzî'nin verdiği tarihlerle birebir uyumaktadır. Buna rağmen Makrîzî'nin verdiği tarihlerde sapmaların olduğunu da görebilmekteyiz.

Teophilus II (953-956): Yakubiler 345 senesinde Teophilus'u patrikliğe seçtiler. O, dört sene altı ay patrikliğin ardından öldü.³⁵³

Mînâ: 956 ile 974 yılları arasında yaklaşık on sekiz sene patriklik yapmış olan Mîna Makrîzî'ye göre on bir sene patriklik yapmıştır ve ölümünün ardından bir sene patriklik kürsüsü boş kalmıştır.³⁵⁴

Abraham b. Zer'a (975-978): Yakubiler 366 senesinde Abraham'ı öne geçirdiler. O, üç sene altı ay patriklik yaptı. Bazı Hıristiyan kâtipler tarafından öldürüldü. Bunun

³⁴⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 412.

³⁴⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 412.

³⁵⁰ Elimizdeki matbu eserlerde buradaki isim yeri boştur. Verilen bilgilerden buradaki kişinin Macarius olduğunu anlamaktayız.

³⁵¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 412.

³⁵² Bkz. Luis, *el-Müncid*, II, s. 301.

³⁵³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 412.

³⁵⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 412.

sebebi ise efendinin, cariyesini yatağına almasını yasaklaması idi. Onun ölümü ardından kürsü altı ay boş kaldı.³⁵⁵

Philotheos (979-1003): Hicrî 339 senesinde Philotheos patriklik makamına geçirildi. Yirmi dört sene patriklik yaptı. Rahatlık içinde yaşayan, şımarık biriydi. Onun döneminde “Patriğin Kilisesi” diye maruf “Seyyide Kilisesi” Melkitlerden alındı. Daha sonra Melkitlerin patriği Arsaniyus, Aziz Billah Nezzar b. Muiz döneminde bu kiliseyi geri aldı.³⁵⁶

Zacharias (1004-1032): Yakubiler 393 senesinde Zacharias’ı patrik yaptılar. Yirmi sekiz sene patriklik yaptı. Dokuz senesi Hakim bi Emrillah yönetimi altında sıkıntı içerisinde geçti. Hakim onu üç ay boyunca göz altına aldı. Daha sonra yırtıcı hayvanlara atılması emredildi. Hıristiyanların iddialarına göre hayvanlar ona zarar vermemiştir. O öldükten sonra İskenderiye kürsüsü yetmiş dört gün boş kaldı.³⁵⁷

Shenouda II: Yakubiler İskenderiye’de Shenouda’yı patrik olarak öne geçirdiler. O, yirmi beş buçuk sene patriklik yaptı ve Tûbâ ayında öldü. Dünya malına karşı ayrı bir sevgisi vardı. Onun ölümü ardından kürsü bir sene beş ay boş kaldı.³⁵⁸ 1032-1046 yılları arasında yaklaşık on beş sene patriklik yapmıştır.

Christodolos (1047-1077): Sonra Yakubiler 439 senesinde Setudis’i patrik yaptılar. Otuz sene patriklik yaptı ve Mısır’da el-Muallaka’da öldü. Mısır’da Bomarkure kilisesini yaptıran odur. Ve yine patriklik döneminde Kahire’de Romalıların bulunduğu semtte Seyyide kilisesini kurdu. Onun ardından patriklik makamı yetmiş iki gün boyunca boş olarak kaldı.³⁵⁹

Cyril II (1078-1092): Daha sonra Yakubiler Cyril’i patrik yaptılar. On dört sene, üç buçuk ay görev yaptı. Ravda(Roda adası)³⁶⁰,da bulunan Muhtar kilisesinde, 485 senesinin Rebiu’l-Ahirinin sonunda öldü. Patriklik için mavi ve kırmızı ipek

³⁵⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 412.

³⁵⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 412.

³⁵⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 412.

³⁵⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 414.

³⁵⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 414.

³⁶⁰ Nilde bir adadır.

brokardan, altından tasvirleri olan bir kostüm yaptırdı. Onun ardından yüz yirmi dört gün boyunca patrikliğe kimse atanmadı.³⁶¹

Michael IV (1092-1102): Sincar'da hapse atılmış olan Mikhail, 482 senesinde bu makama getirildi. Dokuz sene sekiz ay patriklik yaptı ve Mısır'da el-Muallaka'da öldü.³⁶²

Macarius II (1102-1131): Yakubiler 492 senesinde Mekarî'yi Bomkar manastırında Patrik yaptılar. Yirmi altı sene, kırk bir gün patriklik yaptı. Onun ardından Mısır'daki Yakubi patriklik makamı iki sene iki ay boş kaldı. Onun döneminde Mısır'da büyük bir deprem meydana geldi ve Ravda'daki el-Muhtar kilisesi yıkıldı.³⁶³

Gabriel II (1131-1145): Yakubiler daha sonra künyesi Ebu'l-A'la Said b. Turbek olan ve Markoryus kilisesindeki şemmas Gabriel'i, 525 senesinde el-Muallaka'da patrikliğe getirdiler. İskenderiye'de kabul edildi. Hubeyb vadisindeki manastırları kutsadı. On dört sene patriklik yaptı. Onun ardından Yakubilerin kürsüsü üç ay boş kaldı.³⁶⁴

Michael V (1145-1146): Daha sonra Yakubiler Demşirî kilisesinde rahip olan Michael'i öne geçirdiler. Bir sene yetmiş gün patriklik yaptı.³⁶⁵

John V (1147-1166): Daha sonra Yunus Ebu'l-Feth, el-Muallaka'da patrikliğe getirildi. İskenderiye'de kabul edildi. On dokuz sene patriklik yaptı. 551 senesinin Cemaziye'l-Ahir'inin yirmi yedisinde öldü. Onun ardından kürsü kırk üç gün boş kaldı.³⁶⁶

Mark III (1166-1189): Künyesi Ebu'l-Ferse olan Mark, Mısır'da Yakubilerin patriği oldu. Yirmi iki sene, altı ay, yirmi beş gün patriklik yaptı. Onun döneminde Markos b. Kanber ve Kanberilerden bir grup Melikîlerin görüşlerine meyletti. Daha sonra İbn Kanber Yakubiliğe döndü. Bunun neticesinde o, Yakubiler tarafından kabul edildi. Daha sonra tekrar Melikîliğe döndü. Fakat tekrar rücu ettiğinde ise Yakubiler tarafından kabul edilmedi. Mark V, mert ve âlicenap biriydi. Onun döneminde,

³⁶¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 414.

³⁶² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 414.

³⁶³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 414.

³⁶⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 414.

³⁶⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 414.

³⁶⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 414-415.

Hetûrun on sekizinde, bir yangın çıktı ve vezir Mısır hakkında ona danıştı. Onun ölümü ardından patriklik kürsüsü yirmi yedi gün boş kaldı.³⁶⁷

Markos Kanber, Kıpti bir rahiptir. Miladî 1208 tarihinde ölmüştür. Büyük bir vaiz ve âmâ idi. *ed-Dürrü's-Semîn fi Tefsîri Surri't-Tekvin* adlı bir eseri vardır. Verilen tarihlerden Patrik Mark V'in 1189 tarihinde öldüğünü öğrenmekteyiz. Markos Kanber ile bu patriğin çağdaş olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁶⁸

John VI (1189-1216): Yakubiler sonra, Yunus b. Ebi Galib'i, 584 senesi Zi'l-Hicce ayının onu, Pazar günü patrik seçtiler. Yirmi altı sene on bir ay on üç gün patriklik yaptı. 612 senesi Ramazan'ın on dördü Perşembe günü Muallaka kilisesinde öldü. Habeş'te gömüldü.³⁶⁹ Bu patriğin yaklaşık yirmi yedi senelik görevinin ardından İskenderiye kürsüsü on dokuz sene patriksiz kalmıştır.

Cyril III (1235-1243): John VI öldüğünde ordu kâtibi Ebu'l-Fettuh, rahip Cyril'in patrik olması için harekete geçti. Bu durum Hıristiyanların zoruna gitti. Sultana şikayette bulunmaları neticesinde pek çok olay meydana geldi. Neticede Mısır on dokuz sene yüz altmış gün patriksiz kaldı. Daha sonra bu rahip 633/1235 senesinde Ramazan ayının on dokuzunda Pazar günü patrik oldu. O, yedi sene dokuz ay on gün patriklik yaptı. 640 senesinde Ramazan ayının on yedisinde öldü. Gize şehrindeki Şam' manastırında defnedildi. O dinini iyi bilen ve riyaseti de seven biriydi. Onun ardından patriklik kürsüsü yedi sene altı ay yirmi altı gün boş kaldı.³⁷⁰

Athanasius III (1250-1261): Daha sonra Yakubiler rahip Ebu'l-Mekarim b. Kelil'in oğlu Athanasius'u el-Muallaka'da 648/1250 senesi Receb'in dördü Pazar günü patrik yaptılar. On bir sene elli beş gün patriklik yaptı. 660 senesi Muharrem'in üçü Pazar günü öldü. Onun ardından kürsü seksen beş gün boş kaldı.³⁷¹

Makrîzî, patriklik yapmış kişileri Athanasius'u da zikrederek bitirir. Biz burada Makrîzî'nin, bu kişiler hakkında vermiş olduğu bilgileri kısaca özetlemeğe çalıştık. Bu patrikler dönemindeki yaşanmış olayları bir tarihçi olarak Makrîzî, elbette ki kısa da

³⁶⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 415.

³⁶⁸ Luis, *a.g.e.*, II, 442.

³⁶⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 415.

³⁷⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 415.

³⁷¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 416.

olsa anlatmadan geçmemiştir. Gerek İslamiyet öncesi, gerekse sonrası dönemde Mısır'daki sosyal yapıyı anlatması açısından vermiş olduğu bilgiler oldukça önemlidir.

Konsiller:

Dinlerin tarihinde her dinin inanç, pratik, sosyal hayatla ilgili problemlerini çözmek ve mensuplarını karşılaştıkları güçlükler karşısında rahatlatmak üzere giriştikleri bir takım faaliyetleri vardır. Girişilen bu faaliyetler, belli düzeydeki din sorumlularının müzakereleri ile gerçekleşir. Hıristiyanlıkta bu çeşit müzakere meclislerine “konsil” adı verilir.³⁷²

Hıristiyanlık her şeyden önce İsa Mesih anlayışı üzerine temellenen bir inanca sahip olduğu için kristoloji³⁷³ ilk dönemlerden itibaren asıl tartışma konusunu teşkil etmiş, bu konuda birbirinden farklı görüşler³⁷⁴, ortodoks çizgiden sapan heretik akımlar ortaya çıkmıştır. Tanrı kavramı biri teslis, diğeri Tanrının enkarnasyonu olarak İsa figürüyle ilişkilendirilmiş, bu gelişmeler İsa'da insanî özelliğinin mi yoksa ilâhî özelliğinin mi ağır bastığı tartışmalarını gündeme getirmiştir.³⁷⁵

Bu tartışmaların bir neticesi belki müsebbibi olan konsiller Makrîzî'nin de üzerinde durduğu konulardan biridir. Onun Hıristiyanlık tarihini anlatırken konsiller hakkında vermiş olduğu bilgileri, burada ayrı bir başlık altında, bir bütünlük arz etmesi nedeniyle ele almayı uygun bulduk. Makrîzî, eserinde ilk beş genel konsil, bu konsillerde yaşanan olaylar, tartışmalar ve alınan kararlar üzerinde durmaktadır. Bu beş konsil dışında, toplanan diğer konsillere, sinodlara değinmemiştir.

³⁷² Mehmet Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Selçuk Üniv. Yayınları, Konya 1991, s. 1.

³⁷³ Hıristiyanlıkta İsa Mesih'e verilen önemin bir neticesi olarak, Hıristiyan teolojisinde İsa Mesih ile ilgili tartışmalar Kristoloji adı altında yeni bir branş oluşturmuştur. Kristolojinin temel konusunu ise İsa Mesih'in ilahi ve beşeri yönlerinin mahiyetleri ve bunların birbirleriyle münasebetlerinin araştırılması oluşturmuştur. Bilal Baş, “Monoteist bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi”, *Divan*, cilt II, sayı IX, s. 169.

³⁷⁴ Kristoloji anlayışının tarihi gelişimi için bkz. Bilal Baş, *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Aryüsçülük*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst. 1999; Bu tezin özeti için bkz. Bilal Baş, “Monoteist bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi”, *Divan*, cilt II, sayı IX, s. 186-193.

³⁷⁵ Mustafa Sinanoğlu, “İznik Konsili”, *DİA*, XXIII, 549.

Nicea/İznik Konsili:

Hıristiyanlıkta kiliseye bağlı bütün piskoposların katılımıyla düzenlenen, önemli dini konuların tartışılıp karara bağlandığı genel (ökümenik) konsillerin ilki İznik Konsilidir.³⁷⁶

İmparator Konstantin 305 yılında Batı Roma İmparatorluğunun başına geçmiş seleflerinin aksine Hıristiyanlarla iyi ilişkiler içinde olmayı tercih etmiştir. 323 yılında Doğu Roma'yı da ele geçirdiğinde onun karşısına çıkan en büyük problem Aryus'un neden olduğu tartışma olmuştur. Konstantin meselenin daha çok siyasî boyutuyla ilgilenmiş ve bu nedenle 325'te İznik'te bir konsil toplama fikrini ortaya koymuştur.³⁷⁷

İyi bir mantıkçı olan Aryus fikirlerini ilk olarak 318 ya da 319 yılında açıklamıştır. Aryus'un fikirlerinin çıkış kaynağı Tanrı anlayışıdır. Ona göre Tanrının en önde gelen sıfatı bir olmasıdır. Aryus kilise babalarının İsa Mesih'i Baba gibi Tanrı kabul etmesinin iki tanrıcılık(Düalizm) olacağını söyler. Bu endişeler sebebiyle yapılan tevillerin yetersiz olduğunu, Tanrının doğurulmamış, ezeli, ebedî, mutlak iyi ve hikmet sahibi olduğunu savunur. Ona göre Tanrı, kainatı yaratmak istediğinde bunu gerçekleştirmek üzere oğlunu bütün zamanlardan önce yoktan yaratmıştır. Oğul da Tanrının isteğine itaat ederek ondan aldığı güçle kainatı yaratmıştır. Oğul ezeli değildir, sonradan yaratılmıştır. Yaratılmış olduğu için Tanrı değildir. Tanrı Baba'dır. Oğul, Baba'dan ontolojik olarak farklıdır, onunla aynı özden değildir.³⁷⁸

Tanrı'nın birliği anlayışıyla uyuşmadığı gerekçesiyle baba ile oğulun aynı özü paylaştığı şeklindeki kilise öğretisine karşı çıkan Aryus, yukarıda da değindiğimiz gibi Tanrı-âlem ilişkisini oğul aracılığıyla kurmuştur. Bu hususlar dışında Aryusçuların geleneksel kiliseye herhangi bir ihtilafları olmamıştır.³⁷⁹

İznik Konsili'nin toplanmasına Aryus'un bu görüşleri sebep olmuştur. Neticede İmparator'un daveti ile Konsil 325'te İznik'te toplanmıştır. Konsil öncesinde elbette ki bir takım görüşmeler ve toplantılar olmuştur. Fakat Aryus bu görüşlerinden vaz

³⁷⁶ Sinanoğlu, a.g.m., *DİA*, XXIII, 549.

³⁷⁷ Baş, a.g.m., *Divan*, s. 172.

³⁷⁸ Bkz. Bilal Baş, "Monoteist bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi", *Divan*, cilt II, sayı IX, s. 167-200.

³⁷⁹ Aryanizmin inanç esasları ve ihtilaf konuları için bkz. Baş, a.g.m., *Divan*, s. 193-197.

geçmemiş, hatta görüşlerini diğer piskoposlara mektuplarla bildirmiş ve öğretisini yaymaya çalışmıştır.³⁸⁰

İzник Konsili'ne 300 civarında piskopos, çok sayıda din görevlisi ve başka davetliler katılmıştır. Katılanlar arasında 20 kadar Aryusçu piskopos, bunların karşısında Mısır piskoposu Alexander ve genç yardımcısı Athanasius, iki rahip ile Ankara piskoposu Marcellus ve bunları destekleyen 30 kadar piskopos bulunmaktadır. Bunların dışında kalan 200'den fazla piskopos ise iki aşırı ucun ortasında yer almaktaydı. Batı kilisesinden ise az sayıda piskopos katılmıştır.³⁸¹

Abdulehad Davud “İncil ve Salib” adlı eserinde İzник Konsili'ne katılan piskopos sayısını 2048 olarak vermekte fakat 318 kişilik bir grubun görüşlerinin kabul edildiğini ifade etmektedir.³⁸² Makrîzî ise ileride de göreceğimiz gibi bu sayıyı 2340 olarak vermekte ve 318 kişiden oluşan delegenin görüşlerinin İmparator tarafından benimsendiğini ifade etmektedir.³⁸³

Makrîzî, Hıristiyanlık tarihini anlatırken, Konstantin'in İmparatorluğu döneminde İskenderiye patriği Alexander'ın Arius'u kiliseden menetmesi ve onun mücadelesini yasaklaması nedeniyle İzник'te bir konsilin toplandığından söz eder. Arius'un söyleminden de söz eden Makrîzî, bir önceki patrik Peter I (300-311)'in onun hakkında “Aryus'un imanı fasittir” dediğini ve Alexander'ın da bunu diğer patriklere mektupla bildirdiğinden bahseder. Yapılan bu baskı üzerine Arius yanında iki de piskoposla birlikte Konstantin'e gelip ondan yardım istemiş ve Alexander'ı şikâyet etmiştir. Konstantin de İskenderiye'den Alexander'ın getirilmesini emretmiştir.³⁸⁴

Makrîzî, İmparatorun önünde Arius ve Alexander arasında geçen diyalogu da verir. Bu diyaloga baktığımızda yukarıda da değindiğimiz Arius'un Tanrı ve Mesih hakkındaki görüşlerini bulabilmekteyiz. Şöyle ki:

Aryus: Oğul yok iken Baba (Tanrı) vardı. Daha sonra oğul var oldu. O oğul, Baba'nın bir “Kelimesidir”. O sonradan olmuş ve yaratılmıştır. Baba her şeyin sorumluluğunu

³⁸⁰ Baş, a.g.m., *Divan*, s. 170-172.

³⁸¹ Baş, a.g.m., *Divan*, s. 172-173.

³⁸² Bkz. Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Işık Yay., İzmir 1996, s. 282.

³⁸³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 398.

³⁸⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 397.

ona bırakmıştır. Sonra bu “Kelime” ismiyle müsemma olan oğul yer, gök ve ikisi arasındaki her şeyi yaratmıştır. Böylece oğul babanın kendisine verdiği yetkiyle yaratıcı olmuştur. Sonra bu “Kelime” Meryem ve Ruhu'l-Kudüs'ten vücuda gelmiştir. Neticede o, Mesih olmuştur. Öyleyse Mesih'in taşıdığı iki anlam söz konusudur: Kelime ve ceset. Her ikisi de sonradan yaratılmıştır.

Alexander: Peki hangisine ibadet etmemiz gereklidir? Bizi yaratana mı yoksa yaratmayana mı?

Aryus: Tabi ki bizi yaratmış olana.

Alexander: Senin de anlattığın gibi şayet bizi yaratan oğul ise -ki kendisi yaratılmıştır- ona ibadet etmek yaratılmış olmayan Baba'ya ibadet etmekten daha zorunludur. Böylece yaratana (Baba'ya) ibadet küfür; yaratılana (Mesih'e) ibadet iman olur (öyle mi!?) Bu çok çirkin bir görüştür.³⁸⁵

Makrîzî'ye göre bu konuşmalardan sonra İmparator Konstantin, Alexander'ın görüşlerini beğenmiş ve ona, Aryus hakkındaki yasaklamaları yapmasını söylemiştir. Alexander'ın bütün piskoposların İznik'te toplanmasına dair İmparatora yaptığı teklifi Konstantin tarafından uygun bulunup böyle bir emir çıkarılmıştır.³⁸⁶ Neticede altı ay sonra toplam iki bin üç yüz kırk piskoposun katılımıyla Nicea/Nikaia (İznik) şehrinde konsil toplanmıştır.³⁸⁷

Makrîzî, toplanan bu piskoposların Mesih hakkındaki ihtilaflarından söz eder. Bu görüşleri zikrederken görüşün ilk sahibine nispet ederek bunları vermiştir. Çünkü adını ve görüşünü verdiği bu kişilerin bazılarının İznik Konsili'nden önceki tarihlerde yaşadığını tespit etmekteyiz. Örneğin Samasatlı Paul üçüncü asırda, Marcion ise ikinci asırda (ö. 160) yaşamışlardır. Böylece Makrîzî'nin, tarihte vuku bulan ilk itizal hareketlerinin kime ait olduğuna da işaret ederek, İznik Konsili'nde bu görüşlerin ifade edildiğini ima etmektedir. Makrîzî, bunlardan yedi tanesini zikreder:

³⁸⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 397-398.

³⁸⁶ Konsilin toplanma süreci için bkz. Baş, *a.g.m.*, *Divan*, s. 171-172.

³⁸⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 398.

1. *Onlardan Salius ve ona tabi olanların görüşüne göre oğul, babadan çıkmıştır. Bir ateşin alevi menzilesindedir. Nasıl ki alevin ardından hemen bir alev daha yükseliyor ve birinci alevin kaybolmasıyla ikincide bir noksanlık olmuyorsa bu da böyledir.*³⁸⁸

Bu kişinin Sebellius olması muhtemeldir. Sebellius'a göre Tanrı aslında birdir. Ancak Baba, oğul ve Kutsal ruh bir tanrının aldığı formlar, durumlar, başlıklar ya da görünüşlerdir. Bunlar bir aktörün bir rolü oynamak için kullandığı maskelere benzetilir. Tanrı kendi tabiatında yalnızca bir kişidir.³⁸⁹ Tanrı ile Logos'u tasvir ederken kilise babaları, güneş ve ışığı, ateş ve alevi gibi tasvirler kullanmışlardır. Bu ise Tanrı ile Logos'un özlerinin bir olduğu sonucuna götürmektedir.³⁹⁰

2. *İlyan ve onu takip edenler: Meryem Mesih'e dokuz ay hamile kalmamıştır. Aksine suyun dereden geçmesi gibi o da Meryem'in içinden öylece geçmiştir.*

3. *Antakya patriği Samasatlı Paul ve arkadaşlarının görüşü: Mesih bir beşerdir ve yaratılmıştır. Oğul olmasının başlangıcı Meryem'e dayanır. Sonra Rabb onu seçip, muhabbet ve dilemesiyle ilahi nimetlerle onu donattı. İşte bundan dolayı Allah'ın oğlu(Ibnullah) diye isimlendirilmiştir. Bununla beraber Allah tektir ve Kayyûm'dur. Aynı zamanda bu grup, Kelime ve Ruh kavramlarını da inkar edip, bunlara inanmadılar.*³⁹¹

Üçüncü yüzyılın heretiklerinden olan Samasatlı Paul, bu görüşlerinden dolayı 269 yılında kilise tarafından aforoz edilmiştir.³⁹²

4. *Marcion ve ona tabi olanların görüşü: İlahlar üç tanedir. İyilik tanrısı, kötülük tanrısı ve bu ikisinin arasını dengeleyen tanrı.*³⁹³

Sinoplu olan Marcion, yaklaşık 144'te görüşleri nedeniyle kiliseden atılmıştır. O, Eski Ahit Tanrısı'nın kötü olduğunu ve İsa'nın *iyi ağaç hem iyi hem de kötü meyve veremez*³⁹⁴ sözünü dünyaya atfederek, içinde bu kadar acı ve kötülüğü barındıran bir yerin kötü bir varlığın eseri olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu kötü yaratıcıyı da

³⁸⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 398.

³⁸⁹ Baş, *a.g.m.*, *Divan*, s. 176.

³⁹⁰ Baş, *a.g.m.*, *Divan*, s. 189.

³⁹¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 398.

³⁹² Bkz. Baş, *a.g.m.*, *Divan*, s. 176.

³⁹³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 398.

³⁹⁴ Matta 7:17; Luka 6:43.

Gnostikler'in de kullandığı Platonik Demiurgos terimiyle tanımlamış ve dünyanın yanı sıra insanın da bu kötü tanrının eseri olduğunu söylemiştir. Marcion öğretilerinde Yahudilerin Tanrısı'na karşılık kendini Mesih'te açıklayan ikinci bir Tanrı'nın varolduğunu öğretmiştir. Hatta belki de iyi olan bu tanrı kendini Mesih'te açıklayana kadar varlığı Demiurgos tarafından bile bilinmiyordu. Sevgi dolu olan bu Tanrı, insanın içinde bulunduğu durumu görmüş ve üzülmüştür. Öbür kötü Tanrı'nın eseri olan insanlara karşı hiçbir sorumluluğu olmamasına karşın insanlara acımış ve onları kurtarmak için Mesih'te dünyaya gelmiştir.³⁹⁵

5. *Hristiyan mezheplerinden Merâyime'nin görüşü: Allah'ın dışında Mesih de, anası da birer tanrıdır.*³⁹⁶

Meryem yüzyıllar boyunca Hristiyan âleminin Hz. İsa'dan sonra en önemli konusu olmuştur. Anadan oğulu ayırmak mümkün olmadığı gibi, Kristolojiden (İsa-bilim) Mariyolojiyi (Meryem-bilim) ayırmak mümkün olmamıştır. Hz. İsa'nın kişiliği ile ilgili konsiller öncesi ve konsillerdeki tartışmalar Meryem'e de intikal etmiştir. Meryem'e bağlılık yavaş yavaş gelişmiştir. Her ne kadar patristik dönemde Meryem'in "Tanrı'nın anası" (Theotokos) olduğu hakkında bir takım yaygın olmayan görüşler varsa da bu 431'de toplanan Efes Konsili'nde kesin olarak karara bağlanmıştır.³⁹⁷ Yukarıda verilen Meryem'in de bir Tanrı olduğu fikrinin İznik Konsili ve öncesinde pek yaygın olmadığını görüyoruz.³⁹⁸

6. *Bir başka görüş: Allah bir oğul yarattı. O, maddeden mücerret, saf, mukaddes, temiz bir ruh olarak yaratılan melekler gibi ezelde var olan "Kelime"dir. Sonra Allah temiz ve iffetli Meryem'in karnında ahir zamanda Mesih'i yarattı. Böylece ezelde yaratılmış olan oğul, insan olan Mesih ile birleşip tek varlık oldu.*

7. *Üç yüz on sekiz kişilik delegenin görüşü: Tüm zamanlardan önce Baba'dan oğul yaratılma olmaksızın doğmuştur. O, Baba'nın cevherinden bir cevherdir. Onun*

³⁹⁵ http://www.hristiyan.net/hristiyanliktarihi/kilisetarihi.htm#_Marcion_ve_Marcioncular 11.05.2008.

³⁹⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 398.

³⁹⁷ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Günay Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, TDV, Ankara 1996, s. 10-63.

³⁹⁸ Bkz. Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslam'da Hz. meryem*, s. 41.

*nurundan bir nurdur. Sonra bu oğul, Meryem'den doğan insanla birleşip tek bir vücut oldu ki o da Mesih'tir.*³⁹⁹

Son iki görüş hemen hemen aynı mahiyettedir. Bu görüş orotodox kilisenin inandığı Mesih formudur. Athanasius'un hazırladığı İznik kredosunun bir parçası olan yukarıdaki görüş, bu konsilde kabul edilmiştir.⁴⁰⁰

Makrîzî, İznik Konsili'ne İskenderiye patriği Alexander, Antakya patriği İstars ve Kudüs piskoposu Makarius'un başkanlık ettiğini ifade etmektedir.⁴⁰¹ Oysa konsile İmparator Konstantin'in çok güvendiği yaşlı Hosius başkanlık etmiştir.⁴⁰²

Makrîzî bu konsilden çıkan kararların neler olduğu hususuna da değinerek bitirir. Onun vermiş olduğu bilgilerle günümüz verileri arasında bir uyumun olduğunu görmekteyiz.⁴⁰³

İslamî kaynaklarda⁴⁰⁴ Ahd-i Cedîd'i oluşturan kitapların, özellikle İncillerin sayısının İznik Konsili'nde belirlendiği şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Makrîzî, bu konuya değinmemiş ve neticeler arasında zikretmemiştir. "Havariler ve İnciller" başlığı altında da değindiğimiz gibi Makrîzî, kanonik literatürün çok erken bir dönemde tespit edildiği görüşündedir. Verdiği bilgilere göre konsilin neticesinde şu kararlar alınmıştır:

1. Baba ile oğul aynı tabiatlı ve her ikisi de aynı cevherdir.
2. Bu konsilde Konstantin üç yüz on sekiz kişilik delegenin, açıklamalarında sabit kaldıklarını gördü ve çoğunluğun görüşünü benimsedi.
3. Ülkenin her tarafında onların önünü açtı. Onları destekledi. Bu grup için ülkenin çeşitli yerlerinde kürsüler tahsis edip onları oralara atadı.
4. Konstantin bu delegeler tarafından kutsandı. Onun için Muhakemât, Muamelât ve Münakehâta dair "Kralların ve Kilisenin Kanunları" kitabını yazdılar.

³⁹⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 398.

⁴⁰⁰ İznik Kredosu için bkz. Sinanoğlu, *a.g.m.*, *DİA*, XXIII, 550; Baş, *a.g.m.*, *Divan*, cilt II, sayı IX, s. 174.

⁴⁰¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 398.

⁴⁰² Baş, *a.g.m.*, *Divan*, cilt II, sayı IX, s. 173.

⁴⁰³ Karşılatırmak için bkz. Sinanoğlu, *a.g.m.*, *DİA*, XXIII, 550-551.

⁴⁰⁴ Mesela bkz. Ahmed Şelebî, *el-Mesihîyye*, Nahda, Kahire 1973, s. 169; Abdulahad Davud, *İncil ve Salîb*, İstanbul 1329, s. 20-25.

5. Arius ve fikirleri aforoz edilerek kiliseden uzaklaştırıldı.
6. Orucun fışık bayramına bitişik olmasına karar verdiler.
7. Piskoposun evlenmesini, bir eşinin olmasını yasakladılar. Bundan önce piskoposlardan biri bu görevden önce bir eşe sahipse piskopos olduğunda patriklerin aksine ona mani olmuyorlardı. Patriğin ise kesinlikle bir eşi olamazdı.⁴⁰⁵

İstanbul Konsili:

İznik Konsili'nde aforoz edilmesine rağmen Aryus ve taraftarları görüşlerini yaymaktan geri kalmamışlardır. Bu durum onları etkilememiş hatta propagandalarına daha da hız vermişlerdir. Aryusçular İmparator Konstantius (337-361)'un da desteğini almışlardır. Fakat daha sonra İmparator olan Theodosius (380-395) Arianizm karşıtı bir tavır sergilemiştir.⁴⁰⁶

Aryen itizaline karşı Grek babalarından Nazianuslu Gregor, Kayserili Basil ve Nysalı Gregor ve Aziz Athanasius yazdıkları teolojik eserlerle de mücadele vermişlerdir. Kilise, Arianizme karşı mücadele verirken, bir başka heretik akım ortaya çıkmış bulunuyordu ki bu hareketin en önemli propagandacısı Macédoine olmuştur. Bu itizali hareket için Roma birçok mahalli konsil toplamıştır.⁴⁰⁷

Macédoine, Baba ile Oğul'un aynı öze sahip olduklarını savunmuş ama Kutsal Ruh'u Tanrılığın bir üyesi olarak görmemiştir. Makedonyalılar diye bilinen bu gruba göre, Kutsal Ruh yaratılmış bir melek veya ruhlar dünyasının en üst noktasıdır.⁴⁰⁸

Theodosius, Arianizm ve kutsal Ruhun tanrısal tabiatını kabul etmeyen bu yeni itizalin mensuplarını mahkum etmek istemiş ve İstanbul'da bir konsil toplamıştır (381). Yüz elli piskoposun iştirak ettiği İstanbul Konsili'nde Arianizm ve Macédoine'nin i'tizali şiddetle reddedilmiş ve İznik kredisuna Kutsal Ruhun tanrısal tabiatını belirten ifadeler konulmuştur.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Makrîzi, *a.g.e.*, IV, 398-399.

⁴⁰⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 14-15; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 282.

⁴⁰⁷ Aydın, *a.g.e.*, s. 15.

⁴⁰⁸ [http://www.hristiyan.net/hristiyanliktarihi/kilisetarihi.htm#_Imparator_Julian_Donemi_\(361-381\)](http://www.hristiyan.net/hristiyanliktarihi/kilisetarihi.htm#_Imparator_Julian_Donemi_(361-381)) 11.05.2008.

⁴⁰⁹ Bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 15; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 282.

Makrîzî, Hıristiyanların ikinci büyük konsilinin Konstantiniyye’de, İznik Konsilinden elli sekiz sene sonra gerçekleştiğini ve bu konsile yüz elli piskoposun iştirak ettiğini zikreder.⁴¹⁰

Makrîzî, bu konsilin toplanma nedeni olarak sadece bir i’tizal hareketi olan Macédoine ve onun Kutsal Ruh hakkındaki propagandası olduğunu ifade eder.⁴¹¹ Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu konsilin toplanma nedeni olarak sadece bunu göstermek yeterli olmamaktadır. Nitekim bu konsil esnasında Aryusçular oldukça önemli bir varlığa sahiptiler.⁴¹²

Makrîzî’nin bu konsilin sonuçları ile ilgili olarak verdiklerinin günümüz verileriyle uygunluğunu görmekteyiz.⁴¹³ Makrîzî şu sonuçları zikreder:⁴¹⁴

1. Bu konsilde Kutsal Ruhun mahlûk olduğunu ileri süren Macédoine ve onun gibi düşünenler aforoz edildi ve açıklamış oldukları akideler yasaklandı.
2. İznik Konsili kredisuna, “Babadan doğan, diriltten rabb Kutsal Ruh’a iman ederiz” ifadeleri eklendi.
3. Bu kredoya bundan sonra bir şey eklemeyi ya da ondan bir şey çıkarmayı yasakladılar.

Efes Konsili:

Bu konsil, kilise tarihine III. ökümenik konsil olarak geçmiştir. Birinci İstanbul Konsili’nde teslisin unsurlarının ulûhiyeti tartışılmış, 431 Efes Konsili’nde ise İsa’nın annesi Meryem’in “insan annesi mi yoksa tanrı annesi mi?” olduğu hususu tartışma konusu edilmiştir. İskenderiye ekolü İsa’nın tanrısal tabiatı üzerinde ısrar etmiş; Antakya ekolü ise bu ifadelerde tehlike görmüş ve iki tabiatlı olan İsa’nın insanî yönünün ağır bastığını savunmuştur.⁴¹⁵

⁴¹⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 400.

⁴¹¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 400.

⁴¹² Baş, *a.g.m.*, *Divan*, cilt II, sayı IX, s. 199.

⁴¹³ Karşılaştırmak için bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 282-283; Aydın, *a.g.e.*, s. 15.

⁴¹⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 400-401.

⁴¹⁵ Bkz. Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 550; Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, s. 16; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 283.

Antakya ilahiyatçılarından Tarsuslu Diodore ve Mopsuestteli Theodore, İsa'nın beşeri tabiatı üzerinde ısrar ettiklerinden ve bedenleşmiş kelime olan İsa'da ayrı tabiatın varlığını ileri sürdüklerinden ana doktrinden uzaklaşmakla itham olunmuşlardır. Bunun mantiki sonucu olarak İsa'nın annesi olan Meryem'in, Tanrı annesi (Theotokos) değil, sadece İsa'nın annesi (Christokos) olabileceği öğretisi çıkmaktadır.⁴¹⁶

Bir dönem kilise babalığı da yapmış olan Nestorius Antakya'dan çıkıp İstanbul'a piskopos olarak atanınca kendini var gücüyle sapkın öğretilere karşı koyma görevine adanmıştır. Bunu yaparken en çok da Arianizm kalıntılarını yok etmekle ilgilenmiştir. Fakat daha sonra rotasını değiştirdiği kaydedilmektedir.⁴¹⁷

Nestorius, İsa'nın içinde Tanrının kelimesinin (logos) bulunduğu bir insandan başka bir şey olmadığını savunmuş ve onun, İnsan-Tanrı değil; sadece Tanrı taşıyıcısı olduğu kanaatini açıklamıştır. Böylece İsa, Nestorius'a göre iki ayrı uknumdan teşekkül etmektedir. Bu şu demektir: Doğduğu zaman İsa, sadece bir insandı, sonra Logosun insan bedenine girmesiyle Tanrı olmuştur. Ona göre Meryem İsa'nın insaniyetinin annesidir. O, *theotokos* terimini kullanmamış, ama bunun yerine *christokos* yani *Mesih taşıyıcı* ya da *Mesih'in annesi* terimini kullanmıştır.⁴¹⁸

Makrîzî'nin de zikrettiği gibi Efes'te toplanan konsilin, İstanbul patriği Nestorius'un görüşleri sebebiyle, öncekinden elli yıl sonra, yaklaşık iki yüz piskoposun katılımıyla gerçekleşmiştir.⁴¹⁹

Makrîzî, Nestorius'un görüşlerini yukarıda zikrettiğimiz şekilde aktarır. Bu konuda şunları söyler:

Nestorius, Meryem'in Tanrının annesi (Theotokos) olmasını şöyle reddetmiştir. Meryem sadece bir insan doğurmuştur. Tanrı ona ilahî iradeyle hulûl etmiştir. İlahî irade ile olan ittihat bizzat değil nitelik yönünden olmuştur. İsa'ya ilah itlak olunması hakikat olarak değildir. Aksine bir tanrı vergisi ve bir şereftir. Aynı zamanda Mesîh,

⁴¹⁶ Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 550.

⁴¹⁷ Bkz. Mehmet Çelik, *Ortadoğu Mozayîği Süryaniler-Nasturiler*, FÜODAM Yay. Elazığ 1996, s. 44-45.

⁴¹⁸ Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 550-51; Çelik, *a.g.e.*, s. 45.

⁴¹⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401.

*ezeli oğlun kendisine hulûl ettiği şahıstır. Şüphesiz ben böyle bir Mesîh'e ibadet ediyorum. Zira Tanrı ona hulûl etmiştir. O iki cevher, iki uknum ve tek iradedir.*⁴²⁰

Yine Makrîzî, Nestorius'un İsa'nın doğum yıldönümü münasebetiyle verdiği hutbesinde şunları söylediğini de ekler: *Meryem bir insan doğurmuştur. O sadece bir insan annesi(Anthropotokos)dir. Üç tanrı sistemine inanmıyorum. Ben ona değil Tanrı'ya secde ediyorum.*⁴²¹

Aynı şekilde Makrîzî, yukarıda değindiğimiz iki ilahiyatçı olan Piskopos Teodore ve Piskopos Diodor'un da bu itikat üzere olduklarını ve şu yaklaşımın da ikisine ait olduğunu belirtir:

*"Meryem'den doğan Mesîh'tir. Babadan doğan ise ezeli oğuldur. Bu oğul, Mesîh'e hulûl etmiştir. Ve neticede bir mevhibe ve şerefle İbnullah(Allah'ın oğlu) diye isimlendirilmiştir. Bu ittihad, meşiet ve irade ile olmuştur."*⁴²²

Makrîzî, onların bu yaklaşımlarıyla biri cevher(öz)den doğan, diğeri ise nimetle dünyaya gelen iki çocuğu Allah'a isnat etmiş olduklarını söyler.⁴²³

İskenderiye patriği Cyrille, bu süreçte Nestorius'a şiddetle karşı çıkmış ve onu devrin papası olan I. Celestin'e şikayet etmiştir. Papa da Nestorius'un öğretilerini reddetmiştir. Ortalık karışınca II. Theodosius konunun aydınlanması için 431'de Efes'te bir konsil toplamaya karar vermiştir.⁴²⁴

Makrîzî, bu süreçte ve konsilde yaşananları ve konsilden sonra Nasturilerin durumu ile ilgili doğru bilgiler vermektedir. O bu konuda şunları söyler:

İskenderiye patriği Cyrille, Nestorius'un görüşleri kendisine ulaştığında ona fikirlerinden dönmesi için bir mektup yazar. Nestorius fikirlerinden vazgeçmeyince de Cyrille Roma ve Antakya patriklerine, bir de Kudüs piskoposuna durumu mektupla bildirir. Bu kişiler de Nestorius'a mektup yazarak onu görüşlerinden dönmeye zorlarlar

⁴²⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401.

⁴²¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401.

⁴²² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401.

⁴²³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401.

⁴²⁴ Çelik, *a.g.e.*, s. 46-47.

fakat Nestorius görüşlerini değiştirmez. Neticede de patrikler, Efes şehirinde toplanmak üzere bir vakit tayin ederek, konsili geręekleřtirirler.⁴²⁵

Antakya Patriği Jean, toplantıya kararlar alındıktan sonra yetişir. O gelmeden önce Nestorius'un aforoz edilerek konsilin karara bağlanması onun ağırına gider ve Nestorius'u savunmaya başlar. Onun aforoz edilmesinin bir haksızlık olduğunu ileri sürer. Konsilden tartışmalı ayrılışlar bile daha sonra anlaşırlar. Nestorius konsile defalarca çağırılmasına rağmen gelmekten kaçınr.⁴²⁶

Makrîzî, bu konsilin neticesinde Nestorius'un aforoz edilip sürüldüğünü ve fikirlerinin yasaklandığını zikreder. Tartışmalı ayrılan Antakya patriğinin de bu kararı daha sonra bir mektupla onayladığını ilave eder.⁴²⁷

Makrîzî, Nestorius'un Yukarı Mısır'da bulunan Ehmîm⁴²⁸ şehrine sürüldüğünü orada yedi yıl sürgün hayatı yaşayıp öldüğünü ve oraya gömüldüğünü söyler. Buna rağmen fikirleri yayılmış ve kabul görmüştür. Nusaybin piskoposu Barsoma onun fikirlerini kabul etmiştir. Makrîzî, son olarak, bu güne kadar Nasturi mezhebi olarak tanınan mezhebin, İnan, Irak, Musul, Fırat'a kadar Cezire topraklarındaki Hıristiyanlar tarafından da benimsediğini sözlerine ekler.⁴²⁹

Kadıköy/Chalcédoine Konsili:

444'te İskenderiye'de Patrik Cyril'in yerine Dioscorus geğmiş ve teolojisinde ötekilerden daha da ileriye giderek İsa'daki insani tabiatın, ilahi tabiat içinde kaybolduğu ve böylece İsa'da yalnız bu ilahi tabiatın mevcut olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Bu düşünceler daha sonra gelişecek olan Monofizit öğretinin temeli durumundadır.⁴³⁰

Monofizit hareketin iki önemli siması vardır: İskenderiye patriği Cyril ve Euthyches.⁴³¹ Monofizitlik ile Ortodoks Hıristiyanlık arasındaki ilk çatışma Euthyches ile patrik

⁴²⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401.

⁴²⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401.

⁴²⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401.

⁴²⁸ Üst Mısır'da Nil'in doğu kıyısında bir şehirdir.

⁴²⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401-402.

⁴³⁰ Aydın, *a.g.e.*, s. 515.

⁴³¹ Euthyches(ö. 454 civarı) İstanbul'da yaşamış bir rahiptir. İsa'da iki tabiatın birleştiğini ve onun tek tabiatlı olduğunu ileri sürmüştür. İsa'da sadece tanrılık halinde tek mahiyet söz konusudur. Sonradan

Flavien arasında olmuştur. Bu çatışmalar neticesinde daha sonra tahta geçen imparatorun kız kardeşi Pulchérie ve kocası Marcian döneminde (450-457) yeni bir konsil toplanmıştır. İmparatorun Kadıköyde toplamaya karar verdiği bu konsile altı yüz civarında piskopos katılmıştır.⁴³²

Makrîzî, Roma İmparatoru II. Theodosius'un İskenderiye patrikliğine Dioscoros'u atadığında, onun döneminde İstanbul'da Euthyches'in görüşlerinin ortaya çıktığını ve şu fikri savunduğunu zikreder: "*O, Mesih'in cesedinin latif olduğunu ve bizim cesetlerimize denk olmadığını, Kutsal Oğul'un Meryem'den hiçbir şey almadığını ileri sürdü.*"⁴³³ Makrîzî, böylece onun bu fikirlerinden dolayı yüz otuz piskopos tarafından aforoz edildiğini de ekler.⁴³⁴

Makrîzî, bu konsilin Hıristiyanların dördüncü büyük konsili olduğunu ve bu konsilin toplanma nedeninin de İskenderiye patriği Dioscoros'un "*Mesih tek cevher, tek uknum, tek tabiatlı ve tek iradedir.*" görüşünü savunması sebebiyle gerçekleştiğini ifade eder.⁴³⁵ Roma İmparatoru Marcian, İsa'nın hakiki ceset (insan) olduğunu düşünüyordu. Roma halkı ise Mesih'in iki cevher, iki tabiatlı, iki irade ve bir uknum olduğu görüşündeydi.⁴³⁶

Makrîzî, Dioscoros ve altı piskopos hariç diğer piskoposların, korktukları için İmparatorun görüşüne uyduklarından ve İmparatorun da onlara, müttefik oldukları inanç sınırlarını çizdiğinden bahsederek şöyle devam eder:

"Dioscoros, İmparatorun çizmiş olduğu inanç sınırlarının karara bağlandığı metni görmek için bir elçi yolladı. Bu kararlar kendisine ulaştığında o metne kendi görüşlerini yazdı. İmparatorun yazdırdığı şeyleri yasakladı. Durumdan haberdar olan imparator Marcian, çok kızdı ve onun öldürülmesini istedi. İmparatora, Dioscoros'un getirilip onunla tartışma yapılması tavsiyesinde bulunuldu. Kral da münazara için bütün piskoposların gelmesi emrini verdi. Toplam altı yüz kırk üç piskopos toplandı. Piskoposlar ve patrikler, Dioscoros'a riyasetine devam etmesi noktasında kralın

Monofizit denilen mezhep budur. 451 Kadıköy konsilinde bu rahip aforoz edilmiştir. Aydın, *a.g.e.*, s. 515.

⁴³² Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, s. 18.

⁴³³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402.

⁴³⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402. 449'da yapılan Efes Konsili.

⁴³⁵ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402.

⁴³⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402.

görüşüne uyması tavsiye ve nasihatinde bulundular. Dioscoros, İmparatora dua ederek konuşmasına başladı ve onlara şöyle dedi: “Bu ince meseleler hakkında araştırma yapmak İmparatorun işi değildir. Aksine onun yapması gereken ülkenin işleriyle meşguliyet ve onun güvenliği için tedbir almaktır. Meseleyi, doğru görüşleri araştıran din adamlarına havale etmesi gerekir. Ki onlar kitabı bilirler. İmparator tek başına nefesine göre iş yapan bir kişi de değildir. Onun görevi hakka tabi olmaktır.”

Dioscoros'un karşısına oturmuş olan İmparator Marcian'ın eşi Pulchérie söze girdi: “Ey Dioscoros! Annemin zamanında senin gibi dili sivri, akıllı bir adam vardı. Sonra onu aforoz edip sürdüler.” Bununla İstanbul patriği Yuhanna fem ez-Zeheb'i⁴³⁷ kastediyordu.

Dioscoros: “Evet annenin başından geçenleri biliyorum. Sonunda nasıl da bir hastalığa yakalanmıştı. Sen onu çok iyi biliyorsun! Yuhanna fem ez-Zeheb'in kabrine uğrayıp af dilemedikçe iyileşememişti.” dedi.

Bunun üzerine İmparatoriçe çok sinirlendi ve Dioscoros'a bir yumruk atıp iki azı dişini yerinden söktü. Onu, adamlarına teslim etti ve sakalları yolundu. İmparator, onun aforoz edilmesini ve kürsüsünden sürülmesini emretti. Piskoposlar da toplanıp onu aforoz ettiler ve sürdüler.

Bu konsilden sonra Hıristiyanlar bölündü. İmparator Marcian'ın görüşü üzere olan Melkitler ve Dioscoros'un fikirlerini benimseyen Yakubîler (Monofizitler). Marcian kendi görüşünü savunmayan herkesin öldürüleceği haberini ülkesindeki her yere yolladı. Bu konsil ile üçüncü konsil arasında yirmi bir sene vardır.”⁴³⁸

Makrîzî, Kadıköy Konsili'nde hangi kararların alındığına ise değinmemiştir. İstanbul'u kendilerine rakip gören Mısır Kıptîleri “Monofizitliği”, kendileri için milli bir din olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle Kadıköy Konsili taraftarlarını “Melkitler” yani “İmparator taraftarları” olarak adlandırmışlardır.⁴³⁹ Makrîzî bu iki grup arasındaki mücadeleye patrikleri anlatırken sık sık değinmiştir.

⁴³⁷ Aziz Yuhanna fem ez-Zeheb(347–407) kilise babası ve kilise öğretmenlerindedir. Antakya'da doğmuştur. 398-404 yılları arasında Konstantiniyye patrikliği yapmıştır. İmparatoriçe kendisine zalimce davranmıştır. Belağatli konuşmasından dolayı “altın ağızlı” lakabıyla anılmıştır. Luis, a.g.e., II, 623.

⁴³⁸ Makrîzî, a.g.e., IV, 402.

⁴³⁹ Aydın, a.g.e., s. 19-20.

Makrîzî, Dioscoros'un sürgün hayatını Kudüs ve Filistin'de geçirdiğini ve orada fikirlerini anlatarak pek çok Yakubî piskopos yetiştirdiğinden söz eder.⁴⁴⁰

Makrîzî, ortaya çıkan Hıristiyan mezheplerinden de yeri geldikçe, burada olduğu gibi, söz etmektedir. Mezheplerle ilgili verdiği bilgiler dağınık olduğundan biz, bir bütünlük arz etmesi açısından Hıristiyan Mezhepleri başlığı altında bu konuyu işleyeceğiz.

II. İstanbul Konsili:

525-565 yılları arasında imparatorluk yapan Justinien döneminde II. İstanbul Konsili(553) toplanmıştır. Ancak beşinci ökümenik konsey Justinien'in umduğu birlik ve beraberliği sağlayamadığı gibi ayrılığı arttırmıştır.⁴⁴¹

Makrîzî, bu konsilin adını vermemektedir. Sadece Hıristiyanların beşinci konsili olduğunu, Kadıköy Konsili'nden yüz altmış üç yıl sonra gerçekleştiğini zikretmektedir. Hıristiyanların beşinci büyük konsilinin hangisi olduğuna baktığımızda, Kadıköy Konsili'nden (451) yüz iki yıl sonra, 553 yılında yapılan II. İstanbul Konsili'ni görmekteyiz.⁴⁴² Bazı ortak yönlerin olmasına rağmen, İstanbul Konsili'nin gerekçeleriyle Makrîzî'nin zikrettiği bu konsilin gerekçeleri arasında farklılıklar vardır.

Makrîzî, bu konsille ilgili olarak pek fazla bilgi vermemektedir. İmparator Justinien döneminde gerçekleştiğini söylediği bu konsilin sebebi olarak şunları söyler:

“Menbiç şehrinin piskoposu Erihanus, “ruhların göçü”nü ileri sürmüş ve Ankara, Mesisa ve Ruha piskoposları da “Mesih'in cesedi hayaldir, hakiki bir şey değildir.” demiştir. Bu görüşlerini İstanbul'a ilettiklerinde İmparator, onlarla İstanbul patriğini bir araya getirmiş ve tartışmıştır. Bu tartışma neticesinde de bu kişiler aforoz edilmişlerdir. Bunun üzerine İmparator patriklerin ve piskoposların bir araya gelerek bir toplantı yapmaları emrini vermiştir. Bu konsile toplam yüz kırk piskopos iştirak etmiştir.”⁴⁴³

⁴⁴⁰ Makrîzî, a.g.e., IV, 403.

⁴⁴¹ Bkz. Aydın, a.g.e., s. 19.

⁴⁴² Bkz. Aydın, a.g.e., s.19; Yıldırım, a.g.e., s. 284.

⁴⁴³ Makrîzî, a.g.e., IV, 405.

Makrîzî'nin bu konsilin toplanma nedeni olarak vermiş olduğu bilgiler günümüz verileriyle uygunluk arz etmemektedir. İmparator Justinien döneminde gerçekleştiği bilgisi doğru olmakla beraber toplanma tarihi de doğruyu yansıtmamaktadır.⁴⁴⁴

Burada Makrîzî'nin, Hıristiyan konsilleri hakkında verdiği bilgilerin tamamını aktarmaya çalıştık. Yukarıda incelemeye çalıştığımız konsillerle ilgili son olarak şunu söyleyebiliriz: Makrîzî tarafından zikredilen bilgilerin çoğunluğu, günümüz verileriyle uygunluk arz etmektedir.

Hıristiyan Mezhepleri:

Hız. İsa'dan sonra Yahudiliğin ve Roma devletinin baskıları altında gelişen Hıristiyanlık, Roma İmparatoru Konstantin'in 313 yılında yayınladığı Milan fermanına kadar, gizlilik ve siyaset içinde propaganda yaparak yayılma imkanı bulmuştur. Ancak o dönemden sonra yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Üç asırdır uyuyan ve şurada veya burada kabul gören dinî kökenli ihtilaflar, birden su yüzüne çıkmış ve Hıristiyanlık ciddi şekilde teolojik kavgaların içine girmiştir. Bu kavgaların merkezini kristoloji konusu oluşturmuştur.⁴⁴⁵ Bu tartışmalar da neticede kamplaşmalara ve mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Makrîzî, Hıristiyanlık tarihini anlatırken yeri geldikçe, bazen de dağınık bir şekilde, tarihi süreci ve oluşumu içinde mezheplere yer verir. Hıristiyanlık tarihi hakkındaki bilgilerin ardından açmış olduğu "fasıl"⁴⁴⁶ Hıristiyan mezheplerinin fazlalığından söz eder. Bunların Melkitler, Nasturiler, Yakubîler, Baradaîler, Urfalılar, Marûnîler, Hız. İsa'nın nübuvetini ikrar eden bir grup, Aristotelesçi davranan daha niceleri olduğunu ifade eder.⁴⁴⁷

Bu isimleri sıraladıktan sonra kristoloji konusunda mezheplerin görüşlerine de yer verir. Bu görüşleri verirken, bazılarının hangi mezhebe ait olduğuna değinmez.⁴⁴⁸ Hız. İsa'nın tabiatı hakkındaki inançları sunarken bu inançların yanlışlığı veya doğruluğu ile ilgili görüşlerini aktarmaz.

⁴⁴⁴ Karşılaştırmak için bkz. Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, s. 19-20.

⁴⁴⁵ Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 549.

⁴⁴⁶ Bkz. Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 420.

⁴⁴⁷ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 421.

⁴⁴⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 420-422.

Makrîzî özellikle şu üç mezhepten söz etmektedir: Melkitler, Yakubîler (Monofizitler) ve Nastûrîler. Kısa da olsa Marûnîlere de değinmektedir. Makrîzî'nin bu mezhepler ve inanç esasları ile ilgili verdiği bilgilerin doğruluğu veya yanlışlığı bugün Melkitlere, Yakubîlere ve Nastûrîlere nispet edilen bilgilerle ölçülebilir.

Nastûrîler:

Hıristiyan konsillerinin üçüncüsü olan Efes Konsili'nin toplanmasına neden olan İstanbul patriği Nestorius⁴⁴⁹, Meryem'in tanrı annesi (Theotokos) olmasını reddetmiş ve Meryem sadece bir insan doğurmuş, ardından Tanrı, insan olan İsa'ya ilahî iradeyle hulul etmiştir, görüşünü savunmuştur. Böylece İsa, Nestorius'a göre iki cevher ve iki ayrı uknumdan teşekkül ediyordu. Dolayısıyla da Meryem, Tanrı annesi değil, bir insan annesi(Anthropokos)'dir.⁴⁵⁰

Bu şu demektir: Doğduğu zaman İsa, sadece bir insandı, sonra Logos'un (Kelâm, Kelime) insan bedenine girmesiyle Tanrı olmuştur. Nestorius'a göre Meryem, İsa'nın insaniyetinin annesidir, ulûhiyet tabiatının değil.⁴⁵¹

Efes Konsili'ni anlatırken de değinildiği gibi, Nestorius'un fikirleri bu konsilde ele alınmış ve neticede Nestorius ve fikirleri afroz edilmiştir.⁴⁵²

Makrîzî, bu verilenlerden sonra Nestorius'un Yukarı Mısır'a, Ehmîm şehrine sürüldüğünü ve yedi yıllık sürgün hayatından sonra orada öldüğünü zikreder. Ölümünden sonra da Nestorius cereyanının durmadığından, Nusaybin piskoposu Barsoma tarafından onun fikirlerinin benimsendiğinden söz eder.⁴⁵³ İmparatorluğun sınırları içerisinde yaşama imkanı bulamayan Nastûrîler İran ve Irak'a iltica etmişlerdir. İran, Irak, Musul, Fırat'a kadar Cezire topraklarındaki Hıristiyanların, onun görüşlerini benimsediğini söyleyen Makrîzî, kendi dönemine kadar da bu mezhebin Nastûrîler olarak bilindiğinin altını çizer.⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ Nestorios'un hayatı, görüşleri ve mezhebi hakkında geniş bilgi için bkz. Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nastûrîler*, Vadi Yayınları, Ankara 1997; Mehmet Çelik, *Ortadoğu Mozayığı Süryaniler-Nastûrîler*, FÜODAM Yayınları, Elazığ 1996.

⁴⁵⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401.

⁴⁵¹ Aydın, *a.g.e.* s. 551.

⁴⁵² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 401-402.

⁴⁵³ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402.

⁴⁵⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402.

Devletin 451'den itibaren Monofizit ve Diyofizit (Nastûrî) kiliselere karşı giriştiği korkunç katliamlar neticesinde, Nastûriler yönlerini İran'a, Pers krallığı'na çevirmişlerdir. İran'ın, Bizans'a karşı bir tampon güç olarak kabul ettiği Nastûrilere kucak açması elbetteki politik bir tavır olmuştur. Bizans'ın bu dışlayıcı hatası, kendisinden bir parça olan bu insanların yeni ve bağımsız bir kilise kurmalarına sebep olmuştur.⁴⁵⁵

Makrîzî, kristoloji tartışmaları ile ilgili bilgiler verirken Nastûrîlerin görüşlerini de şöyle özetler:

*"Nastûrîler, Mesih'in, ittihattan sonra iki cevher olduğunu iddia eder. Biri ilahî diğeri de insanî cevher olmak üzere iki cevher olduğunu öne sürerler. İsa'nın öldürülmesi ve çarmıha gerilmesi ilahi yönüyle değil, insani yönüyle vuku bulmuştur. Meryem de Mesih'e, insanî yönüyle hamile kalmış ve onu doğurmuştur. Daha sonra şöyle derler: Mesih, bütünüyle tapınılan bir ilahtır. O, Allah'ın oğludur."*⁴⁵⁶

Yakubîler (Monofizitler):

431 Efes Konsili'nden sonra, Nastûrîliğe karşı gelişen reaksiyon sonucunda ortaya çıkan, fakat tamamıyla zıt bir istikamette gelişen Monofizit Hıristiyan hareketi, kilise tarihi açısından önemli bir yer işgal etmektedir. Bu mezhep, İsa'da olduğu kabul edilen ilahî ve insanî iki ayrı tabiat yerine monofizit bir karakterle kendini göstermiştir.⁴⁵⁷

Monofizit hareketin iki önemli siması vardır: İskenderiyeli Cyrille, İstanbul Manastır Reisi Euthyches. İsa'daki insanî tabiatın ilahî tabiat içerisinde kaybolduğunu ve böylece yalnız bu ilahî tabiatın mevcut olduğu görüşünde idiler. İskenderiye patriği Dioscoros ve İstanbul Manastır Reisi Euthyches zamanında Monofizitlik çok büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Neticede Kadıköy Konsili ile bu doktrin aferez edilmiştir.⁴⁵⁸

Makrîzî'nin verdiği bilgiler günümüz verileriyle uygunluk arz etmektedir. Ona göre II. Theodosius zamanında Monofizit öğretiyi savunan Euthyches'in görüşleri ortaya

⁴⁵⁵ Çelik, *Ortadoğu Mozayîği Süryanîler-Nastûriler*, s. 55.

⁴⁵⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 421-422.

⁴⁵⁷ Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 515.

⁴⁵⁸ <http://www.hristiyan.net/hristiyanlik tarihi/kilisetarihi.htm> 11.05.2008; Aydın, *a.g.e.*, s. 515.

çıkmişti. İsa'da iki tabiatın birleştiğini ve sadece tanrılık halinde tek mahiyetin söz konusu olduğunu öne sürüyordu. İmparator tarafından İskenderiye kürsüsüne atanan Dioscoros da bu öğretiyi savunuyordu. Dioscoros şunları söylüyordu: “Mesih tek cevher, tek uknum, tek tabiatlı ve tek iradedir.”⁴⁵⁹

İmparator Marcian döneminde toplanan Kadıköy Konsili ile bu doktrin aforoz edilmiştir. Makrîzî, bu aforozun ardından Hıristiyanların bölündüğünü, İmparator Marcian'ın görüşü üzere olan Melkitler ve Dioscoros'un fikirlerini benimseyen Yakubîler diye ayrıldığını ifade eder.⁴⁶⁰ Bundan sonra Makrîzî tarafından anlatılanlara baktığımızda, tarih boyunca hep Yakubîlerle Melkitlerin birbirleriyle yaptıkları kavga ve mücadeleyi görmekteyiz.

Makrîzî, İskenderiye ve Mısır halkının Monofizit öğretiyi desteklediklerinden, neticede Kudüs ve Filistin'e sürgüne giden Dioscoros'un pek çok Yakubî piskopos yetiştirip, görüşlerini yaydığından söz eder.⁴⁶¹

Makrîzî, aynı zamanda bu mezhebin “Yakubîlik” diye isimlendirilmesinin sebeplerini, bu konuda ileri sürülen görüşleri ortaya koyar.⁴⁶² Bu görüşleri şöyle sıralamaktadır:

a. Dioscoros'un patrik olmadan önceki isminin Yakup olduğu rivayet edilir. O, sürgünde iken arkadaşlarına yazmış olduğu mektupların üzerine “Fakir Sürgün Yakup” diye yazardı.

b. Ve yine şöyle denilir: Dioscoros'un Yakup adında bir öğrencisi vardı. Dioscoros kendisi sürgündeyken onu arkadaşlarına gönderirdi. Böylece Dioscoros'un görüşleri ona nispet edildi.

c. Başka bir rivayete göre de Yakup, Antakya patriği Savirius'un öğrencisiydi. Bu patrik, Dioscoros'un görüşünü benimsiyordu. Savirius, Dioscoros'un görüşlerini aktarması için Hıristiyanlara Yakub'u gönderiyordu. Böylece bu mezhep, görüşleri aktaran Yakub'a nispet edildi.

⁴⁵⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402.

⁴⁶⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402.

⁴⁶¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402-403.

⁴⁶² Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 403.

d. Bir diğerk kavle göre Yakup çok ibadet eden zahit bir şahıs idi ve beradai hırkası giyerdi. Bundan ötürü o, Yakup el-Beradai (Jaques Baradai) diye isimlendiriliyordu. O, ülkeleri dolaşır ve insanlara Dioscoros'un görüşlerini anlatırdı. Dioscoros'un görüşüne tabi olanları, ona nispet ederek Yakubiyye diye isimlendirdiler. Aynı zamanda bu Yakub'un, Yakub es-Serûcî olduğu da ileri sürülmüştür.⁴⁶³

Makrîzî, Müslümanların Mısır'a girdiğinde bu bölgenin tamamen Hıristiyanlarla dolu olduğundan ve onların ırk ve itikadî yönden farklı iki grup olduğundan bahseder. Bu iki gruptan birisi, sayıları o dönemde üç yüz binin üzerinde olan ve İmparatorluğun oradaki ordusunu oluşturan Melkanîler (Melkitler); diğeri ise Mısır'ın yerlileri olan Kıptilerin oluşturduğu ve sayıları on binlerden fazla olan Yakubîlerdi. Makrîzî, bu iki grup arasındaki düşmanlığın çok aşırı olduğundan söz eder. Öyle ki bu düşmanlık kız alıp vermeği engelliyor ve birbirlerini öldürmeği dahi meşru gösteriyordu. Müslümanların Mısır'ı fethetmesiyle Melkitlerin oradan çıkarıldığını ve Yakubîlerin tek grup olarak kaldıklarını, bütün kilise ve manastırları ele geçirdiklerini anlatır.⁴⁶⁴

Makrîzî, bir başka yerde Melkaniyye, Yakubiyye ve Nasturiyye'nin görüşlerinin şu konularda ittifak ettiğini söyler:

*"Melkaniyye, Yakubiyye ve Nasturiyye tanrılarının üç uknum olduğunda müttefiktirler. Bu üç uknum tek bir şeydir. O ezeli bir cevherdir. Onun manası (içeriği) Baba, Oğul ve Kutsal ruhun tek bir ilah olduğudur. Oğul gökten inmiş ve Meryem'de vücuda gelmiştir. İnsanlara dirilten, iyileştiren ve uyarıcı olarak görünmüştür. Daha sonra öldürülmüş, çarmıha gerilmiş ve üç gün sonra kabirden çıkmıştır. Arkadaşlarından bir grupla görüşmüş, onlar da onu hakkıyla tanımış ve onun özünün ne olduğunu anlamışlardır. Ardından semaya yükselmiş ve Baba'nın sağına oturmuştur. Bu görüş onların üzerinde icma ettikleri itikattir. Onları bir araya toplayan itikat da budur. Onlar bu itikadın yorumunda ayrılığa düşmektedirler."*⁴⁶⁵

⁴⁶³ Makrîzî, a.g.e., IV, 403.

⁴⁶⁴ Makrîzî, a.g.e., IV, 407.

⁴⁶⁵ Makrîzî, a.g.e., IV, 421.

Makrîzî, son olarak Yakubîlerin görüşünü, “*Onlar Tanrının tek tabiatlı ve ezeli olduğuna inanır. Tanrı ne cisim ne de insandır. Tanrı daha sonra bedenleşmiş ve insan olmuştur*” diyerek özetler.⁴⁶⁶

Melkitler:

Melkitler, bir itizal hareketi değil; resmi Hıristiyanlığın temsilcileri olarak, kilisenin kabul ettiği iman ilkelerinin savunucularıdır. 451 Kadıköy konsili ile aforoz edilmiş olan Monofizit akımın mensupları, resmi kiliseye bağlı kalan hasımlarına Melkit adını vermişlerdir. Melkit Hıristiyanlığının müntesiplerini Mısır, Anadolu ve Suriye’ye yerleşmiş olan Rumlarla yerli Hıristiyan ahali meydana getiriyordu. İslamî literatürde Melkitler’den Melkaiyye, Melikiyye, Milkaniyye gibi isimlerle bahsedilmiştir.⁴⁶⁷

Makrîzî, Kadıköy konsilinden sonra Hıristiyanların ikiye ayrıldığından söz etmişti. Bunlardan İmparator yanlılarına, Kadıköy amentüsünü benimseyenlere Melikîler denildiğini ve Yakubîlerle sürekli çatışma içerisinde olduklarını yeri geldikçe anlatır. Makrîzî, Mısır’da sayıları üç yüz binin üzerinde olan Romalı grubun tamamının Melkanî mezhebinden olduğuna değinir. Müslümanların, Mısır’ı fethiyle Yakubîlerin de yardımıyla Melikî olan Romalı askerler Mısır’dan tamamen çıkarılmış ve ellerindeki kilise ve manastırlar da Yakubîler tarafından alınmıştır.⁴⁶⁸

Makrîzî, hicrî 107 senesinde Roma İmparatoru Lavin’in, yeni atadığı Melikî patrikle beraber Melkit kiliselerinin iadesi için Hişam b. Abdulmelik’e bir mektup ve bazı hediyeler yolladığını ve neticede kiliselerin iade edildiğinden söz eder. Melikîler, Hz. Ömer döneminden Hişam b. Abdulmelik dönemine kadar, toplam yetmiş yedi sene Mısır’da patriksiz kalmışlardı. Bundan sonraki dönemlerde Melikîler ve Yakubîler ayrı ayrı temsil edilmişlerdi.⁴⁶⁹

Son olarak Makrîzî, Roma İmparatorluğuna nispet edilen bu mezhebin, “*Tanrı üç mana içeren bir isimdir. Bir üçtür, üç birdir.*” dediklerini nakleder.⁴⁷⁰

⁴⁶⁶ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 422.

⁴⁶⁷ Mustafa Sinanoğlu, “Melkâiyye”, *DİA*, XXIX, 84; Aydın, *a.g.e.* s. 485.

⁴⁶⁸ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 402.

⁴⁶⁹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 409.

⁴⁷⁰ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 422. İslamî literatürde Melkitler ve bu mezhebin görüşleri için bkz. Mustafa Sinanoğlu, “Melkâiyye”, *DİA*, XXIX, 84-85.

Makrîzî, teslis inancı ile ilgili olarak şu görüşlerin varlığını da zikreder: *“Hıristiyanlardan bazıları ezeli olanın tek bir cevher olduğunu iddia eder. Onu üç uknum bir araya toplar. Buradaki her bir uknum özel bir cevherdir. Bu uknumlardan bir tanesi doğmamış, tek bir Baba’dır. Üçüncüsü Baba ile Oğul arasından taşan ruhtur. Oğul ise Baba’dan doğmuştur. Baba ise –nikah ve üreme yönü olmaksızın- oğlun babasıdır. Fakat bu doğum güneşin zatından güneş ışığının doğması gibidir. Aynı şekilde ateşten ısının yayılması gibidir.*

Bazıları ise “İlah üç uknumdur” sözünün manasının “hayat” (ruh) ve “nutk” (kelam) vasfı olan bir cevher olduğunu iddia ederler. Buradaki “hayat”, Kutsal Ruh; “nutk” ise ilim, hikmet ve kelime (logos) olan Oğul’dan ibarettir. Nitekim güneş ve ışığı, ateş ve ısısında olduğu gibi. Tanrı, tek asla dönen üç şeyden ibarettir.”⁴⁷¹

Marûnîler:

IV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı ve V. yüzyılın başlarında öldüğü tahmin edilen Aziz Marûn, Suriye’nin batısında Asi nehri kıyılarında Antakya kilisesine bağlı bir rahip olarak münzevi bir hayat sürmüştür. Marûnîlerin kökeni, kurucularının kabri etrafında inşa edilen manastırda toplanan cemaate dayanmaktadır. İsa’daki insanî ve ilahî tabiatın birbirine denk olduğu şeklindeki Ortodoks diyofizit anlayışın teyit edildiği Kadıköy Konsili (451) kararlarını kabul ederek Monofizitliğe karşı tavır almışlardır. Bu tutumları neticesinde siyasî gücü de daima yanlarında hissetmişler ve doğuda müstakil kilise olma yolunda ilerlemişlerdir.⁴⁷²

Makrîzî, bu mezhep hakkında çok kısa bilgi vermektedir. Makrîzî, bu mezhebin kurucusu olan rahip Marûn’un “Mesih, iki tabiatlı, yalnız tek irade ve tek uknumdur” dediğini, ona Hama, Kinnesirîn⁴⁷³, Avasım halkı ve Romalılardan bir grubun uyduğunu ve görüşlerini benimsediğini zikreder. Bu görüş sahibi olanların Hıristiyanlar arasında Marûnîler olarak bilindiğine değinen Makrîzî, rahip Marûn’un ölümünden sonra da adına Hama’da bir kilise inşa edildiğini de sözlerine ekler.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 421. Teslis inancı ve tenkidi için bkz. Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, s. 188-208.

⁴⁷² Mezhep hakkında bilgi için bkz. İsmail Taşpınar, “Mârûnîler”, *DİA*, XXVIII, 71-72.

⁴⁷³ Suriye’de bir yerleşim yeridir. Haleb’in güneyinde bulunur. Selevkos Nikator kurmuştur.

⁴⁷⁴ Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 405.

Makrîzî, hangi mezhebe ait olduğunu zikretmeden bir takım görüşlere de işaret etmektedir. Pek çoğu bir birinden farklı olan görüşlerin var olduğunu, öyle ki bu görüşlerden birinin diğeriyle nerdeyse ortak hiçbir yönünün olmadığını söyler.⁴⁷⁵

2.2.2. Hıristiyanların Uygulamaları

Bu başlık altında Makrîzî'nin Hıristiyanlara dair vermiş olduğu bazı uygulamaları aynen aktaracağız. Değişik konuları içeren bu "fasıl", Makrîzî'nin Hıristiyanlık dininin ritüelleri⁴⁷⁶ hakkında kısaca bilgi vermesinden ibarettir.

"Hıristiyanlara göre, doğan çocuklarının Hıristiyanlaştırılması (vaftiz töreni yapılması) gerekmektedir. Onlar yeni doğan bir çocuğu kokulu bitkiler ve hoş çeşniler ile kaynatılmış bir suya daldırırlar. Kitaplarından dualar okurlar. O esnada kutsal ruhun çocuğun üzerine indiğine inanırlar. Bu uygulamaya "vaftiz töreni" adını verirler.

Hıristiyanlarda temizlik sadece yüzün ve ellerin yıkanmasından ibarettir. Yakubiler hariç hiç birisi sünnet olmaz. Hıristiyanların yedi namazı (ibadeti) mevcuttur. Bu ibadetleri esnasında doğuya yönelirler. Hacc için Kudüs'ü ziyaret ederler. Zekâtları mallarının ondalığıdır. Oruçları ise elli gündür. Onun kırk ikinci gününde Şe'ânîn (Kurtuluş) bayramı vardır. O gün Mesih'in dağdan inip Kudüs'e girdiği gündür. Bu orucun ardından kırk gün paskalya bayramıdır. Bu, Musa ve kavminin Mısır'dan çıktığı gündür. Ondak üç gün sonra diriliş bayramıdır. İnançlarına göre bu gün Mesih'in kabirden çıktığı gündür. Sekiz gün sonra Cedîd bayramı vardır. Bu Mesih'in kabirden çıktıktan sonra öğrencilerine görüldüğü gündür. Ondak otuz sekiz gün sonra Selak bayramı mevcuttur. Bu Mesih'in semaya yükseltildiği gündür.

Hıristiyanların bir de Haç bayramı vardır. Bu, kutsal haçın bulunduğu gündür. Bu haç bulunduğu anda onun ölünün üzerine konulduğunu ve ölünün de hemen dirildiğine inanırlar. Aynı şekilde onların Milad (İsa'nın doğumu) bayramı ve Boğazlama (Zebh-Kurban) bayramı vardır. Onların kudas ayinleri ve papazları da mevcuttur.

⁴⁷⁵ Bkz. Makrîzî, *el-Hitat*, IV, 420-422.

⁴⁷⁶ Hıristiyanların dini uygulamaları için bkz. Ali Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet, Ayışığı* kitapları, İstanbul 2003.

Şemmas rahibin bir alt kademesidir. Rahibin üstünde ise piskopos vardır. Piskoposun üstünde başpiskopos; başpiskoposun üzerinde ise patrik vardır.

Sarhoş olmak onlara göre haramdır. Oruçluysen et yemek, cinsel ilişkiye girmek helal değildir...

Nikâh ancak şemmas veya rahibin önünde yapılırsa, denklik ve mihir varsa geçerli olur. Kadınlara, Müslümanların kendi kadınlarına yasaklamış oldukları şeylerin aynısını yasaklarlar. İki kadınla evlenmek helal değildir. Cariyelerle ancak azad edip kendilerine nikâhlamak suretiyle ilişkiye girebilirler. Köle yedi sene hizmet ederse azad edilir. Kadını ancak apaçık bir fuhuş yaparsa boşamak helal olur. Bu durumda kadın eşi için asla helal olmaz. Muhsan kadının zina etmesi durumunda had cezası recimdir. Muhsan olmayan kadın zina ederse ve hamile kalırsa o kişiyle evlenir. Kim kasten bir cana kıyarsa öldürülür. Kim de hata ile bir kişiyi öldürürse, öldüren gizlenir ve kanının talep edilmesi helal olmaz.

Hıristiyanların ahkâmlarının pek çoğu Tevrat'tan alınmıştır. Kim livata yaparsa veya eşini öldürürse veya kumar oynarsa veya zina ederse veya sarhoş olursa lanetlenmiştir.”⁴⁷⁷

Makrîzî, Hıristiyanlık hakkında verdiği bu bilgilerden sonra son olarak, ayrı bir başlık altında Hıristiyanlara ait manastır ve kiliseler hakkında bilgi verir. Makrîzî, toplam seksenin üzerinde manastır ve kırkın üzerinde de kilise zikretmiştir.

Bu mabetlerin fizikî özelliklerinden, coğrafi konumlarında, kimin adına inşa edildiğinden, hangi mezhebe ait olduklarından, hakkında anlatılan hikayelerden vb. gibi konulardan bahseden Makrîzî, Züheri Kilisesi'ni anlatırken h. VIII. asırda Mısır'da meydana gelen toplumsal çalkantıdan, çıkarılan yangın ve düzenlenen entrikalardan uzun uzadıya söz eder. O dönemde neredeyse Mısır'ın yangın çıkarılmadık hiçbir bölgesinin kalmadığını söyleyen Makrîzî, Hıristiyan ve Müslüman halkın provoke olduğunu ve çok fazla yanlış işler yaptıklarını anlatır.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷ Makrîzî, a.g.e., IV, 422-423.

⁴⁷⁸ Bkz. Makrîzî, a.g.e., IV, 440-447.

Ayrıca Makrîzî, bu mabetlerden söz ederken kendi döneminde ne halde olduklarından, kullanılıp kullanılmadığından, harabe mi yoksa ayakta mı olduğundan da söz eder. Görebilme imkanı bulduklarını da gördüğünü belirtmektedir. Yapıların pek çoğunu da gördüğünü yazdıklarından anlamaktayız.⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ Bkz. Makrîzî, *a.g.e.*, IV, 423-452.

SONUÇ

Makrîzî, Ortaçağ İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük tarihçilerden biri olup siyasi tarih yanında iktisat tarihi, kültürel ve sosyal tarihe dair çalışmalarıyla meşhur olmuştur. Hadisçilerin tenkidine maruz kalması onun tarihçiliğine bir hanel getirmemiş, özellikle İslâmî dönem Mısır tarihine dair eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. Konuları kaynaklarına inerek tetkik etmesi yanında gözlemleriyle de dikkat çeken Makrîzî güvenilir bir tarihçidir. Siyasî, iktisadî, içtimâî ve kültürel sonuçlar doğuran hiçbir hadiseyi ihmal etmemiş, olayları objektif ve tarafsız bir gözle ifade etmeye özen göstermiştir. Tarihçiliği yanında hadis ve fıkıh gibi ilimlerde, tenkit ve edebiyat gibi alanlarda da kendini ispat etmiştir.

Pek çok kaynağa birinci elden ulaştığı tespit edilen Makrîzî, kendi dönemindeki ehl-i kitap ve Müslüman literatürlerinden hakkıyla faydalanmasını bilmiş ve bunlardan pek çok rivayetlerde bulunmuştur. Bîrûnî, Mesûdî ve İbn Haldûn gibi temayüz etmiş alimlerden beslenmesi ve onları kaynak olarak zikretmesi onun ilmî titizliğinin de bir göstergesidir. Eski ve Yeni Ahitle birebir ilgilendiği ve kendi dönemindeki Hıristiyan ve Yahudi âlimlerle bizzat görüşüğünü anlamaktayız. Zira anlattığı meseleyle ilgili Tevrat ve İncillerden ayetlere de yer vermekte hatta kimi yerlerde “Tevrat’ta, İncil’de veya İncil şerhinde zikredildiğine göre” gibi ifadeler kullanmaktadır. Ayrıca dini uygulamalar ve ritüellerle ilgili bilgiler verirken kendi gözlemlerinden faydalandığını görebilmekteyiz.

Eseri okuduğumuzda onun, ne İslamı Yahudilik ve Hıristiyanlığa karşı savunan bir pozisyonunun olduğunu ne de bir karşılaştırma içerisine girdiğini görürüz. Makrîzî, tarihçi edasıyla olaylara ve dinlere yaklaşmış ve mümkün olduğunca doğru bilgi aktarmaya çalışmıştır.

Makrîzî’nin Yahudilikle alakalı olarak verdiği bilgilere baktığımızda onun havralara, Yahudi takvimine, Yahudilerin tarihi süreçte yaşadıklarına, mezheplere, Tevrat’ın tahrifi meselesine ve Yahudilerin şer’î birtakım uygulamalarına değindiğini görürüz. Konular belli bir sistem içerisinde ele alınmasa da verilen başlıklar okuyucuya yol göstermektedir. Mesela Yahudi tarihi ile ilgili bilgiler çok dağınıktır. Bu konuyla ilgili

bilgilere ulaşmak için Yahudilik bölümünün tamamını gözden geçirmek gerekmektedir.

Makrîzî'nin bahsetmiş olduğu konular içerisinde hiç şüphesiz en ilgi çekeni Tevrat'ın tahrifi meselesidir. Onun bu konudaki görüşlerinin İbn Haldûn'a dayandığını söyleyebiliriz. Zira Makrîzî, hocası İbn Haldûn gibi tahrifi, Tevrat'la değil Mişna ve Talmut'la ilişkilendirmiş ve Kur'an'daki ayetleri bu minval üzere anlamıştır. Anlattıklarına baktığımızda onun, Tevrat ile Mişna'nın konumunu karıştırdığını görebilmekteyiz.

Yine Makrîzî'nin Hıristiyanlıkla alakalı olarak bu dinin ilk dört asırdaki tekevvün dönemi, Hıristiyan halkla Roma İmparatorluğu arasındaki mücadele, Hıristiyanlıkla putperest toplumun uyumsuzluğu ve Hıristiyanlığın devlet dini haline gelmesi konularına değindiğini görmekteyiz. Dördüncü asrın sonlarına doğru putperestliğin mağlubiyeti ile devletin desteğini alan Hıristiyanlığın, alınan konsil kararlarıyla nasıl bir değişime uğradığının da sinyallerini veren Makrîzî, bizlere Hıristiyanlığın özlü bir tarihini sunmaktadır.

Makrîzî'nin Müslümanların fethinden önce iktidarı elinde bulunduran Hıristiyanların ve bu dini oluşturan mezheplerin ve bunların Roma yönetimi ile olan ilişkileri hakkında verdiği bilgiler, o dönemlerin sosyolojik yapısı hakkında bizlere değerli veriler sunmaktadır. Yine Makrîzî, Müslümanların Mısır'ı fethetmesiyle zimmî olan Hıristiyan ve Yahudi halkın içine düştüğü durumu, maruz kaldıkları muameleleri ve aynı şekilde ehl-i kitabın Müslümanlara karşı yaptıkları eylemleri bizlere aktarmaktadır.

Makrîzî, hicrî 7. yüzyılın başından kendi dönemine kadar (9. yüzyılın ortaları) Hıristiyan halk ile yönetim arasında vuku bulan olayları, ilişkileri, Müslüman-Hıristiyan diyalogunu, verdiği tarihsel, sosyal bir takım olaylarla ortaya koymaya çalışır. Gerek İslamiyet öncesi, gerekse sonrası dönemde Mısır'daki sosyal yapıyı ve Müslüman Hıristiyan diyalogunu anlatması açısından vermiş olduğu bilgiler, bu konuda araştırma yapacak sosyolog ve tarihçiler için değerli bilgiler ihtiva etmektedir.

Makrîzî, Müslüman olmaya zorlanan Hıristiyan ve Yahudilerin samimiyetten yoksun, sırf ellerindeki mal ve mülkü kaybetmemek ve eziyet görmemek için Müslüman

olduklarından ve bunun neticesinde Müslüman kadınlarla evlenmeleri sonucu neseplerin karışmasından, yine İslam'ı kabul etmeleriyle din ile ilgili eski adetlerini de İslam'a taşıdıklarından ve bu yüzden onlarda eski dinlerinin çirkin izlerinin görülmesinden yakınıır.

Makrîzî, kimi dönemlerde de Hıristiyanların devlet kademelerinde ilerlediklerinden, onların da boş durmayıp Müslümanlara zarar vermesinden, komplo ve entrikalarından söz eder. Uzun bir tarihi süreç içerisinde, bu etnik grupların birbirleriyle olan ilişkileri ve neticeleri üzerinde durmaya çalışır.

Makrîzî'nin Yahudilik ve Hıristiyanlık dini ile ilgili verdiği bilgilere baktığımızda onun tarihçiliğinin öne çıktığını görmekteyiz. Verdiği bilgilerin genel karakterinin savunmacı olmayıp tasvirî olduğunu görmekteyiz. Makrîzî, hakkında bilgi verdiği dinleri diğer dinlerle herhangi bir şekilde karşılaştırmaya girişmemiş ve Müslüman kimliği de onu, İslam dinini diğer dinlere karşı savunma ihtiyacına sevk etmemiştir. Elinden geldiği kadar objektif olmaya çalışmakla beraber, kimi yerlerde kendi düşüncesini de açıklamaktan geri durmamıştır.

KAYNAKÇA

- ADAM, Baki, (2002), *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Pınar Yayınları, II. Baskı, İstanbul.
- AŞÛR, Said Abdülfettah, (1986), “Edva’ Cedîde Ale’l-Müverrih Ahmed b. Ali el-Makrîzî ve Kitâbâtih”, ‘*Âlemü’l-Fikr*, Kuveyt, sayı 14, s. 453-498.
- AVCI, Casim, “Mısır”, *DİA*, XIX, 558-559.
- AYDIN, Fuat, (2004), *Yahudilik*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Mehmet, (1991), *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- _____, (2005), *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yayınları, Konya.
- AYCAN, İrfan, Söylemez, Mahfuz, (1999), *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- BAĞDATLI, İsmâil Paşa, (1955), *Hediye-tü’l-Arifîn Esmâu’l-Müellifîn*, İstanbul.
- BAŞ, Bilal, (1999), *Bir Hıristiyan Mezhebi Olarak Aryüçülük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- _____, (2000), “Monoteist bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi”, *Divan*, cilt II, sayı IX, s. 167-200.
- BROCKELMANN, Carl, (1938), *GAL*, II, s. 37-41, E. J. Brill, Leiden 1949; *Supplement*, II, Leiden.
- _____, (1980), “Makrîzî”, *İA*, MEB, VII, 206-208, İstanbul.
- BUCAILLE, Maurice, *Tevrat, İnciller, Kur’an-ı Kerim ve Bilim*, çev. Suat Yıldırım, TÖV Yayınları, İzmir ts.
- Büyük Larousse*, (1986), “Mısır”, Milliyet Yayınları, XVI, 8119-8121, İstanbul.
- ÇELİK, Mehmet, (1996), *Ortadoğu Mozayiği Süryanîler-Nasturîler*, FÜODAM Yayınları, Elazığ.

ELİADE, Mircea, (1997), *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, İstanbul.

ERBAŞ, Ali, (2003), *Hıristiyanlıkta İbadet*, Ayışığı Kitapları, İstanbul.

_____, (2004), *Hıristiyanlık*, İnsan Yayınları, İstanbul.

el-FÂRÛKÎ, İsmâil Râci, L. Lâmia el-Fârûkî, (1999), *İslam Kültür Atlası*, İnkılap Yayınları, İstanbul.

GÜNDÜZ, Şinasi, (2006), *Hıristiyanlık*, İSAM Yayınları, İstanbul.

_____, (1995), *Sabiiler Son Gnostikler*, Vadi Yayınları, Ankara.

HACI Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat ts.

HAMİDULLAH, Muhammed, (1993), *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay. İstanbul.

HERÎDÎ, Ahmet Abdulmecid, (1983-84), *Fihristü Hitati Mısr*, Kahire.

<http://www.hristiyan.net/hristiyanliktarihi/kilisetarihi.htm>, 11.05.2008

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Coptic_Orthodox_popes_of_Alexandria,
10.05.2008

http://en.wikipedia.org/wiki/Gregory_of_Cappadocia, 10.05.2008

İBN Hacer, (1998), *İnbau'l-Ğumr bi Enbâi'l-Umr*, yay. Hasan Habeşî, Kahire.

_____, *ed-Dürerü'l-Kamine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Beyrut ts.

İBN Haldûn, (1982), *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, cilt I, Dergâh Yayınları.

İBN Tağriberdi, (1956), *el-Menhelü's-Sâfi ve'l-Müstevfi*, thk. Ahmed Yusuf Necati, Daru'l-Kutub, Kahire.

_____, (1963), *en-Nücümü'z-Zahire fi Mulûki Mısr ve'l-Kahire*, Kahire.

_____, (1990), *Havadisü'd-Duhûr*, thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin, Beyrut.

_____, *ed-Delîlu's-Şafi*, thk. Fehîm Muhammed Şeltut, Mekke ts.

İBNU'l-İmâd el-Hanbelî, (1993), *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb*, IX, 370-371, Beyrut.

İNCİL (*Sevindirici Haber*), (1997), Kıtâbı Mukaddes Şirketi, İstanbul.

İPŞİRLİ, Mehmet, "el-Hıttatü'l-Makrîziyye", *DİA*, XVII, 402-404.

İZZEDDİN, Muhammed Kemaleddin, (1990), *el-Makrîzî Müerrihen*, Alemu'l-Kutub, Beyrut.

KANAT, Cüneyt, (1991), *Makrîzî'nin Kitâb es-Sulûk'unda Osmanlılar, Karamanoğulları ve Batı Anadolu Beylikleri ile İlgili Kayıtlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, İhyau't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

LUIS, Ma'luf, (2002), *el-Müncid fi'l-Luğati ve'l-İ'lâm*, Dâru'l-Meşriq, Beyrut.

MAKRÎZÎ, (1963), *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi(fî) zikri'l-hıttati ve'l-âsâr*, Bulak.

_____, (1997), *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi(fî) zikri'l-hıttati ve'l-âsâr*, thk. Halil Mansur, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut.

_____, (1996), *İtti'azu'l-Hunefâ bi ahbâri'l-fatımiyyîne'l-hulefâ*, thk. Dr. Cemaleddin Şeyyal, Kahire.

_____, (1998), *Resâilu'l-Makrîzî*, thk. Ramazan Bedrî, Ahmed Mustafa Kasım, Daru'l-Hadîs, Kahire.

_____, (1999), *İmtâ'u'l-esmâ*, thk. Muhammed Abdulhamid en-Nümeysî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut.

_____, (1997), *es-Sulûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, yay. Muhammed Abdulkadir 'Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut.

MİLLÎ Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1980.

MÛNİS, Hüseyin, (1984), *et-Târih ve'l-Muerrihûn*, Daru'l-Me'arif.

MUSTAFA, Şakir, (1990), *et-Tarîhu'l-'arabî ve'l-muerrihûn*, Dâru'l-'ilm, Beyrut.

- ÖZEN, Adem, (2001), *Yahudilikte İbadet*, Ayışığıkitapları, İstanbul.
- SAYAR, Süleyman, (1995), *Makdisi'nin Çeşitli Dinler ve İslam Hakkında Verdiği Bilgiler Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler.
- SEHAVÎ, *ed-Dav'u'l-Lâmî li ehl-i'l-Karni't-Tasi'*, Beyrut ts.
- _____, *et-Teberu'l-Mesbûk fi zeyli's-Sulûk*, Kahire ts.
- SEYYÎD, Eymen Fuad, (1995), *Musevvedetü Kitabi'l-Mevâ'iz*, Müessesetü'l-Furqân, Lübnan.
- _____, "Makrîzi", *DİA*, XXVII, 448-451.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "İznic Konsili", *DİA*, XXIII, 549-551.
- _____, "Melkâiyye", *DİA*, XXIX, 84-85.
- SUYÛTÎ, Celâleddîn, (1997), *Hüsni'l-Muhadara fi Ahbari Mısır ve'l-Kahire*, thk. Halil Mansur, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut.
- ŞEŞEN, Ramazan, (1998), *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul.
- _____, "Eyyübîler", *DİA*, XII.
- ŞEVKANÎ, (1348), *el-Bedru't-Tâli'*, Kahire.
- TAŞPINAR, İsmail, "Mârûnîler", *DİA*, XXVIII, 71-72.
- TÜMER, Günay, (1991), *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, DİB Yayınları, Ankara.
- _____, (1996), *Hristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem*, TDV Yayınları, Ankara.
- TÜRKİYE Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.*
- TOK, Özen, (2006/2), "Osmanlılarda Kıptî Takviminin İdarî ve Malî Alanda Kullanımı", *EÜSBE Dergisi*, sayı 21.
- ÜNER, Mehmet Orhan, (1978), *Memlûklerde Dinî ve Adlî Kurumlar*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Erzurum.

- YİĞİT, İsmail, (1991), *İslam Tarihi –Memlûkler-*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- _____, “Hitat”, *DİA*, XVII, 401-402.
- _____, “Memlûkler”, *DİA*, XXIX, 90-100.
- YILDIRIM, Suat, (1996), *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Işık Yayınları, İzmir.
- YÜKSEL, Musa Şamil, (2001), *el-Makrîzî (Kitabu's-Sulûk)'de İbn Hacer (İnba'u'l-Ğumr)'de Timur ile İlgili Kayıtlar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Ege Üniversitesi.
- ZİRİKLÎ, Hayreddin, (1989), *el-İ'lâm*, Daru'l-İlm, Beyrut.
- ZİYADE, Muhammed Mustafa (editör), (1971), *Dirâsât 'ani'l-Makrîzî*, el-Mektebetu'l-Arabiyye.
- _____, (1949), *el-Muerrihûn fi Mısr fi Karni'l-Hamis Aşere el-Mîladî*, Kahire.

EKLER

Ek 1: Kıptî Ayları:

Eski Mısır takvimi ve kullanılan aylarla ilgili olarak Makrîzî, güneş takviminin 365 ve çeyrek günden, buna karşılık Sirius senesinin 365 günden oluştuğunu ve Mısırlılar bu aradaki farkı hesaba katmadıklarından her 1460 senede 1 senelik farkın ortaya çıktığını beyan eder.¹

Roma imparatoru Diokletianus'un (M.S. 284-305) tahta çıkış tarihi olan 29 Ağustos, Kıptî/Diokletianus tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Makrîzî, Tût ayından itibaren Kıptî aylarını ve bu ayda Mısır'da yapılan muamelat hakkında bilgi verir. Firavunlardan beri uygulana geldiğini, vergilerin tespitinin Nil Nehri'nin yükselme seviyesiyle bağlantılı olduğunu ve bunun da Tût ayında kemale erdiğini belirtir.²

Memlûkler kendi dönemlerinde daha çok Kıptî ayı kullanmışlardır. Makrîzî'nin eserine baktığımızda onun, hicrî, miladî, Kıptî ve Yahudi takvimlerini kullandığını görmekteyiz. Kıptî ayların isimleri ve Miladî takvimdeki karşılıkları ise şöyledir³:

1. Tût: Eylül
2. Bâbâ: Ekim
3. Hetûr: Kasım
4. Keyhk/Kiheyk: Aralık
5. Tûbâ: Ocak
6. Emşîr: Şubat
7. Bermehât: Mart
8. Bermûde: Nisan
9. Beşensî: Mayıs
10. Beûne: Haziran
11. Ebîb: Temmuz
12. Meserrâ: Ağustos

¹ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi(fî) zikri'l-hutati ve'l-âsâr*, Bulak 1963, II, 19.

² Makrîzî, *a.g.e.*, II, 33-38.

³ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Özen Tok, Osmanlılarda Kıptî Takviminin İdarî ve Malî Alanda Kullanımı, *EÜSBE Dergisi*, y. 2006, sayı 21, s. 365-379.

ÖZGEÇMİŞ

Necattin Hanay 1982'de Van/Merkez'de doğdu. İlköğretimi Van'da okudu. Ortaokul ve liseyi Bursa Merkez İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 2000 yılında K.T.Ü. Rize İlahiyat Fakültesi'ne kayıt yaptırdı. Fakültenin üçüncü sınıfından itibaren Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne yatay geçiş yaptı. 2004'te fakülteden mezun olduktan sonra aynı yıl Uludağ Üniversitesi Kampus Camii'sinde imam-hatiplik vazifesine resmen başladı. 2006 yılında girdiği Diyanet ihtisas eğitim merkezi sınavında başarılı görüldü ve Konya Selçuk Eğitim Merkezi'nde 30 ay sürecek ihtisas eğitimine başladı. Halen ihtisas merkezindeki eğitimine devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.